

บทที่ 5

บทบาทของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ด้านการศึกษา

5.1 การศึกษาประวัติศาสตร์อิสลาม

บ้านอัล-อรัคม

ยุคเริ่มต้นของอิสลามภายหลังท่านนบีมุหัมมัด คือลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม ได้ทำการตะอวะฮฺ (เชิญชวน) ประชาชนชาติเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามในมหานครมักกะฮฺ ท่านนบีได้เลือกบ้านอัล-อรัคม เป็นสถานที่ให้การศึกษาและเป็นที่พักประหว่งท่านนบีกับเศาะหาบะฮฺและผู้ติดตามของท่าน โดยท่านนบีได้สอนวิชาพระมหาคัมภีร์อัล-กรุอานและวิชาหลักการด้านศาสนาอิสลาม สภาพการณ์ของมหานครมักกะฮฺในขณะนั้น ผู้มีอำนาจยังไม่รับนับถือศาสนาอิสลาม มีการต่อต้านงานเผยแพร่ศาสนาของท่านนบีอย่างรุนแรง จนเป็นเหตุให้ท่านนบีต้องหาสถานที่ลับและปลอดภัยสำหรับการนำสังฆกรรมอิสลามให้กับบรรดาเศาะหาบะฮฺ บ้านอัล-อรัคมจึงเป็นเสมือนสถาบันการศึกษาอิสลามแห่งแรกที่เกิดขึ้น โดยมีท่านนบีมุหัมมัด คือลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัมเป็นครูคนแรก

จุดเริ่มต้นของการศึกษาในสมัยท่านนบี (ศ็อลฯ)

อิบราเฮม ณรงครักษาเขต (2545 : 11-20) กล่าวไว้ในประวัติการศึกษาอิสลาม (History of Islamic Education), ว่า

ตามประวัติศาสตร์อิสลาม การศึกษาอิสลามได้เริ่มต้นเมื่อท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน) อายุ 40 ปี และถือกำเนิดในขณะที่ท่านปลีกตัวจากสังคมมหานครมักกะฮฺและปรับปรุงตัวเองอยู่ในถ้ำฮิรอฮฺ ในขณะที่ท่านอยู่ที่นั่น มลาอิกะฮฺคนหนึ่งมีนามว่าญิบรีลได้ปรากฏกายต่อหน้าท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน) และได้สั่งให้ท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน) อ่านทุกๆที่ที่ท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน) เป็นผู้ที่ไม่รู้หนังสือ ท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน) กล่าวว่าจะให้ฉันอ่านอะไรหรือ แม้กระนั้นมลาอิกะฮฺดังกล่าวยังคงขยับยื่นกะขอ ให้ท่านนบีอ่าน ท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน) กล่าวอีกว่าจะให้ฉันอ่านอะไรหรือ สุดท้ายมลาอิกะฮฺญิบรีลก็สอนสุเราะฮฺ อัล อะลัก อายะฮฺที่ 1-5 ให้กับท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน)

แปลว่า “จงอ่านเถิด ในพระนามแห่งองค์อภิบาลของเจ้าผู้ทรงบันดาล พระองค์ทรงบันดาลมนุษย์มาจากก้อนเนื้อ (ที่วิวัฒนาการจากก้อนเลือด จากอสุจิเป็นลำดับ) จงอ่านเถิดและพระองค์อภิบาลของเจ้าผู้ทรงเอื้อเฟื้อยิ่งนัก ซึ่งทรงสอนความรู้ด้วยปากกา พระองค์ทรงสอนมนุษย์ในสิ่งที่เขาไม่รู้”

หลังจากเหตุการณ์ในถ้ำฮิรออู ท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน) ได้กลับไปยังบ้านของท่าน แล้วเล่าเรื่องทั้งหมดให้กับท่านหญิงเคาะดีญะฮฺผู้เป็นภรรยาของท่านฟัง ต่อมาท่านหญิงเคาะดีญะฮฺได้ไปหาท่านวะเราะเกาะฮฺ อิบนู เนาฟีล (Waraqah Ibnu Nawfal) ผู้ซึ่งมีความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์ก่อนๆ จากการบอกเล่าของวะเราะเกาะฮฺ ทำให้ท่านหญิง เคาะดีญะฮฺ ประจักษ์ชัดว่าพระองค์อัลลอฮ์ได้ทรงแต่งตั้งมุฮัมมัด อิบนู อับดุลลอฮ์เป็นศาสดาแห่งมนุษยชาติ (Haykal, 19 93: 77) หลังจากนั้นท่านหญิงเคาะดีญะฮ์ก็กลับมาหาท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน) และสังเกตเห็นว่าท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน) กำลังตื่นตระหนกตกใจ เมื่อท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน) ลืมตาขึ้นมา ท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน) ได้ยื่นท่านญิบรีลกล่าวว่า

แปลว่า “โอ้ผู้ห่มผ้า (นบีมุฮัมมัด) เจ้าจงยืนขึ้นแล้วจงประกาศเตือนเถิด และเฉพาะต่อพระองค์อภิบาลของเจ้านั้นเจ้าจงสดุดีความยิ่งใหญ่ และแก้เสื้อผ้าของเจ้านั้น เจ้าจงทำความสะอาด และแก้ความชั่วร้ายทั้งหลาย เจ้าจงปลีก ห่วงเถิดและเจ้าจงอย่าเอื้อเฟื้อ (สิ่งใดๆ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อ) เจ้าได้ (ตอบแทนที่) มาก (กว่าที่ให้ไป) และเฉพาะเพื่อองค์อภิบาลของเจ้า เจ้าจงอดทนเถิด”

อัล มุคัษษิร : 1-7

เมื่อท่านหญิงเคาะดีญะฮ์ได้เห็นสภาพของท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน) ในตอนนั้น ท่าน หญิงก็ร้องขอให้ท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน) พักผ่อน ท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน) จึงกล่าวแก่ท่านหญิงว่า “เวลาที่ฉันนอนและพักผ่อนมันได้ผ่านไปแล้ว โอ้เคาะดีญะฮฺ ญิบรีล ได้บัญชาแก่ฉันให้เตือนมนุษยชาติ เชิญชวนพวกเขาไปยังการเคารพภักดีต่อเอกองค์อัลลอฮ์ แต่ฉันจะเชิญชวนใคร และใครบ้างที่จะฟังฉัน” (Haykal, 1993:77) หลังจากนั้นท่านหญิงก็ได้เล่าเรื่องราวทั้งหมดที่ได้ฟังมาจากท่านวะเราะเกาะฮ์ให้แก่ท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน) และตนเองก็ตอบรับคำเชิญชวนของท่านนบีเป็นคนแรกในประวัติศาสตร์อิสลาม

ต่อมาท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแก่ท่าน) ก็เริ่มเชิญชวนผู้คนสู่อัล-อิสลามที่บ้านของอับ รุกอม อิบนู อบี อับ รุกอม (Arqam Ibnu Abi al Arqam) หรือเป็นที่รู้จักนาม

“คาร อัล-ฮ์รออม” (Dar al-Arqam) (Sibai,n.d. : 51; Lunggulung, 0986 : 48) คาร อัล-ฮ์รออมจึงกลายเป็นสถานที่แห่งแรกในประวัติศาสตร์อิสลามที่ท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแด่ท่าน) ได้อบรมสั่งบรรดาผู้ศรัทธาซึ่งในขณะนั้นยังมีจำนวนไม่มากนักเนื่องจากคาร อัล-ฮ์รออมเป็นสถานที่แห่งแรกที่มีการเรียนการสอน บางท่านจึงมีทัศนะว่าคาร อัล-ฮ์รออมเป็นโรงเรียนแห่งแรกในประวัติศาสตร์อิสลาม (อับดุลคอลลิก, 1983: 16) แต่ เอ แอล ตีบาวิในหนังสือ Islamic Education : Its Tradition and Modernization into Arabic National Syatem ได้แสดงทัศนะที่ต่างกัน ตีบาวิ (Tibawi, 1979:24) มีทัศนะว่ามัสยิดคือโรงเรียนแห่งแรกในประวัติศาสตร์อิสลาม และความคิดนี้ก็ได้รับการสนับสนุนจากบรรดานักการศึกษาในปัจจุบัน

จากเรื่องราวที่ได้กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นผู้เขียนขอสรุปในที่นี้ว่า การศึกษาอิสลามนั้นได้ถือกำเนิดครั้งแรกในถ้ำฮิรออ ซึ่งเป็นการศึกษาที่ท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแด่ท่าน) เองเป็นผู้เรียน และมลาอิกะฮเป็นผู้สอน สำหรับการศึกษที่ท่านนบี (ขอความจำเริญและความสันติจงมีแด่ท่าน) เป็นผู้สอนนั้นได้เริ่มขึ้นครั้งแรกที่บ้านของท่านเอง และท่านหญิงเคาะดีญะฮเป็นผู้เรียนคนแรก หลังจากนั้นการศึกษาก็ได้เริ่มขึ้นที่บ้านของอัล-ฮ์รออม อิบนู อบี อัล-ฮ์รออม การศึกษาที่คาร อัล-ฮ์รออมนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับอะกีดะฮและศาสนบัญญัติ (Lunggulung, 1986 : 48)

5.2 ความหมายของปอเนาะและวิวัฒนาการของปอเนาะในจังหวัดชายแดนภาคใต้

ปอเนาะคือ สถาบันการศึกษาที่มีคุณลักษณะพิเศษและมีสถานภาพสูงส่งในสังคมมลายู เป็นสถานที่ดัดดวงความรู้แบบดั้งเดิม สถาบันการศึกษาปอเนาะได้ทำหน้าที่สืบทอดวิชาความรู้เกี่ยวกับอัลลอฮ์และศาสนาอิสลามผ่านวิชาเตาฮีด (วิชาเอกภาพ) วิชาตะเศวูฟ ฟิรฎูฮ์นและอื่นๆ

บาบอแวมามู แวะหะยี (Tuan Guru Hj.Wan Mahmud Bin Hj.Wan Husen) โต๊ะครูปอเนาะเบรอก ต.ตะลุโบะ อ.เมือง จ.ปัตตานี ได้ให้คำนิยามปอเนาะว่า “เป็นสถานฝึกนักศึกษาให้เป็นผู้นำและถือป็นธรรมเนียมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่ปอเนาะเป็นสถาบันผลิตผู้รู้เป็นจำนวนมากที่ยึดแนวทางอะฮ์ลุสสุนนะฮ์ วัลญะมาอะฮ์ (Ahlussunnah wal-Jama'ah) แนวทาง ชูฟี อัชชาอารียะฮ์ (Aliran As-sha-ariah) ในหลักการเตาฮีด และหลักนิติศาสตร์อิสลาม ฟิกฮ์ มัสฮับ ชะฟีอีย์

(Fiqh Mazhab Syafi'ie) สถาบันปอเนาะเป็นเข้าหลอมที่ผลิตอุละมาอูร์อบบานิ ซึ่งต่างกับสถาบันโรงเรียน วิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัยที่ผลิตนักพูดและวิทยากรมากกว่า¹”.

ด้านอับดุลลอฮฺ อัล-กอรี บิน ฮัจญีซอและหุ บิน ฮัจญีมุหัมมัดยูซุฟ บิน อะหมัด อัล-เกอนาลี (Abdullah al-Qari bin Hj.Saleh, 1990: 44-45) ได้ให้ความหมายและความเป็นมาของสถาบันการศึกษาปอเนาะในนิตยสารปีองาโชะฮฺ (Pengasuh) ฉบับที่ 506 ประจำเดือนกันยายน-ตุลาคม ปี ค.ศ.1990 ว่า “คำว่าปอเนาะ (Pondok) หมายถึง สถานที่พักอาศัยซึ่งจะใช้เวลาพักเพียงสั้นๆ หรือยาวนานเพียงใดก็ได้” มีคำที่ใช้ในภาษามลายูที่มีความหมายเดียวกัน เช่น Bangsal, Teratak และ Dangau ปอเนาะโดยทั่วไปแล้วจะมีขนาดเล็กกว่าบ้าน ปัจจุบันมีการใช้คำนี้ในภาษาอาหรับ แปลว่า ที่พักอาศัยหรือโรงแรม ในสมัยท่านนบีมุหัมมัด คือลัลลลอฮฺอะลัยฮิวะสัลลัม มีการใช้ระเบียบมัสยิดหรือที่เรียกว่า “คูฟพะฮฺ” เพื่อเป็นที่พักอาศัยของบรรดาแขกเหรื่อหรือผู้ที่ไม่มีบ้านพักเป็นของตนเอง ซึ่ง ณ ที่นี้ชาวมุสลิมจะใช้เป็นที่ศึกษาหลักการศาสนาอิสลามด้วย เช่น ศึกษาพระมหาคัมภีร์พระมหาคัมภีร์อัล-กรุอาน อัล-หะดีษ รวมทั้งสุนนะฮฺต่างๆ ของท่านนบี โดยเหล่าเศาะหาบะฮฺของท่านกลายเป็นผู้รายงานอัล-หะดีษไปโดยปริยาย เช่น อับดุลลอฮฺ อิบน์ อับดุลลอฮฺ อัล-มิฟฟารีฮฺ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีรายงานกล่าวอีกว่า ไกลๆ กับมัสยิดอัน-นะบะวีฮฺ มหานครมะดีนะฮฺ ยังมีการสร้างเต็นท์ (คอยมะฮฺ) เพื่อเป็นที่พักของคณนอกเมืองมะดีนะฮฺอีกด้วย การใช้คูฟพะฮฺและคอยมะฮฺเพื่อเป็นที่พักพิงในระหว่างการศึกษาวิชาการศาสนากับท่านนบีมุหัมมัดนี้เองปรากฏเป็นที่มาของการศึกษาระบบปอเนาะในปัจจุบัน และยังมีการใช้สุเหร่า มัสยิด และบาหลีอะฮฺเป็นที่เรียนรู้ด้านวิชาการศาสนาด้วยเช่นกัน

ความสำคัญต่อการเรียนรู้วิชาการด้านอิสลามได้ขยายตัวเพิ่มขึ้น อุละมาอูจากเมืองหะฎะเราะเราะเมาตุ ประเทศเยเมน ได้เริ่มเปิดการเรียนการสอนที่บ้านของตนเอง โดยมีการสร้างกระท่อมรอบๆ บ้านพักของโต๊ะครู จนกระทั่งเกิดระบบการศึกษาที่เรียกว่า “การศึกษาระบบปอเนาะ” โดยใช้วิธีการศึกษาที่เรียกว่า “หะลาเกะฮฺ” อันหมายถึง การที่นักเรียนนั่งล้อมวงกันและมีโต๊ะครูสอนอยู่ตรงกลางระหว่างการเรียนการสอน ต่อมาารูปแบบการศึกษาดังกล่าวได้รับการพัฒนาและขยายตัวจนเป็นสถาบันการศึกษาที่ได้รับการยอมรับจากสังคม สถาบันการศึกษาปอเนาะจะใช้ระบบเหมือนโรงเรียนประจำในปัจจุบันภายใต้การดูแลและสั่งสอนของผู้นำทางจิตวิญญาณนั่นคือโต๊ะครูและบรรดา “กือปาลอตอลออะฮฺ” (Ketua Mutala'ah) ครูพี่เลี้ยง (Menter) การศึกษาในระบบปอเนาะมีคุณลักษณะพิเศษเฉพาะตัว คือ โต๊ะครูจะรับผิดชอบโดยตรงต่อลูกศิษย์ (โต๊ะปาเก) จึงทำให้เกิดความคาดหวังของสังคมที่ต้องการส่งลูกหลานให้ศึกษาต่อในปอเนาะ ในสมัยก่อนมี

¹ บาบอวันมะหฺมุด แวะหะฮฺ (Tuan Guru Hj.Wan Mahmud Bin Hj.Wan Husen) สัมภาษณ์ วันที่ 27 มกราคม พ.ศ.2551

ค่านิยมที่บรรดาผู้ปกครองจะส่งบุตรหลานศึกษาต่อที่ปอเนาะที่มีชื่อเสียงโด่งดัง โดยเฉพาะกับ โต๊ะครูที่มีความรู้ (อาลิม) และมีประภะษุ (ความเป็นสิริมงคล) ความสัมพันธ์ระหว่าง โต๊ะครูกับศิษย์จะดำเนินด้วยสายสัมพันธ์ที่อบอุ่น ถ่อมตน ราบเรียบ เปี่ยมด้วยความสมถะ การเรียนรู้มิได้เกิดขึ้นในสถานที่เรียน (บาลัยหรือมัศยิดในปอเนาะ) เท่านั้น แต่บรรยากาศและสภาพแวดล้อมในขอบรั้วของสถาบันปอเนาะก่อให้เกิดจิตสำนึกแห่งการเรียนรู้ศาสนาอิสลาม เพราะสถาบันปอเนาะคือเขตปลอดคอบายมุขทุกชนิด ในสังคมปอเนาะจะมีเสียงการอ่านพระมหาคัมภีร์อัล-กรุอาน การท่องจำบทเรียนในวิชาต่างๆ และการอืบาอะฮุดอ้อลลอฮุ สุบหานะฮูวะตะอะลา

วิวัฒนาการของปอเนาะในจังหวัดชายแดนภาคใต้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อิบราเฮม ณรงค์รักษาเขต (2549 : 70-72) กล่าวไว้ใน การศึกษาอิสลามในจังหวัดชายแดนภาคใต้เกี่ยวกับวิวัฒนาการของปอเนาะดังนี้

สภาพของปอเนาะในอดีต

ปอเนาะเป็นสถาบันศึกษาที่มีบ้านของ โต๊ะครู เป็นศูนย์กลาง โต๊ะครูเป็นทั้งเจ้าของและผู้สอน บางปอเนาะจะมี โต๊ะครูเป็นผู้สอนเพียงคนเดียว แต่บางปอเนาะ โต๊ะครู จะแต่งตั้งผู้เรียนบางคนเป็นผู้ช่วยสอนในบางวิชา ปกติแล้ว โต๊ะครูจะสร้างบาลัยติดกับบ้านของตนเอง เพื่อเป็นสถานที่ที่เหมาะสม สถานที่จัดกิจกรรมและเป็นที่ย่าน สำหรับผู้เรียนก็จะพักอาศัยในกระต๊อบเล็ก ๆ ที่ปลูกกันเรียงรายในบริเวณที่ โต๊ะครูจัดให้ และกระต๊อบนี้เองที่เรียกว่า “ปอเนาะ” ซึ่งบางครั้งก็ไม่ใช่ระเบียบมากนัก กระต๊อบบางกระต๊อบ โต๊ะครูเป็นผู้สร้างให้ แต่โดยส่วนใหญ่แล้วผู้ปกครองของผู้เรียนจะเป็นผู้สร้างให้ นอกเหนือจากกระต๊อบนี้แล้ว ก็มีบ้านของผู้คนที่ต้องการใช้ชีวิตศึกษาหลักธรรมของศาสนามาปลูกบริเวณที่ส่วนใหญ่ โต๊ะครูเป็นผู้จัดให้ การเรียนการสอนในปอเนาะจะใช้ภาษามลายูและภาษาอาหรับเป็นหลัก โดยไม่มีหลักสูตรเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้หลายคนจึงเข้าใจว่าปอเนาะเป็นสถาบันศึกษาที่ไม่มีหลักสูตรวิชาที่มีการสอนในปอเนาะจะประกอบด้วยวิชาภาษาอาหรับ ศาสนบัญญัติ เอกภาพ วจนธรรม การอ่านคัมภีร์อัล-กรุอาน และการอรรถาธิบายอัล-กรุอาน เป็นต้น การเรียนการสอนในปอเนาะ จะไม่มีการเก็บค่าเล่าเรียน แต่ โต๊ะครูก็อยู่ได้ด้วยทรัพย์สินของตนเอง หรือเงินบริจาคจากผู้ที่มีจิตศรัทธาชื่อเสียงของปอเนาะจะขึ้นอยู่กับตัว โต๊ะครู ปอเนาะบางแห่งจะมีชื่อเสียงในเรื่องการเรียนการสอนภาษาอาหรับ เช่นปอเนาะดาลอ ปอเนาะกีอราเซาะ ในอำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

¹ สถานที่ที่เหมาะสมระหว่าง โต๊ะครูกับนักศึกษา และเป็นสถานที่ที่ โต๊ะครูทำการสอนก็ตาบต่างๆ ให้กับ โต๊ะปาเก (นักศึกษา)

ปอเนาะ ปาแครู ในอำเภอชะหา จังหวัดยะลา เป็นต้น บางปอเนาะจะมีชื่อเสียงในเรื่องการเรียนการสอนวิชาเอกภาพ บางปอเนาะก็จะมีชื่อเสียงในเรื่องวิชา ศาสนบัญญัติ ฯลฯ

ลักษณะการเรียนการสอนของปอเนาะสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ประเภทที่ 1 เป็นการเรียนการสอนที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนทั่วไป ซึ่งรวมถึงชุมชนปอเนาะ การเรียนการสอนประเภทนี้จะเป็นการเรียนการสอนทั่ว ๆ ไป วิชาที่สอนจะเป็นวิชาศาสนาบัญญัติ หลักศรัทธา และการอธิบายอัล-กุรอาน เป็นต้น ประเภทที่ 2 เป็นการเรียนการสอนที่จัดให้เฉพาะผู้เรียนในปอเนาะ การเรียนการสอนประเภทนี้จะแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ (1) การเรียนการสอนที่จัดให้กับผู้เรียนปอเนาะทุกคน การเรียนการสอนประเภทนี้จะเป็นการเรียนการสอนทั่ว ๆ ไป (2) การเรียนการสอนที่จัดให้สำหรับผู้เรียนที่ถูกคัดสรร การเรียนการสอนประเภทนี้จะมีขนาดผู้เรียนที่เล็กลง (3) การเรียนการสอนที่จัดให้เฉพาะบุคคลที่ถูกคัดสรรเป็นพิเศษ การเรียนการสอนประเภทนี้จะมีผู้เรียนเพียงไม่กี่คน การเรียนการสอนสำหรับกลุ่มนี้มักจะเป็นการเรียนการสอนแบบต่อตัว ผู้ที่ถูกคัดสรรให้เป็นผู้เรียนประเภทนี้มักจะถูกคัดเลือกให้เป็นผู้ช่วยสอนของโต๊ะครู ผู้เรียนกลุ่มนี้มักถูกเรียกว่า “เกอपालอตละอะฮะฮู” ซึ่งหน้าที่เหมือนหัวหน้านักเรียน

ช่วงเวลาทำการเรียนการสอนในปอเนาะจะแบ่งออกเป็น 3 ช่วงหลัก ๆ กล่าวคือ ช่วงเช้าหลังจากการละหมาดศุบห์ประมาณเวลา 5.30 เช้า โดยใช้เวลาเรียนประมาณ 2 ชั่วโมง ช่วงที่สองคือช่วงหลังจากการละหมาดซุฮรีประมาณเวลา 13.00 น. โดยใช้เวลาเรียนประมาณ 2-3 ชั่วโมง และช่วงที่สามเป็นช่วงหลังการละหมาดมักริบประมาณเวลา 19.00 น. โดยใช้เวลา 2-3 ชั่วโมง อย่างไรก็ตามเวลาในการเรียนการสอนอาจจะแตกต่างกันในแต่ละปอเนาะ

ผู้เรียนในสถาบันปอเนาะจะเป็นผู้ชายเรียกว่า “โต๊ะฟาگیر” ต่อมาเพี้ยนเป็น “โต๊ะฟาเก” ซึ่งหมายถึงผู้นาถา ในความเข้าใจของผู้คนทั่วไปโต๊ะฟาเกจะหมายถึงผู้ที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ เป็นผู้ที่มิคุณสมบัติครบสามารถรับทานบริจาคหรือชะกาฮ์ เพราะผู้ที่เป็นฟาگیرสามารถรับชะกาฮ์ได้ แต่ความหมายที่แท้จริงของคำว่า โต๊ะฟาเกคือการขาดแคลนความรู้ นั่นคือ ความรู้เกี่ยวกับหลักการของศาสนา ด้วยเหตุผลดังกล่าวพวกเขาจึงต้องมาแสวงหาความรู้ในปอเนาะ ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาศาสนาที่มีอยู่มากมายในพื้นที่แห่งนี้ นอกจากนี้โต๊ะฟาเกเหล่านี้ผู้เรียนอีกส่วนหนึ่งจะเป็นผู้หญิงและผู้คนในปอเนาะใน โดยทั่วไปปอเนาะในจะเป็นสถานที่สำหรับผู้ที่มีครอบครัว หรือผู้คนทั่วไปที่เข้าสร้างบ้านเรือนในบริเวณปอเนาะที่โต๊ะครูจัดให้เฉพาะ สถานที่เหล่านั้นส่วนให้จะเป็นกรรมสิทธิ์ของปอเนาะ อาจจะมีบางรายที่ซื้อที่ดินส่วนนั้น

5.3 สภาพการศึกษา ก่อนและในสมัยของชัชวรินทร์อะหมัด อัล-พะฎอนีย์

สภาพการศึกษาของชาวปัตตานีในยุค พ.ศ.2368-2438 เป็นการศึกษาในระบบ ปอเนาะ ยุคก่อนที่ชัชวรินทร์อะหมัด อัล-พะฎอนีย์จะกำเนิด นับเป็นยุคทองของการศึกษาระบบ ปอเนาะ ปอเนาะที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในยุคนั้นคือ ปอเนาะบันดิงดาโย (ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ ต.สะนอ อ.ยะรัง จ.ปัตตานี) นับเป็นปอเนาะที่มีโต๊ะปาเก (นักเรียนปอเนาะ) มาร่ำเรียนจากทั่วสารทิศทั้งใน และต่างประเทศ

ปอเนาะแห่งนี้สถาปนาโดยชัชวรินทร์มุสฎาะฟา อัล-พะฎอนีย์ ท่านผู้นี้ได้รับการขนานนามว่า โต๊ะบันดิงดาโยที่ 1 ท่านมีบุตรชาย 4 คน คือ

1. ชัชวรินทร์มุหัมมัดชัษนุ (ฮ.ศ.1233/ค.ศ.1817 - 22 ชุลฮิจญะฮ์ ฮ.ศ.1325/25 มกราคม ค.ศ.1908)
2. ชัชวรินทร์อับดุลกอเคิร (ฮ.ศ.1234 / ค.ศ.1818 - 16 ชุลฮิจญะฮ์ ฮ.ศ.1312/ค.ศ. 1894) ท่านได้รับฉายาว่า โต๊ะบันดิงดาโยที่ 2
3. ชัชวรินทร์อับดุลละฎีฟ (ฮ.ศ.1283/ค.ศ.1866 - ฮ.ศ.1355/มีนาคม ค.ศ.1936) ผู้บุกเบิกปอเนาะทำอิฐ
4. ชัชวรินทร์ดาวูด สอนที่มัสยิดอัล-หะรอม

ตั้งแต่ปี ค.ศ.1818 ภายหลังจากชัชวรินทร์มุสฎาะฟา โต๊ะบันดิงดาโยที่ 1 สิ้นชีวิต ปอเนาะบันดิงดาโยได้ดำเนินการสอนโดยบุตรคนที่ 2 ของท่าน คือชัชวรินทร์อับดุลกอเคิร ส่วนบุตรคนโตคือชัชวรินทร์มุหัมมัดชัษนุได้เดินทางพร้อมด้วยบุตรชายคือชัชวรินทร์อะหมัด อัล-พะฎอนีย์ และน้องชายคนสุดท้องคือชัชวรินทร์ดาวูด ไปยังมหานครมัคกะฮ์ ชัชวรินทร์มุหัมมัดชัษนุ ชัชวรินทร์ดาวูดและชัชวรินทร์อะหมัด อัล-พะฎอนีย์มีโอกาสได้ร่ำเรียนวิชาความรู้จากปราชญ์ปัตตานีผู้ยิ่งใหญ่คือ ชัชวรินทร์อับดุลลอฮ์ อัล-พะฎอนีย์

ด้านชัชวรินทร์อับดุลละฎีฟได้เดินทางไปเปิดปอเนาะเพื่อเผยแผ่ศาสนาอิสลามที่กรุงสยาม ท่านเปิดปอเนาะที่หมู่บ้านทำอิฐ การเดินทางมาเปิดปอเนาะที่นั่นเป็นเพราะความห่วงใยพี่น้องชาวปัตตานีที่ถูกเกณฑ์โดยสยามในฐานะเชลยศึก เพื่อให้ได้เรียนรู้วิชาการด้านศาสนาอิสลาม สถาบันปอเนาะแห่งนี้ปัจจุบันได้รับการสืบทอดโดยบรรดาลูกหลานของชัชวรินทร์อับดุลละฎีฟ เป็นสถาบันการศึกษา โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามคือ มูลนิธิละติฟีเพื่อการศึกษา โรงเรียนทำอิฐศึกษา จังหวัดนนทบุรี

มรดกทางวิชาการของศาสนาอิสลามที่ได้รับการสืบสาน โดยบรรดาหลานของ
 ชัยควันมุสฏาะฟา อัล-พะฎอนีย์ (โตะบีนดิงคายอที่ 1) มีดังนี้

1. ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ บิน ชัยควันมุหัมมัดชัยนุ “โตะฟารีคะฮ์” (5 ชะอ์
 บาน ฮ.ศ.1272/ 10 เมษายน ค.ศ.1856 – 11 ชุลฮิจญะฮ์ ฮ.ศ.1325/ 25 มกราคม
 ค.ศ.1908)
2. ชัยควันอิสมาอีล บิน ชัยควันอับดุลกอดิร “ปะคอเอะแม มัคกะฮ์” (ฮ.ศ.1300/ค.ศ.
 1882 – 3 พฤศจิกายน ค.ศ.1965)
3. ชัยควันอิบรอฮีม บิน ชัยควันอับดุลกอดิร “ปะจุงเฮง ปอเนาะมาญะฮะฮุมมาตี ปีน
 ดิง รัฐเคดาห์ คารูละมาน” (ฮ.ศ.1309/ค.ศ.1891 – 11 เซาวาล ฮ.ศ.1388/ 11
 มกราคม ค.ศ.1968)
4. ติวันฆูร์ฮัจญ์วันอิสมาอีล บิน ชัยควันอับดุลละฎีฟ “ปะคอเอะ บางกอก”
 ปอเนาะทำอิฐ จังหวัดนนทบุรี
5. ติวันฆูร์ฮัจญ์วันอะหมัด บิน ชัยควันอับดุลละฎีฟ ปอเนาะทำอิฐ จังหวัด
 นนทบุรี (Wan Mohd.Shaghir Abdullah,2000 : 10-11)

ใน ค.ศ.1818-1894 ปรดาณียู่ภายใต้การปกครองของสุลต่านตวนสุหลงและ
 สุลต่าน ชะรีฟูดดีน ซาห์ ปอเนาะบีนดิงคายออยู่ภายใต้การดำเนินการสอนของชัยควันอับดุลกอดิร
 บิน ชัยควันมุสฏาะฟา ท่านผู้นี้มีศักดิ์เป็นอาของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ชัยควันอับดุลกอดิร
 เป็นอุละมาอ์ที่มีชื่อเสียงโดดเด่นที่สุดในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ท่านได้รับการขนานนามว่า
 “โตะบีนดิงคายอที่ 2” และอีกฉายาหนึ่งคือ “ฮัจญ์อับดุลกอดิรลัยละตุลเกาะดร์”

ชัยควันอับดุลกอดิรได้อุทิศตนดำเนินการสานต่อการสอนศาสนาอิสลามที่ปอเนาะ
 บีนดิงคายอแทนบิดาของท่าน โดยสามารถผลิตบรรดาอุละมาอ์ที่มีชื่อเสียงมากมาย

อุละมาอ์ที่เป็นผลผลิตของชัยควันอับดุลกอดิร โตะบีนดิงคายอที่ 2 มีดังนี้

1. ฮัจญ์มุหัมมัดซอและหุ ปอเนาะบีนดิงกูเจ ต.กะมิยอ อ.เมือง จ.ปัตตานี
2. โตะเกือลาบอ (ฮัจญ์มุหัมมัดฮุเซน บิน ฮัจญ์อับดุลละฎีฟ) อุละมาอ์ประจำมัสยิด
 สลิดงบายู ต.ตะลัน อ.สายบุรี จ.ปัตตานี ท่านเป็นที่ปรึกษาของเจ้าเมืองสายบุรี (สุลต่านเต็งกูฮับ
 คุลมฏาะลาบ)
3. ฮัจญ์วันสะดิง บิน วันอิคริส ผู้สถาปนาปอเนาะบรีอมิน
4. โตะตีตี (ปอเนาะใน ต.ตาลีอาฮ์ อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี)

5. ฮัจญีมุหัมมัดอรัชาด ปอเนาะโต๊ะบีตัน บิดาของโต๊ะครูปอเนาะดาลอ ปอเนาะนี้ตั้งอยู่ที่ ต.มะนังยง อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี

6. ฮัจญีมุหัมมัดซาห์ หรือโต๊ะซาเยาะ ปอเนาะสามยอด อ.โคกโพธิ์ จ.ปัตตานี

7. ฮัจญีอับดุลลอฮฺ บิน ฮัจญีมุหัมมัดอะกิบ บิน คีนารุ หรือโต๊ะจาเอาะ ปอเนาะจาเอาะ ตั้งอยู่ที่ ต.มะนังยง อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี

8. ฮัจญีอิคริส บิน อับดุลกะรีม บิน มุหัมมัดคาซาน บิน ชัมชูดดิน ปอเนาะโต๊ะรายอฮัจญี ท่านผู้นี้เป็นลูกพี่ลูกน้องกับตวนมินาล อัล-พะฎอนีย์ ปัจจุบันปอเนาะโต๊ะรายอฮัจญีตั้งอยู่ที่บ้านพาลูแว ริมแม่น้ำยามู อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี

ซัยควันอับดุลกอดีรหรือ โต๊ะบีนดังดาอยู่ที่ 2 นับเป็นอุละมาอ์ที่มีคุณูปการต่อแผ่นดินปัตตานีเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะในขณะนั้นปัตตานีกำลังอยู่ในภาวะสงคราม ทำให้บรรดาอุละมาอ์ของปัตตานีต้องอพยพไปอยู่ต่างแดนมากมาย การชีวิตของซัยควันอับดุลกอดีรจึงเป็นเสมือนเสาหลักของสถาบันปอเนาะและอุละมาอ์ปัตตานีคารุสสลาม

ยุคการศึกษาในปอเนาะบีนดังดาขอเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อแห่งสงครามระหว่างปัตตานีและสยาม โดยเฉพาะในคริสต์ศักราช 1832

ภารกิจสุดท้ายของซัยควันอับดุลกอดีร ในปี ฮ.ศ.1312 ตรงกับ ค.ศ.1895 คือ ท่านได้รับเกียรติจากสุลต่านสุไลมาน เจริฟุดดิน ซาห์ เจ้าเมืองปัตตานี ให้ไปทำพิธีฮัจญ์ให้แก่บรรพชนของสุลต่านที่ล่วงลับไปแล้ว การเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ครั้งนี้มีคณะติดตามดังนี้

1. ฮัจญีฮุเซน บิน อับดุลละฎีฟ (โต๊ะกือลาบอ) ศิษย์เอกของท่าน
2. วันอิสมาอีล ซึ่งเป็นบุตรชายของท่านที่กำลังอยู่ในช่วงวัยรุ่น ต่อมาเป็นที่รู้จักในนาม ปะคอแอมักกะฮฺ
3. วันอิบรอฮีม น้องชายของท่าน (ปะจูเฮง ปอเนาะฆาญะฮฺมาตี รัฐเคดาห์)

การไปประกอบพิธีฮัจญ์ครั้งนี้ เกิดเหตุการณ์ที่ไม่มีใครคาดคิดมาก่อน เพราะภายหลังจากการทำพิธีฮัจญ์เสร็จสิ้น ซัยควันอับดุลกอดีรก็เสียชีวิตลงที่มักกะฮฺในวันอาทิตย์ที่ 16 ชุลฮิจญะฮฺ ฮ.ศ.1312 ตรงกับวันที่ 9 มิถุนายน ค.ศ.1895 (Ahmad Fathy ,2001 : 282-284)

เมื่อสิ้นยุคของซัยควันอับดุลกอดีร โต๊ะบีนดังดาอยู่ที่ 2 บรรดาศิษย์เอกของท่านก็ได้สานต่อสถาบันปอเนาะในปัตตานี เช่น

1. โต๊ะจาเอาะ (ฮัจญีอับดุลลอฮฺ บิน ฮัจญีมุหัมมัดอะกิบ บิน คีนารุ) สิ้นชีวิตเมื่อ ค.ศ.1921 ที่มหานครมักกะฮฺ ท่านมีโอกาสรียนหนังสือกับตวนมินาล และซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์

ลูกศิษย์ของโต๊ะจาเอ๊ะมีดังนี้

- โต๊ะบาโลย (ฮัจญีอะหมัด บิน มุหัมมัดคาราวี) ค.ศ.1880-1942 ปอเนาะบาโลย ตั้งอยู่ที่ ต.บาโลย อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี
- โต๊ะเมาะ โงล (ฮัจญีหะซัน บิน มุหัมมัดอะมีน ค.ศ.1896-1969) ปอเนาะตั้งอยู่ที่ ตำบลสะก่า อ.มายอ จ.ปัตตานี
- ฮัจญีอะหมัด บิน อับดุลวะฮาบ อัล-ปูซานี (โต๊ะปรีกี อ.ยะรัง จ.ปัตตานี)
- โต๊ะสะแลฮอ กลันตัน
- โต๊ะเชอริเคะ
- โต๊ะปาดังญีอูลาปิง
- ฮัจญีอับดุลกอดีร์ มีอลอ
- ฮัจญีอิสมาอีล ตาปิง รัฐกลันตัน
- ฮัจญีหะซัน เจ๊ะโคล รัฐเคดาห์

2. ประจวบะหุ โต๊ะรายอฮัจญี (ค.ศ.1855-1935) ตวนฆูรฮัจญีอิคริส บิน อับดุลกะริม บิน มุหัมมัดคาฮาน บิน ซาซูดดีน ท่านเป็นลูกพี่ลูกน้องกับตวนมีนาล อัล-พะฎอนีย์ เริ่มศึกษาคัมภีร์แรกกับซัยควันอับดุลกอดีร์ (โต๊ะบีนดิงดาอยู่ที่ 2) จากนั้นท่านก็มีโอกาสศึกษาต่อกับตวนมีนาลและซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ณ มหานครมักกะฮ์ ท่านเริ่มเปิดปอเนาะที่กำแพง โต๊ะรายอฮัจญีริม แม่น้ำยามู อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี เมื่อประมาณปี ค.ศ.1885 ท่านเป็นเพื่อนร่วมรุ่นกับ โต๊ะกือลาบอ (ซัยควันมุหัมมัดหุเซน บิน อับดุลละฎีฟ)

ประจวบะหุ โต๊ะรายอฮัจญีได้รับเกียรติจากสุลต่านเมืองยะหริ่ง พระยาพิพิธเสนา มาดย์ (สุลต่านเต็งกูนิโวะ) เป็น โต๊ะครูและที่ปรึกษาประจำราชสำนัก พระราชวังยะหริ่ง

สานุศิษย์ของประจวบะหุ โต๊ะรายอฮัจญี มีดังนี้

- ฮัจญีสะอีด บิน ฮัจญีอิสมาอีล ปอเนาะสุโหลงปันตัน (สุโหลงปาเน)
- ฮัจญีอับดุลเราะซิด บิน อิสมาอีล ปอเนาะบานา
- ฮัจญีมุหัมมัดคาฮาน บิน คาวูด หรือ โต๊ะยามัน เชื้อสายอาหรับเยเมน เปิดปอเนาะ กัวลาเบอรูวัส ที่ ต.มะรวด อ.ปะนาเระ จ.ปัตตานี
- ตวนฆูรฮัจญีอับดุลอะซะมัด บิน มุหัมมัดซามัน อัล-เนาฟี อัล-พะฎอนีย์ หรือ โต๊ะยาการ์ ปัจจุบันปอเนาะของโต๊ะยาการ์ตั้งอยู่ที่ ต.ยามูเฉลิม อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี
- ฮัจญีอาหวัง ปอเนาะบุโละฮุมิเย๊ะ ต.บ่อทอง อ.หนองจิก จ.ปัตตานี
- ฮัจญีคาวูด ปอเนาะดาระ ต.กะมิยอ อ.เมือง จ.ปัตตานี

- ฮัจญีอัปดุลเราะหฺมาน บิน ฮัจญีมุหัมมัดอัรซาด ค.ศ.1898-1975 (โต๊ะคาลอที่ 1) ปัจจุบัน คือ มุลนิธิสมบูรณศาสน์ปอเนาะคาลอ ต.มะนังยง อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี

โดยต่อมาฮัจญีอาหฺวัง ฮัจญีดาวูด และฮัจญีอัปดุลเราะหฺมาน ได้กลายเป็นบุตรเขยของปะจู่เยะหุโต๊ะรายอฮัจญีคัวย (Ahmad Fathy, 2001 : 282)

5.3.1 สภาพเศรษฐกิจสังคม และภูมิศาสตร์ของปัตตานีใน พ.ศ.2430

ภายหลังราชอาณาจักรปัตตานี คารุสสลาม ถูกผนวกมาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยามดินแดนแห่งนี้ถูกใช้นโยบายแบ่งแยกและปกครองที่เริ่มใช้ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเรียกดินแดนส่วนนี้ว่า “หัวเมืองทั้ง 7” ใน พ.ศ. ปีพุทธศักราช 2430 ซึ่งชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ก็มีอายุครบ 31 ปี พอดี ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ เกิดใน พ.ศ.2399 และในขณะนั้นท่านจะมีภารกิจที่ท่วมท้นเวลากับการสอนหนังสือในมัสยิดหะรอม นครมักกะฮ์ งานการตรวจทาน กิตาบต่างๆ พร้อมดูแลเรื่องการพิมพ์อีกทั้งท่านจะต้องเดินทางไปมาระหว่างมหานครมักกะฮ์ - ไคโร และอิสตันบูล ในขณะที่บ้านเกิดเมืองนอนของท่านได้เกิดปัญหาทางสังคมมากมายปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นล้วนแล้วแต่ขัดกับหลักการของศาสนาอิสลามทั้งสิ้น.

สภาพภูมิรัฐศาสตร์ของเมืองปัตตานีในพ.ศ.2424 ตรงกับรัชสมัยของสุลต่านเต็งกูตีมูน อิบนิ อัล-มัรฮูมสุลต่านเต็งกูปะเตะหุ (พ.ศ.2424-2433)

ตามบันทึกของ William Camaron ในหัวข้อ On the Pattani ระบุไว้ดังนี้

ตัวเมืองปัตตานีตั้งอยู่ประมาณ 2 ไมล์จากริมทะเล เป็นเมืองที่มีความสำคัญเมืองหนึ่ง มีการค้าขายติดต่อกันในเกณฑ์ดีพอสมควรกับสิงคโปร์ บางกอก เมืองใกล้เคียงในมลายู สินค้าส่งออกของปัตตานี มีดีบุก ตะกั่ว ยางกัตตา ปลาเค็ม กระเบื้องและเครื่องดินเผา และบางครั้งก็ส่งไม้เป็นสินค้าส่งออกด้วย ส่วนประชาชนในเมืองประกอบด้วยชาวมลายู จีน และชาวสยาม มีอยู่ประมาณ 3 – 4 พันคน จนกระทั่งถึงวันที่ข้าพเจ้าเดินทางออกจากปัตตานี (กันยายน 2424) ก็ยังไม่มี การสำรวจประชากรและยังไม่มีเจ้าหน้าที่คนใดสามารถให้ตัวเลขที่แน่นอนได้ ประชาชนส่วนใหญ่เป็นเชื้อชาติมลายู ในเมืองมีหมู่บ้านจีน มีถนนสายหนึ่งตรงขึ้นไปจากแม่น้ำ (ปัจจุบันคือบริเวณ โรงน้ำแข็ง ถนนปัตตานีภิรมย์) ยังมีประตูใหญ่แบบมีหลังคาสร้างด้วยอิฐหรือหิน โบกปูน ทำให้มีความแข็งแรงมาก ตั้งอยู่ริมแม่น้ำและเปิดหมู่บ้านไปตามถนนสายเดียวกัน บ้านเรือนใช้เป็นที่อยู่

อาศัยและร้านค้า ก่อสร้างอย่างดีด้วยอิฐหรือหินโบกปูน (ปัจจุบันคือบริเวณศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ทัศนีย์ได้บ้าน ฌ็อลองมาเฉาะหรือคลองช้าง)

ที่อยู่ของชาวมลายูอยู่เหนือขึ้นไปประมาณ 50 ฟุต เรียงรายห่างๆ กัน หันหน้าลงแม่น้ำ มีรั้วกันติดต่อกันไปจนเกือบถึงท่าเรือของราชาซึ่งอยู่เหนือขึ้นไปประมาณ 1 ไมล์ ท่าเรือราชา (Pengkalan Raja) มี 2 แห่ง คือที่บ้านกำแพงมาเฉาะ (ปัจจุบันคือบริเวณศาลหลักเมืองปัตตานี) และริมคลองจะบังคอกบริเวณมัสยิดริมคลอง

วังจะบังคอกมีชื่อว่าวังจิมเบาะปูโยะหุ (ทรงดกนกระทา) ประตුවังมีลักษณะคล้ายทรงดกน (สุริยะ แวดอเลาะ, สัมภาษณ์ วันที่ 13 มีนาคม 2541)

วังจะบังคอกเป็นเรือนชั้นเดียว ห่างจากริมแม่น้ำประมาณ 1.8 ไมล์ สร้างด้วยอิฐโบกปูน หลังคามุงกระเบื้องประดับประดาแบบสยาม คล้ายๆ ลอกแบบมาจากจีน มีลานกว้างขวางมากและมีระเบียงกว้างทั้งด้านหน้าและด้านข้าง พื้นชั้นในยกสูงกว่าพื้นด้านนอกหนึ่งก้าว พื้นทั้งสองแห่งนี้ประดับประดาด้วยกระเบื้องขนาดใหญ่อย่างสวยงามและหลังคาบ้านมีเสาคานาใหญ่รองรับมากมายซึ่งทำให้มองดูใหญ่โตมโหฬาร

ตรงพื้นที่นี้เป็นที่ที่ราชารับแขก ตัดสินคดีความ ส่วนที่อยู่อาศัยนั้นกันด้วยผนังไม้แกะสลัก ทาสีและประดับอย่างวิจิตร ราชาเป็นคนหนุ่ม กริยาสุภาพมากและมีความก้าวหน้าปกครองบ้านเมืองด้วยความสามารถ

กัปตันจีนเป็นผู้ควบคุมธุรกิจการค้าและการขนส่งซึ่งรวมธุรกิจหลายอย่าง เป็นผู้บัญชาการขนส่ง เป็นผู้จัดเก็บภาษีอากรสินค้าเข้าและออกจากต่างประเทศ เป็นตุลาการมีอำนาจเต็มในการตัดสินคดีความซึ่งเกิดขึ้นระหว่างชาวจีนด้วยกัน ยังมีข้าราชการที่สำคัญอีกหนึ่งท่านชื่อ จูเม่ง เป็นคะโต๊ะเหมืองแร่ ท่านยังเป็นผู้ออกอากรฝิ่น เป็นผู้มีอุปนิสัยเข้มแข็งและเป็นผู้มีอำนาจในเมืองปัตตานี เป็นพี่ชายของกัปตันจีน ราชา กัปตันจีนและคะโต๊ะจูเม่ง ต่างขึ้นตรงต่อสงขลา

ประชาชนพลเมืองเป็นผู้รักสงบ ขยันขันแข็ง แต่แรงงานส่วนใหญ่ผู้หญิงเป็นผู้ทำงาน จะเห็นผู้หญิงทูนของบนศีรษะไปไหนมาไหนเกือบทั้งวัน

ภาษาสยามเป็นภาษาที่ใช้กันมากในเมืองปัตตานี และคนจีนส่วนใหญ่พูดภาษาสยามได้อย่างดีรวมทั้งคนมลายูส่วนมากด้วย ภาษาสยามเป็นภาษาราชการของเมืองและจำเป็นต้องใช้ในการติดต่อกับสงขลา เนื่องจากหากคนพูดภาษามลายูในสงขลาได้ยาก

การคมนาคมในปัตตานีส่วนใหญ่ใช้เรือซึ่งทำในกลันตันเรียกว่า “เปอรากู” (perahu) แปลว่า เรือ คาดฟ้าเรือสูงถึงขอบบนของเรือ ตลอดส่วนหัวท้ายยกพื้นตอนกลางมีหลังคาจากพื้นถึงหลังคาสูงประมาณ 5 ฟุต ยาว 20 ฟุต และแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งสำหรับลูกเรือ ความยาว

ทั้งหมดประมาณ 60 ฟุต กว้างประมาณ 7 ฟุต ส่วนหัวเรือมียกพื้นสำหรับคนก่อเรือ ส่วนหางสำหรับถือท้ายและหุงต้ม (ประยูรเศษ คณะนุรักษ์และคณะ, 2530 : 28-29)

ในรายงานการเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เขียนมูลเกล้าฯ ถวายแด่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2439 เกี่ยวกับหัวเมืองแขกทั้งเจ็ด ระบุไว้ดังนี้

“ภูมิสำเนาของเมืองแขกทั้งเจ็ด ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ไปและได้สืบสวนทราบความในคราวนี้เห็นเป็นเมืองที่บริบูรณ์อย่างประหลาด จะหาเมืองมลายูเมืองใดในแหลมมลายูนี้เปรียบให้เสมอเหมือนเป็นอัน ไม่มี คือหัวเมืองที่อยู่ริมทะเลสี่เมือง เมืองหนองจิกเป็นเมืองที่หน้าคิหาเมืองจะเปรียบมิได้ อาไซรัยเข้าเป็นสินค้าใหญ่ ในเมืองตานีมีนาเกลือแห่งเดียวตลอดแหลมมลายู สินค้าเกลือเมืองตานีขายได้ราคาแพงถึงเกวียนละ 16 เหรียญ ขายตลอดออกไปจนถึงสิงคโปร์และเกาะหมาก เมืองยะหริ่งเป็นเมืองที่มีปลาบริบูรณ์ เป็นสินค้าใหญ่ในเมืองนั้น เมืองสายในพื้นที่เมืองเองอยู่อย่างทราม แต่ก็อยู่ทางปากน้ำ ทางสินค้าขึ้นล่องบริบูรณ์ ส่วนเมืองที่อยู่ข้างใน 3 เมือง คือ เมืองยะลา รามัน ระแงะ เหล่านี้ล้วนเป็นเมืองอุดมไปด้วยแร่และของป่าซึ่งเป็นสินค้าได้หลายอย่าง ถ้าจัดการบำรุงให้ดีน่าจะมีผลประโยชน์ได้มากกว่าเมืองใดๆ ในแหลมมลายูทั้งสิ้น ว่าโดยส่วนการที่จะทะนุบำรุงนั้น สิ่งสำคัญซึ่งควรจะต้องจัดในขั้นต้นเห็นด้วยเกล้าฯ มีอยู่ 3 อย่างคือ ภาษีฝิ่นอย่าง ภาษีขาเข้าขาออก (เจ้าเมืองหวงห้ามมิให้คนต่างเมืองทำเหมืองแร่และของป่า)” (มูลนิธิสมเด็จพระบรมราชานุภาพ และหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิสกุล พระธิดา, 2534 : 37-38)

การบ้านการเมืองในหัวเมืองแขกทั้งเจ็ดที่จะจัดขึ้นนั้น ส่วนการปกครองเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าหัวเมืองเหล่านี้ราษฎรเปนแขกเปนไทยปะปนกันอยู่ วิธีการปกครองเป็นอย่างแขกมาก (มูลนิธิสมเด็จพระบรมราชานุภาพ และหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิสกุล พระธิดา, 2534 : 39)

5.4 แนวคิดด้านการศึกษาของชัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์

การศึกษาในทัศนะของอิสลามนับเป็นเรื่องที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการดำรงชีวิต ของมวลมนุษยชาติ อิสลามเน้นให้มุสลิมเรียนรู้การดำรงชีพทั้งสองภพ คือ โลกนี้และโลกหน้า จากประวัติศาสตร์ทำให้เราได้ประจักษ์ว่าชาติที่มีความสมบูรณ์เฉพาะด้านกายภาพ แต่ไม่มีความเจริญทางการศึกษา ชาตินั้นก็จะไม่สามารถพัฒนาความเป็นอารยธรรมได้ แต่ตรงกันข้ามชาตินั้นจะถูกกลืนโดยอารยธรรมของชาติที่มีอำนาจอื่นๆ และท้ายที่สุดชาติดังกล่าวก็จะถูกทำลายจนสิ้นชาติ

ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาที่ชี้นำและมอบอารยธรรมอันล้ำค่าแก่มนุษยชาติ โดยมีพระมหาคัมภีร์พระมหาคัมภีร์อัล-กรุอานและอัล-หะดีษเป็นพื้นฐานหลักในการศึกษาด้านวิชาการทุกแขนง ซึ่งบรรดาอูละมาอ์ได้ยึดถือปฏิบัติมาช้านานจนเป็นแบบอย่างให้อนุชนรุ่นหลังได้ปฏิบัติตาม ถือเป็นศาสนาค่อดมรดกด้านวิชาการภายหลังจากที่ศาสนาอิสลามเข้ามาเผยแพร่และปักหลักในคาบสมุทรมลายู (Mahamarosadee Makooowing, 2002: 69) โดยมรดกทางวิชาการของอิสลามได้กลายเป็นจุดประสงค์หลักของการศึกษาในภูมิภาคนี้

ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ นับเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการผลิตผลงานด้านงานเขียน ท่านเป็นอูละมาอ์มีบทบาทมากที่สุดในปีคริสต์ศตวรรษที่ 18 และในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ชื่อเสียงของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ได้รับการยอมรับในด้านงานเขียน รวมทั้งบทบาทและแนวคิดในด้านวิชาการอื่นๆ เช่น การศึกษา การเมือง ประวัติศาสตร์ วรรณกรรม ภาษา วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีด้านการแพทย์ การพิมพ์ จากผลงานต่างๆ เหล่านี้ ถือได้ว่าซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ เป็นปูชนียบุคคลที่ทรงคุณค่าต่อการพัฒนาประชาคมมลายู โดยเฉพาะในแหลมมลายูและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ มีวิสัยทัศน์ด้านการศึกษาอันกว้างไกลเป็นอย่างยิ่ง ดังที่วันมุหัมมัดเซาะฆิร อับดุลลอฮ์ (1998:103-105) ได้ระบุถึงคำขอคูอาฮ์ “Dan adalah hamba, yang haqir sudah beberapa lama, bahawasa [nya] Allah Ta’ala lagi akan memperdengarkan hamba, dan memperlihatkan hamba, di dalam masa hidup hamba ini ,bahasa : adalah segala raja-raja Melayu yang besar-besar, istimewa segala raja-raja di dalam tanah Fathani (فطاني) dan raja-raja Kelantan (كلنتن) dan Terangganu (ترغكانو) dan Kedah (قدح) yang amat mulia, dan maha besar himmahnya, dan raja Johor (جوهور) yang masyhur dengan besar himmahnya, dan raja Dali (دالي) yang masyhur dengan murahnyanya dan adilnya, menarah mereka itu akan cemburu pada segala hati mereka itu, dan membesarkan segala himmah mereka itu, dan meng hadapkan segala 'inayah mereka itu, dan menyungguh-nyungguhkan usaha mereka itu pada bahawa dijadikan segala negari mereka itu :

- bendaharaan ilmu,
- dan perladungan kepandaian,
- dan membukakan segala mata anak jenis mereka itu : Kepada
- Memandang cemerlang kebijakan, dan handalan Supaya
- Ada kelihatan kemegahan bangsa Melayu antara segala alam

- Dan tertinggi nama mereka itu antara Bani Adam
- Dan bertambah-tambah kelebihan Ulama' mereka itu atas segala Ulama'
- Dan bertambah nyata agama mereka itu atas segala agama."

(ขออำนาจพรจากพระเจ้าอัลลอฮ์ สุบหานะฮฺวะตะอะลา) ของซัยคิวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ที่ว่า “ข้าพระองค์ผู้ด้อยวิชามีเจตจำนงขอพรจากอัลลอฮ์ สุบหานะฮฺวะตะอะลาได้รับฟังคำวิงวอนของข้าฯ พระองค์ ขอให้พระองค์อัลลอฮ์ได้เห็นข้าฯพระองค์ในช่วงที่ยังมีชีวิตอยู่ ข้าฯ พระองค์ขอให้บรรดาราชามลายุที่เกรียงไกร โดยเฉพาะในแผ่นดิน พะฎอนีย์ กลันตัน ตรังกานู เคดาห์ ยะโฮร์ และเคอติ ข้าฯ พระองค์หวังเป็นอย่างยิ่งว่า ราชารู้ปกครองทั้งหลายจะพยายามทุ่มเทความสามารถ อนุรักษ์และฟื้นฟูบ้านเมืองของเขาให้เป็นรัฐแห่งคลังปัญญา เป็นศูนย์รวมของความเชี่ยวชาญทุกแขนงวิชา เพื่อเปิดหูเปิดตาให้กับลูกหลานของชาติ มีเป้าหมายสู่ความเป็นรุ่งโรจน์ งามงามและเสียดลสะ ขอให้เป็นที่ประจักษ์ว่าชาติมลายูนั้นงามงามท่ามกลางนานาชาติ และมีชื่อเสียงสูงส่งในบรรดาลูกหลานอาดัม ขอให้ถูกละมาอ์เพิ่มทวีคูณ และศาสนาได้รับการพิทักษ์ธำรงไว้ตลอดกาล”

เพื่อสานต่อแนวคิดของตัวเอง ซัยคิวันอะหมัดจึงปฏิบัติตามแนวทางที่ท่านไฝ่ฝันท่านดำเนินการสอนวิชาให้บรรดาสานุศิษย์ จนสามารถผลิตปัญญาชนมลายูมากมาย ซัยคิวันอะหมัดได้เดินทางไปดูงานและทัศนศึกษาต่างแดน โดยเฉพาะศูนย์กลางด้านวิชาการอารยธรรมอิสลาม ท่านรู้สึกซาบซึ้งและภาคภูมิใจในความเจริญก้าวหน้าด้านการศึกษาของอียิปต์และตุรกี โดยท่านได้ บันทึกในหนังสือ Hadiqatul Azhar Jilid I (1419 H/1988 M) หลานของท่านนำมาเรียบเรียงใหม่ Hj.Wan Mohd. Shaghir Abdullah (2005:129) ว่า

“จงรับรู้เถิดว่านักปกครองของประเทศที่เจริญก้าวหน้ายิ่งกว่าชาติบ้านเมืองของเรา เขามีความพยายามอย่างยิ่งในการส่งเสริมด้านการศึกษา โดยเฉพาะการอบรมบุตรหลานและการให้ความรู้แก่สตรี” ก่อนหน้าที่ซัยคิวันอะหมัดจะแสดงทัศนะนี้ ท่านได้เดินทางไปทัศนศึกษาในกัมพูชา ปตานี แหลมมลายู ชวา สุมาตรา ท่านรู้สึกหนักใจในความล้าหลังด้านการศึกษาของสังคมมลายู

ท่านยังเขียนต่อไปว่า ประเทศที่เจริญ (อียิปต์และตุรกี) พยายามส่งเสริมและอำนวยความสะดวก ให้ประชาชนให้ได้เรียนหนังสือ ทางการได้สร้างสถาบันการศึกษา (Madrasah) เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้วิชาการและทักษะทางวิชาชีพที่มีผลทั้งโลกนี้และโลกหน้า

ซัยคิวันอะหมัด กล่าวอย่างผิดหวังเมื่อท่านมองย้อนดูระบบการศึกษาในสังคมมลายู “ในความรู้สึกของข้าฯ ข้าฯ รู้สึกโศกเศร้าและผิดหวังในการปล่อยปละละเลยและไม่เห็นคุณค่าด้านการศึกษาของบรรดาผู้ปกครองแห่งแผ่นดินมลายู ผู้มีฐานะร่ำรวย”

ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ จึงมุ่งมั่นสอนหนังสือในมัศยิดอัล-หะรอม มหานครมักกะฮ์ จนกระทั่งท่านได้รับการยอมรับว่าเป็นนักการศึกษาที่มีบทบาทและอิทธิพลต่อสาธุศิษย์ในปัตตานี และกลันตัน ท่านคือมหาครูในการผลิตปัญญาชนของปัตตานีและกลันตันในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 (Mohd. Zambari A.Malek, 1994:119)

ด้านนิอาซิส บิน ฮัจญีนิฮาซัน (1977 : 99-100) ได้กล่าวในหนังสือ Sejarah perkembangan Ulama' kelantan ว่า“ที่นี่แหละ (มักกะฮ์) ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่อุละมาอ์ทั้ง 4 ที่มีชื่อเสียงของโกตาบารู เช่น โต๊ะกือนาลี, ฮัจญีวันมุซา บิน อับดุลอะซะมัด, ฮัจญีอิบรอฮีม และฮัจญีนิมะหฺมุุด บิน ฮัจญีอิสมาอีล ได้ศึกษาความรู้จากซัยควันอะหมัด ซัยควันอะหมัดเป็นผู้ปลูกฝังแนวคิดและเป็นแรงจูงใจแก่บรรดาลูกศิษย์ให้มีความสนใจติดตามข่าวและอ่านหนังสือพิมพ์เพื่อทราบความเคลื่อนไหวด้านการเมืองและอื่นๆ”

จากจำนวนสาธุศิษย์ของซัยควันอะหมัดที่ได้เปิดสถาบันการศึกษาระบบปอเนาะในแต่ละพื้นที่ จึงยืนยันได้ว่าซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ เป็นผู้ที่มีบทบาทด้านการศึกษาที่ทรงอิทธิพลในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20

5.5 บทบาทของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ในฐานะนักวิชาการนานาชาติ

อิสมาอีล เจ๊ะดาวูด (1988,129) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ที่มีเวลายาวนาน โดยระบุว่า

“โต๊ะกือนาลีได้ร่ำเรียนกับซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ที่มหานครมักกะฮ์เป็นเวลา 20 ปี โต๊ะกือนาลีนอกจากจะเป็นศิษย์และบุตรบุญธรรมของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์แล้ว ท่านยังเป็นผู้รับใช้ที่ใกล้ชิดและจงรักภักดีต่อผู้เป็นครูอย่างถึงที่สุด ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ประทับใจในตัวศิษย์ผู้นี้เป็นอย่างยิ่ง ท่านไว้วางใจและคาดหวังที่จะให้โต๊ะกือนาลีเป็นอุละมาอ์ที่มีชื่อเสียงในอนาคต”

ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้พาโต๊ะกือนาลีไปยังกรุงไคโร ประเทศอียิปต์ ซึ่งฮัจญีวันมุหัมมัดอะซะมัด บิน อับดุลลอฮ์ได้เขียนบทความ “Tuan Guru Tok Kenali Bersama Gurunya ke Mesir Permasalahan Khilafiah” (โต๊ะกือนาลีกับซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์เยือนประเทศอียิปต์เพื่อแก้ปัญหาข้อขัดแย้ง) ในวารสาร Dakwah Disember 1991 หน้า 49 ระบุว่า ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์เป็นคนแรกที่เรียกโต๊ะกือนาลีว่า Awan ต่อมาเรียกเป็น Awang วันหนึ่งซัยควันอะหมัดได้กล่าวชมเชยและยอมรับในความรู้ความสามารถของบรรดาลูกศิษย์โดยท่านกล่าวว่า “ความรู้ของพวกเข้าถึงจุดสูงสุดเกือบถึงม่านเมฆ แต่ก็ยังไม่สูงถึงฟากฟ้า (หมายถึงโต๊ะกือนาลี)

ส่วนความรู้ของเพื่อนๆ ของเจ้าอยู่เพียงได้เมฆ จะอย่างไรก็ตามความรู้ของเจ้าและเพื่อนๆ ก็เพียงพอแล้วสำหรับแผ่นดินญาวิ”

ในปีค.ศ.1903 โลกอิสลามร้อนระอุขึ้นเนื่องจากมีขบวนการปฏิรูปอิสลามและเกิดข้อขัดแย้ง (Khilafah) ทางศาสนาระหว่างอูละมาอ์ซัยยิดยูซุฟ อัน-นัซฮันนีแห่งกรุงเบรุต ประเทศเลบานอน กับซัยคัมุหัมมัดอัब्ดุลฮุ แห่งอียิปต์ ทางสภาอูละมาอ์แห่งมหานครมักกะฮ์มีมติเป็นเอกฉันท์ให้ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์เป็นตัวแทนเข้าไปไกล่เกลี่ยปัญหาข้อขัดแย้งดังกล่าว

ฮัจญ์วันมุหัมมัดซะอะฆิร บิน อัลคุดลอลฮุ กล่าวในหน้าเดียวกันว่า มีบันทึกของซัยควัน อะหมัด อัล-พะฎอนีย์ที่เขียนถึงซัยยิดยูซุฟ อัน-นัซฮันนีและซัยคัมุหัมมัดอัब्ดุลฮุ ในกรณีข้อขัดแย้ง นอกจากนี้ยังระบุรายชื่อคณะที่เดินทางจากมหานครมักกะฮ์สู่กรุงเบรุตและกรุงไคโรด้วยว่า เมื่อเดินทางถึงภูเขาซีนาย ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้ขอพรให้กับบรรดาศาสนิกชน โดยขอพรให้ไต่ะกือนาลีมุคศิษย์เต็มบ้านเต็มเมือง สำหรับนิคมะหุมูดขอให้ได้เป็นนักการเมืองที่มีชื่อเสียงของรัฐกลันตัน ส่วนฮัจญ์อิคริส หะซะมาเอะ ศิษย์จากอำเภอมาโย จังหวัดปัตตานีที่ร่วมเดินทางด้วยได้ขอให้ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ขอพรให้เป็นคนร่ำรวย เมื่อคุดอเยเสร็จฮัจญ์อิคริส หะซะมาเอะได้รับอนุญาตให้เดินทางกลับไปยังมหานครมักกะฮ์ จากนั้นคณะของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ก็ได้เดินทางไปยังกรุงเบรุตและกรุงไคโร

ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้ส่งลูกศิษย์ให้มาศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยอัล-อัซฮัร กรุงไคโร ประเทศอียิปต์ หลายท่านดังรายชื่อต่อไปนี้

ซัยคุดิสมอาอิต บิน อัब्ดุลมุฏฏะลาบ ชาวอาเจห์ได้รับเลือกจากซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ให้เป็นประธานสถานศึกษามลายูในประเทศอียิปต์ ซัยคุดอฮิร ญะลาลุดดิน แห่งมินังกาเบา ประเทศอินโดนีเซีย ถูกมอบหมายให้ดูแลนักศึกษาเชื้อพระวงศ์จาการ์ญา ประเทศอินโดนีเซีย ที่ศึกษา ณ กรุงไคโร

ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์เดินทางมายังกรุงไคโรเพื่อพบกับอูละมาอ์ที่มีชื่อเสียงของอียิปต์ที่นำโดยซัยคัมุหัมมัดอัब्ดุลฮุ ด้วยความไม่สบายใจในกรณีพิพาทข้อขัดแย้งทางศาสนา เนื่องจากเกรงว่าจะนำไปสู่การแตกแยกของสังคมนุสลิม ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์จึงได้วางแผนโดยแจ้งให้กับบรรดาศึกษาที่กรุงไคโรทราบว่าการเดินทางมาครั้งนี้ท่านจะไม่เปิดเผยตัวตนที่แท้จริงให้อูละมาอ์ที่กรุงไคโรทราบ เมื่อถึงเวลาเข้าประชุมท่านจะทำตัวเป็นคนธรรมดา แต่งตัวซอมซ่อเป็นคนไม่มีความรู้ โดยท่านจะมอบหมายให้ไต่ะกือนาลียู่ในฐานะอูละมาอ์ใหญ่ ตัวแทนของสภาอูละมาอ์แห่งมหานครมักกะฮ์มาทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยปัญหาข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้น ซึ่งเรื่องนี้มีบทความที่เขียนโดยอัब्ดุลลอลฮุ อัล-กอรี ในหนังสือ Tok Qadhi dan Tok Guru (Syaaban 1408 หน้า 27-28) ว่า ไต่ะกือนาลียุกล่าวว่า “หากใครในที่ประชุมถามความเห็นหรือปัญหาใดๆ ก็ตาม

หากเป็นเรื่องเล็กชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ก็จะมอบหมายให้ข้าเป็นผู้ตอบ หากเป็นหัวข้อหรือปัญหาที่ตอบยาก ท่านก็จะให้ข้าส่งสัญญาณให้ท่าน ซึ่งจะอยู่ในฐานะลูกศิษย์ของข้าเป็นผู้ตอบ” เมื่อมีการประชุมทุกครั้ง โต๊ะก็อนาลีผู้เป็นศิษย์ของชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์จะเป็นผู้ตอบปัญหาอย่างชัดเจนและถูกต้องทุกประการ ที่ประชุมต่างประทับใจในคำตอบและข้อคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหา Khilafiah ทุกข้อของ โต๊ะก็อนาลีที่พวกเขาเข้าใจว่าเป็นชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ตัวแทนอุละมาอ์จากมหานครมักกะฮ์

วันสุดท้ายของการประชุมทางวิชาการนานาชาติที่กรุงโคโร ชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ นั่งด้านซ้ายมือของโต๊ะก็อนาลีในฐานะลูกศิษย์อีกเช่นเคย ตัวแทนอุละมาอ์ของอียิปต์ ในฐานะคณะกรรมการจัดงาน ได้ลุกขึ้นอ่าน Syair ซึ่งเป็นบทกวีชั้นสูง เพื่อให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้รับฟัง ทันใดนั้นเองชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ซึ่งนั่งใกล้ๆ กับโต๊ะก็อนาลีได้เขียน Syair ที่ให้ความหมายดีและลึกซึ้งกว่าที่ตัวแทนอุละมาอ์อียิปต์เพิ่งอ่านเสร็จ ในหมายเหตุของ Syair ที่ชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์เขียนระบุว่า การอ่าน Syair ที่ผ่านมาสักครู่มิได้อ่านตามวิธี Arudh Qawafi จดหมายนั้นชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้มอบให้โต๊ะก็อนาลีเพื่อส่งต่อไปยังคณะกรรมการที่นั่งอยู่ด้านหน้าได้อ่าน Syair ดังกล่าว เมื่ออุละมาอ์จากอียิปต์ได้อ่านแล้วก็ต้องตกตะลึงในตัวอักษรที่บรรจงเขียนและมีความหมายลึกซึ้งเป็นวรรณกรรมอาหรับ จะเป็นไปได้อย่างไรที่ผู้เขียน Syair นี้เป็นบุคคลที่นั่งข้างๆ ชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ (โต๊ะก็อนาลีที่ปลอมตัวเป็นชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์) แต่งตัวด้วยเสื้อผ่าปะชุนเต็มไปหมด มีความสามารถเขียนบทกวีนิพนธ์อาหรับคลาสสิกที่มีวรรณรสุนทรีย์ ในด้านวาทศิลป์เป็นอย่างยิ่ง อุละมาอ์อียิปต์ท่านนั้นก็ถามชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ว่า ใครกันที่นั่งข้างท่าน โต๊ะก็อนาลีจึงตอบว่า “แท้จริงแล้วข้าชื่อ มุหัมมัดยูซุฟ เป็นลูกศิษย์ของชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ผู้ซึ่งนั่งข้างข้าและเป็นผู้เขียน Syair ในกระดาษที่ข้าส่งไปยังท่าน”

หนึ่งในอุละมาอ์อียิปต์ที่อยู่ในที่ประชุมกล่าวว่า “นี่เป็นเพียงแค่ลูกศิษย์แล้วยังสามารถตอบปัญหาได้อย่างทะลุปรุโปร่งถึงเพียงนี้ แล้วถ้าเป็นอาจารย์ตอบเองจะชัดเจนขนาดไหน?” ชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ จึงตอบคำถามด้วยน้ำเสียงสุภาพ อ่อนน้อม โดยกล่าวว่า “อันวิชาการอิสลามนั้นกว้างใหญ่ไพศาลยิ่งกว่าความกว้างและลึกของมหาสมุทร มีความสูงส่งระฟ้า ความรู้ทั้งปวงมิได้มีไว้เพื่อการวิวาทและโต้เถียงหรือเพื่อแสวงหาความผิดพลาดของฝ่ายอื่น อันความรู้นั้นมีไว้เพื่อการศึกษาและปฏิบัติเพื่อผลบุญในโลกหน้า วันนี้ความจริงได้ปรากฏในที่ประชุมแห่งนี้ ท่านทั้งหลายอยู่ในความประมาท มีอาจทราบว่าเป็นใครในในงานการประชุมวิชาการในวันนี้ แท้จริงแล้วเรามีได้มาเพื่อกล่าวเท็จ แต่ฝ่ายท่านต่างหากที่มีได้ให้เกียรติสอบถามชื่อเสียงเรียง

นามของผู้ร่วมประชุม” ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ยังกล่าวต่อไปว่า “สภาพภายนอก (รูปธรรม) เรายังเห็นคลุมเครือ นับประสาอะไรกับเรื่องนามธรรมที่มองด้วยสายตาไม่เห็น”

จากนั้นชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้กล่าวทิ้งท้ายว่า “หากท่านต้องการให้การถกเถียงในข้อขัดแย้งต่างๆ ดำเนินต่อไปเราก้ยินดี” ถึงกระนั้นชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ก็กล่าวเสริมในเชิงสร้างสรรค์ต่อที่ประชุมว่า เราควรปฏิบัติตามทัศนะและความรู้ที่เราต่างคนต่างร่ำเรียน เพื่อป้องกันความคิดที่แตกต่าง ในทำนองแสดงจุดร่วม สงวนจุดต่าง หลังจากคำกล่าวของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ พิธีการประชุมก็สิ้นสุดลง ด้วยความราบรื่นทุกคนโอบกอดกันด้วยความรักและสมานฉันท์

Dr.Eman Mohamad Abbas กล่าวถึงจุดยืนของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ที่เกี่ยวกับแนวคิดการฟื้นฟูอิสลามและแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้ง khilafiyah ระหว่างชัยคุมุหัมมัดอัब्ดุสกับชัยคุยซุฟ อัล-นับฮันนี ในหนังสือ Sultan Abd. Al-Hamid II dan Kejatuhan Khalifah Islamiah, 2007: 875-876 ว่า

ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ไม่เห็นด้วยกับความคิดเห็นของชัยคุมุหัมมัดอัब्ดุส และคณะว่าด้วยการไม่วาญิบ (Wajib) หรือไม่บังคับให้มุสลิมทุกคนยึดถือมัซฮับ (Mazhab) โดยชัยควัน อะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้ให้เหตุผลว่า มุสลิมโดยทั่วไปควรถือมัซฮับเพื่อสะดวกต่อการเรียนรู้ ทำความเข้าใจและปฏิบัติตามคำสอนตามมัซฮับของตน แต่หากเป็นอาลิม (ผู้รู้) โดยเฉพาะด้านศาสนา เขาก็จะมีอิสระในการเลือกข้อวินิจฉัยที่เห็นเหมาะสม ถูกต้องตามสถานการณ์ได้ด้วยตนเอง

ส่วนจุดยืนด้านการเมืองนั้น ชัยคุมุหัมมัดอัब्ดุสและคณะมีความเห็นว่า ประชาชาติมุสลิมควรมีท่าทีถ้อยทีถ้อยอาศัยกับจักรวรรดินิยมอังกฤษ การเจรจาสัมพันธ์อย่างสันติและสมานฉันท์จะทำให้ได้สิทธิกลับคืนมา ในขณะที่ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ปฏิเสธที่จะเจรจาอย่างสันติกับจักรวรรดินิยมที่กำลังกดขี่ประชาชาติมุสลิมด้วยความอธรรม

อีกประเด็นหนึ่งที่เป็นปัญหาข้อขัดแย้งตามที่ชัยคุมุหัมมัดอัब्ดุสและคณะได้เสนอความคิดเห็นในเรื่อง Ijtihad Mutlak (การถกเถียงเปิดเสรี) และการอธิบายด้วยสติปัญญา (Pentafsiran Dengan akal) ประเด็นนี้เป็นปัญหาถกเถียงไม่สิ้นสุดระหว่างชัยคุมุหัมมัดอัब्ดุส¹ กับชัยคุยซุฟ อัล-นับฮันนี² แห่งเบรุต จนเป็นเหตุให้สภาอูลมะฮฺแห่งมหานครมักกะฮฺ ได้

¹ ชัยคุมุหัมมัดอัब्ดุส เกิด เมื่อ ปี ฮ.ศ. 1266-1323 /ค.ศ.1849-1905 มุฟตีประเทศอียิปต์ (Eeman Mohamed Abbas, 2007 : 834)

² ชัยคุยซุฟ บิน อิสมาอิล บิน ชัยคุฟ อัล-นับฮันนี ฮ.ศ.1265-1350 H/ค.ศ.1849 – 1932 ท่านเป็นนักกวี นักอักษรศาสตร์ หัวหน้าผู้พิพากษาที่เบรุต (Eeman Mohamed Abbas, 2007 : 876)

ประชุมเลือกชัชควัน อะหมัด อัล-พะฎอนีย์ให้ไปไกล่เกลี่ยจนเป็นที่ยอมรับของอุละมาอ์ใหญ่ของกรุงเบรุตและกรุงไคโร

5.6 บทบาทของชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ในฐานะนักการศึกษา

ชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ เป็นผู้วางรากฐานการสร้างอุละมาอ์ของโลกมลายูในมหานครมักกะฮ์

ชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ นับเป็นอุละมาอ์คนที่ 2 รองจากชัชควันดาวูด อัล-พะฎอนีย์ ที่ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นนักปราชญ์ด้านการศึกษาที่มีความรู้รอบด้าน มีคุณสมบัติพิเศษ รอบรู้ใน 47 สาขาวิชา ทั้งวิชาการทางศาสนาและวิชาการทางโลก (Ismail Che Damud 1988:61)

ชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ในฐานะเป็นอุละมาอ์มลายูปัตตานีที่โลกอิสลามและโลกมลายูรู้จัก (Shaykh Wan Ahmad Al-Fathani pengasas pengkadiran (Cadet) Ulama' Dunia Melayu di Makkah.) ความหมายในภาษาไทย คือ ชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์เป็นผู้วางรากฐานในการผลิตอุละมาอ์ของโลกมลายูในมหานครมักกะฮ์ (Wan Mohd.Shaghir Abdullah, 2007:2) ดังที่ฮัจญ์วันมุหัมมัดเซาะฆีร์ บินอับดุลลอฮ์ ผู้เป็นหลานของท่าน กล่าวว่าหากเราทบทวนศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของบรรดาอุละมาอ์ในโลกมลายูตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 และช่วงต้นปีคริสต์ศตวรรษที่ 20 แล้วเกือบทั้งหมดเป็นลูกศิษย์ของชัชควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์แทบทั้งสิ้น

Kiyai Hj.Hasyim Asy'ari อุละมาอ์ที่มีชื่อเสียงของอินโดนีเซีย และมุฟตีฮัจญ์อับดุลลอฮ์ ฟาฮิม รัฐป็นัง ประเทศมาเลเซีย เป็นอุละมาอ์ที่มีชื่อเสียงของโลกมลายู ซึ่งฮัจญ์วันมุหัมมัดเซาะฆีร์ บิน อับดุลลอฮ์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า หลานของ Kiyai Hj.Hasyim Asy'ari ที่ชื่อ อับดุลเราะหฺมาน วาฮิด (Gusdur) ในสถานการณ์การเมืองปฏิรูปอินโดนีเซีย เขาผู้นี้ได้เป็นประธานาธิบดีอินโดนีเซีย แม้จะเป็นระยะเวลาไม่นานนัก ส่วนหลานของมุฟตีฮัจญ์อับดุลลอฮ์ ฟาฮิม ที่ชื่อ คะโตะ เซอร์ อับดุลลอฮ์ อะหมัด บาดาวี (Dato' Seri Abdullah Ahmad Badawi) ได้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีมาเลเซีย เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม พ.ศ.2547

ด้านนิอะซีซ บิน ฮัจญ์นิหะซัน (1977: 99-100) ได้กล่าวในหนังสือ "Sejarah Pengambagan Ulama Kelantan" ว่า "ที่นี่แหละ (มหานครมักกะฮ์) ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่อุละมาอ์ ทั้ง 4 ที่มีชื่อเสียงของโกตาบารู เช่น โตะกีอนาลี, ฮัจญ์วันมุซา บิน อับดุลเซาะฆีร์, ฮัจญ์อับรอฮีมและฮัจญ์นิมะหฺมุด บินฮัจญ์อิสมาอิล ได้ศึกษาร่ำเรียนวิชาความรู้จากชัชควันอะหมัด

อัล-พะฎอนีย์ ท่านเป็นผู้มีบทบาท ปลุกฝังแนวคิดและแรงจูงใจแก่บรรดาลูกศิษย์ให้มีความสนใจติดตามข่าว และอ่านหนังสือพิมพ์ เพื่อทราบความเคลื่อนไหวด้านการเมืองและอื่นๆ”

5.6.1 ศิษย์ของซัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ในปัตตานี

ซัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้รับการยอมรับว่าเป็นอุลมะมาที่ยิ่งใหญ่ของโลกอิสลาม เป็นมหาจรรู (Mahaguru) ของอุลมะมาที่มีชื่อเสียงทั่วสารทิศของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นนักปราชญ์ด้านการศึกษาที่มีความรู้รอบด้าน (Ismail Che Daud, 1988: 69) บรรดาสาธุศิษย์ของท่านที่ได้รับเรียนวิชากับท่าน ณ มัสยิดอัล-หะรอหม มหานครมักกะฮ์มีจำนวน 91 คน โดยจำแนกเป็นเชื้อสายปัตตานี 22 คน มาเลเซีย 37 คน กัมพูชา จาม เวียดนาม 10 คน อินโดนีเซีย 22 คน (รายชื่อปรากฏในหน้า 123-127) ศิษย์ทั้ง 91 คนของท่านได้กลับสู่มาตุภูมิและเปิดสถาบันการศึกษาปอเนาะแบบดั้งเดิมและปอเนาะแบบสมัยใหม่ผสมผสานกัน.

การศึกษาระบบปอเนาะในปัตตานีซบเซาไปชั่วขณะหนึ่งหลังจากที่ปอเนาะบันดังกายอ (ต.สะนอ อ.ยะรัง จ.ปัตตานี) ได้ยุติการเรียนการสอนครั้งเมื่อซัยคุวันอับดุลกอดิร บิน ซัยคุวันมุสฎาฟา ซึ่งมีศักดิ์เป็นอาของซัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้กลับไปสู่ความเมตตาของอัลลอฮ์ สุภานะฮฺวะตะอาลา ณ มหานครมักกะฮ์ ในวันอาทิตย์ที่ 16 ชุลฮิจญะฮ์ ฮ.ศ.1312 ตรงกับวันที่ 9 มิถุนายน ค.ศ.1895 (Ahmad Fathy, 2001: 282)

สถาบันการศึกษาปอเนาะเริ่มกลับมาเป็นที่นิยมและมีชีวิตชีวาขึ้นอีกครั้งเมื่อบรรดาสาธุศิษย์ของซัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้กลับมาเปิดปอเนาะเพื่อสืบสานมรดกทางปัญญาที่จะได้เรียนรู้กับบรมครูซัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ปอเนาะดังกล่าว คือ ปอเนาะจาอาะโตะครุคือฮัจญ์อับดุลลอฮ์ บิน ฮัจญ์มุหัมมัดอะกะบิ บิน ดินารุ (ม.2 ต.มะนังยง อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี) ปอเนาะโตะรายาฮัจญ์ (ริมแม่น้ำยามู อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี) โตะครุคือคูวันจรรูฮัจญ์อิเดริส บิน ฮัจญ์อับดุลกะริม โดยดำเนินการเรียนการสอนประมาณปี ค.ศ.1885-1935 ปอเนาะบรือมิน เปิดประมาณปี ค.ศ.1920 (ต.ยามู อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี) ปอเนาะกือลาบอ (อ.สาขบุรี จ.ปัตตานี) ปอเนาะโตะยาการ์ (ต.ยามูเฉลิม อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี) ปอเนาะซ็อมือลา โตะครุคือฮัจญ์อิสมาอีล บิน ฮัจญ์อะหมัด (ปะดอแอ ซ็อมือลา) มัคเราะชะฮ์อัล-มะอาเรฟ อัล-วาฎอนีย์ยะฮ์ เปิดโดยหะยีสุหลง บิน ฮัจญ์อับดุลกอดิรเมื่อประมาณปี ค.ศ.1929 ณ หมู่บ้านอาเนาะรู ต.อาเนาะรู อ.เมือง จ.ปัตตานี และปอเนาะบันดังกูเจซึ่งมี 2 แห่งคือ ปอเนาะของโตะครุฮัจญ์วันอับดุลลอฮ์ บิน วันอะหมัด (ก่อตั้งใน ค.ศ. 1913) และปอเนาะของโตะครุฮัจญ์เจ๊ะอิบรอฮีม บิน เจ๊ะมุซา ต.กะมิยอ อ.เมือง จ.ปัตตานี

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าศิษย์ของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้เปิดสถาบันการศึกษาปอเนาะที่มีการเรียนการสอนทั้งแบบดั้งเดิมและแบบสมัยใหม่ อาทิเช่น มัคเราะชะฮ์อัล-มะอาเรฟ อัล-วาฎอนียะฮ์ของตุวันฆูรหะฮ์ยิสูหลง บิน ฮัจญ์อับดุลกอดีร์ ถือเป็นปรากฏการณ์ใหม่ด้านการศึกษาศาสนาอิสลามที่แต่เดิมมีการเรียนการสอนแบบปอเนาะดั้งเดิมเท่านั้น สำหรับสถาบันใหม่แห่งนี้ใช้ระบบการเรียนการสอนแบบแบ่งชั้นเรียนและมีหลักสูตรการเรียนการสอนที่ต้องมีการทดสอบผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา ความแปลกใหม่อีกอย่างหนึ่งคือนักเรียนต้องเข้าแถวในสนามทุกเช้าก่อนเข้าห้องเรียน เป็นการฝึกระเบียบวินัยเพื่อมุ่งเน้นให้นักเรียนมีสุขภาพดี เปี่ยมด้วยคุณภาพ มัคเราะชะฮ์อัล-มะอาเรฟ อัล-วาฎอนียะฮ์มีคณะครูหลายท่านที่เข้าสอนประจำชั้น หนึ่งในจำนวนนั้นเป็นชาวอียิปต์ชื่อ อับดุลมูรอด โรงเรียนแห่งนี้ได้รับการตอบรับจากพี่น้องประชาชนปัตตานีและใกล้เคียงส่งลูกหลานเข้ามาศึกษา แต่ด้วยเหตุผลทางการเมือง 3 ปีให้หลังสถาบันการศึกษาแห่งนี้ก็ถูกทางการไทยสั่งปิดโดยปริยาย (คูอิสมาอิล เจ๊ะดาวูด, 1988: 344) ตุวันฆูรหะฮ์ยิสูหลง บิน ฮัจญ์อับดุลกอดีร์ ในฐานะที่เป็นญาติสนิท (Saudara dua pupu) และศิษย์ของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้แสดงวิสัยทัศน์ด้านการศึกษาในปัตตานีถิ่นกำเนิด โดยท่านเป็นผู้ริเริ่มก่อสร้างอาคารพาณิชย์บริเวณรอบๆ ปอเนาะของท่าน (บริเวณสี่แยกตลาดพิธาน ถนนราโกมุทและถนนนาเกลือในปัจจุบัน) เป็นอาคารพาณิชย์แบบอโปสุ รัฐเปรัก ประเทศมาเลเซีย ช่วงผู้ก่อสร้างก็เป็นชาวอโปสุ รัฐเปรัก วัตถุประสงค์เพื่อให้อาคารดังกล่าวเป็นสถานที่เช่าสำหรับผู้ที่ต้องการเปิดร้านค้าในตลาดปัตตานี ค่าเช่าที่ได้จะเป็นกองทุน¹ให้กับนักศึกษาของมัคเราะชะฮ์อัล-มะอาเรฟ อัล-วาฎอนียะฮ์ ที่เรียนดีแต่ยากจนเพื่อเป็นทุนสำหรับศึกษาต่อยังสถาบันในต่างประเทศต่อไป ทุกอย่างต้องชะงักลงเมื่อตุวันฆูรฮ์ยิสูหลง บิน ฮัจญ์อับดุลกอดีร์ ถูกมรสุมทางการเมืองเล่นงาน จนอาคารพาณิชย์ดังกล่าวต้องพบบจูดจบบเลิกเช่นมัคเราะชะฮ์อัล-มาอาเรฟ อัล-วาฎอนียะฮ์ (สัมภาษณ์ อัล-มรัหม ฮัจญ์ อับดุลกอดีร์ บิน ฮัจญ์อิบรอฮีม ณ หมู่บ้านอาเนาะรู ประมาณ พ.ศ.2525)

ศิษย์ของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์อีกท่านหนึ่งคือ ตุวันฆูรฮ์ยิมุฮัมมัด ปาโหะฮ์ บิน ฮัจญ์ยูลูฟ ปอเนาะบีนคังยือลาแป ตำบลยะรัง อ.ยะรัง จ.ปัตตานี ท่านได้เปิดการเรียนการสอนแบบปอเนาะดั้งเดิมและจัดการเรียนการสอนแบบสมัยใหม่ในปี ฮ.ศ.1360 (ประมาณ ค.ศ. 1941) มีการเรียนในห้องเรียนโดยใช้โต๊ะและเก้าอี้ มีครูสอนประจำห้อง นับเป็นสถาบันปอเนาะ

¹ เริ่มวางเสาหลัก (batu asas) ในปี ค.ศ. 1929 ที่ปอเนาะอาเนาะรู (Muhammad Kamal, 1995 : 7)

² อิหม่ามฮัจญ์ เจ๊ะอิสฮาก บิน เจ๊ะยูลูฟ บิดตาด ผู้ริเริ่มก่อสร้างมัสยิดบ้านสะบารัง และมัสยิดบ้านตันหยงปาสุ ประมาณ พ.ศ. 2494 อำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี สันนิษฐานพร้อมหะฮ์ยิสูหลง (สหความร่วมมือกรรมกรรรม ของหะฮ์ยิสูหลง และหัวหน้าฝ่ายเศรษฐกิจ) (สัมภาษณ์ฮัจญ์ เจ๊ะมะห์มูด บิน ฮัจญ์เจ๊ะอิสฮาก อิหม่ามมัสยิดนุรุลอิสลาม สะบารัง ปัตตานี มีศักดิ์เป็นน้า ของผู้วิจัย วันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ.2540)

แห่งที่ 2 ที่ดำเนินการสอนแบบแบ่งชั้นเรียน ซึ่งก่อนหน้านี้นี้ก็คือมัดเราะฮะฮ์อัล-มาอาเรฟ อัล-วาฏอญียะฮ์ซึ่งก่อตั้งโดยตัววันฆูรอหะยีสุหลง บิน ฮัจญีอับดุลกอดีร์ นั่นเอง

ภายหลังตัววันฆูรอหะยีสุหลงได้พาโหะซุกกลับสู่ความเมตตาของอัลลอฮ์ สุบหานะฮูวะตะอาลา ตัววันฆูรอหะยีมะหฺมุด บิน ลีอับฮัจญีดาอุด ผู้เป็นศิษย์และบุตรเขยของท่าน ก็ได้ดำเนินการสอนแทน นอกจากนี้ตัววันฆูรอหะยีอับดุลเราะหฺมาน บิน ลีอับฮะฮูด บิน ฮัจญีมะหฺมุด ซามัน บาเจ็ง ผู้เป็นคู่เขยของฮัจญีมะหฺมุดก็ได้ทำการสอนที่ปอเนาะบีนดิงฮือลาเป่ จากนั้นไม่นานตัววันฆูรอหะยี อับดุลเราะหฺมานหรือเป็นที่รู้จักในนาม โต๊ะปาด้งรุหรืออัญญูอรุซึได้ย้ายไปเปิดปอเนาะแห่งใหม่ที่หมู่บ้านปาด้งรุ หมู่ที่ 5 ต.กาดอง อ.ยะหา จ.ยะลา นับเป็นการขยายสถาบันการศึกษาปอเนาะแบบดั้งเดิมและผสมกับปอเนาะสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดยะลา ประมาณปี ค.ศ.1941 ส่วนปอเนาะบีนดิงฮือลาเป่นั้น ตัววันฆูรอหะยีมะหฺมุดซอและหุ บุตรเขยของตัววันฆูรอหะยีมะหฺมุดได้ดำเนินการสอน โดยตัววันฆูรอหะยีมะหฺมุดขอลากลับไปดำรงตำแหน่งโต๊ะอิหม่ามที่บ้านเกิดของท่าน คือ หมู่บ้านบาราเฮาะ ต.ปยุต อ.เมือง จ.ปัตตานี จนกระทั่งปัจจุบันปอเนาะบีนดิงฮือลาเป่ได้รับการสืบสานการเรียนการสอนอย่างต่อเนื่องโดยตัววันฆูรอหะยีอับดุลกอดีร์ บิน ตัววันฆูรอหะยีมะหฺมุด ซอและหุ (สัมภาษณ์บาบอหะมิดิง บิน ฮัจญีอับดุลเราะหฺมาน สาเนาปอเนาะปาด้งรุ วันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2551)

สำหรับสถาบันปอเนาะที่มีชื่อเสียงของปัตตานีมีอยู่มาสองพี่น้องซึ่งเป็นศิษย์ของซัยควันอะหมัด อัล-พะฏอนีย์ และเป็นบุตรของซัยควันอิสมาอีล อัล-บันดารี (จากหมู่บ้านบานา) ฤๅละมาอูสองพี่น้องนี้คือ ตัววันฆูรอหะยีอับดุลเราะฮ์ซิดผู้ที่ได้เปิดสถาบันปอเนาะที่บ้านเกิด นั่นคือหมู่บ้านบานา ในค.ศ.1922 โดยท่านเป็นหนึ่งในผู้ริเริ่มก่อสร้างมัสยิดนุรุลอิสลาม ต.บานา ประมาณปี ค.ศ.1925 ทั้งนี้มัสยิดนุรุลอิสลาม ต.บานา สร้างโดยฤๅละมาอู 3 ท่านที่เป็นลูกศิษย์ของซัยควันอะหมัด อัล-พะฏอนีย์ คือ ตัววันฆูรอหะยีอับดุลเราะฮ์ซิด บิน ซัยควันอิสมาอีล ซึ่งเป็น โต๊ะครูปอเนาะบานา ตัววันฆูรอหะยีสะอีด บิน อิสมาอีล และตัววันฆูรอหะยีวันนิค ซือริเคะ'ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งปอเนาะสุโหลงปาแน (2 แห่ง ในบริเวณ ตรงข้ามบาหลีหมู่บ้านสุโหลงปาแน และอีกแห่งหนึ่งที่แปรสภาพเป็นศูนย์เด็กกำพร้าและยากจน จังหวัดปัตตานี) โดยต่อมาตัววันฆูรอหะยีวันอะหมัด บิน ตัววันฆูรอหะยีวันนิค ผู้เป็นบุตรได้สืบสานการเรียนการสอนต่อ และปัจจุบันปอเนาะสุโหลงปาแนได้แปรสภาพเป็นศูนย์เด็กกำพร้าและยากจน จ.ปัตตานี (Darul Aitam wal-Masakin lil-Banaat) ต่อมาตัววันฆูรอหะยีมุสฎาะฟา บิน ฮัจญีวันมุฮาผู้เป็นศิษย์และบุตรเขยของตัววันฆูรอหะยีอับดุลเราะฮ์ซิด บิน ซัยควันอิสมาอีล ได้สานต่อและเปิดขยายปอเนาะแห่งใหม่ใกล้มัสยิดนุรุลอิสลาม ต.บานา ด้านตัววันฆูรอหะยียูซุฟ อัล-บันดารี

¹ สัมภาษณ์ ฮัจญีอับดุลกอดีร์ ฮัจญีหุเซน อาบูแค (อายุ 95 ปี) ศิษย์ฮัจญี อับดุลเกาะหุ บีนดิง ฤๅแจ วันที่ 15 มกราคม พ.ศ.2551

บุตรของตูวันฆูรฮัจญ์มุสฎาะฟา หลังจากสำเร็จการศึกษาจากมหานครมักกะฮ์ ก็ได้เริ่มเปิดการเรียนการสอนแบบสมัยใหม่ และในปี ค.ศ.1960 ท่านได้จดทะเบียนปอเนาะบานาเป็นโรงเรียนราษฎรสอนศาสนาอิสลาม โดยใช้ชื่อภาษาไทยว่า โรงเรียนศาสนูปถัมภ์ ภาษาอาหรับคือ มะฮัดฮ์อัดดีร์บียะฮ์ (معهد التربية) ตูวันฆูรฮัจญ์ยูซุฟ อัล-บันดารี¹ ได้รับการขนานนามว่าเป็น “Kamus Bergerak” ซึ่งหมายถึง พจนานุกรมเคลื่อนที่และเป็น “อุละมาอุมุหัดดีซิน” (ผู้เชี่ยวชาญ อัล-หะดีษ)

ด้านตูวันฆูรฮัจญ์สะอีด บิน ซัยคุอิสมาอีล อัล-บันดารี ผู้เป็นน้อง หลังจากได้ร่ำเรียนวิชาการอิสลามกับซัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ณ มัสยิดอัล-หะรอม มหานครมักกะฮ์ ก็ได้เดินทางกลับมาเปิดสถาบันปอเนาะแบบดั้งเดิมที่หมู่บ้านสุโหลงปาแน หมู่ที่ 1 ต.บานา อ.เมือง จ.ปัตตานี ทั้งนี้ผู้วิจัยได้มีโอกาสสัมภาษณ์ฮัจญ์หุเซน สารเฟ บุตรของตูวันฆูรที่บ้านพัก ต.สุโหลงปาแน และฮัจญ์วันมุหัมมัดชะอะฆีร์ บิน อับดุลลอฮ์ ได้ให้ข้อมูลว่า ตูวันฆูรฮัจญ์สะอีด บิน ซัยคุอิสมาอีลเป็นศิษย์และคอดัม (ผู้รับใช้) ของซัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ เมื่อครั้งเรียนหนังสือกับท่านที่มัสยิดอัล-หะรอม มหานครมักกะฮ์ โดยตูวันฆูรฮัจญ์สะอีด บิน ซัยคุอิสมาอีลจะรับหน้าที่โกนผมให้กับซัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์เป็นประจำ นอกจากนี้ซัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ยังเป็นผู้มอบหมายให้ตูวันฆูรฮัจญ์สะอีด บิน ซัยคุอิสมาอีลทำหน้าที่อิหม่ามละหมาดตะรอเวียฮ์ในเดือนรอมฎอนที่มัสยิดอัล-หะรอม มหานครมักกะฮ์

5.6.2 ศิษย์ของซัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ในกัณฑ์

ประวัติศาสตร์ได้บ่งบอกถึงอุละมาอูปอเนาะในอดีตว่ามีบทบาทสำคัญในการริเริ่มพัฒนาชนชาติมลายูให้มีสถานภาพทางสังคมให้มีคุณภาพและมีศักดิ์ศรี ซัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์มีบทบาทสำคัญยิ่งในการนำเอาเทคโนโลยีด้านการพิมพ์ให้ลูกศิษย์ของท่านซัยคุดาูด บินอิสมาอีล อัล-พะฎอนีย์ (Tok Daud Khatib) เปิดโรงพิมพ์ในรัฐกัณฑ์ตัน ดำราที่เรียกว่ากิตาบาญวีย์หรือกิตาบกุนิงได้รับการตีพิมพ์และจัดจำหน่ายตามสถาบันการศึกษาปอเนาะทั่วภูมิภาคของคาบสมุทรมลายูและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สานุศิษย์ของซัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ในรัฐกัณฑ์ตัน 3 ท่าน คือ โต๊ะกีอนาลี, ตะโต๊ะลักสะมะนา ฮัจญ์มุหัมมัด บิน กอฎิบฮัจญ์มุหัมมัดสะอีด (Dato' Laksamana Hj.Mohammad bin Khatib Hj.Mohammad Said) และตะโต๊ะเป็รคานา เมินเตอร์

¹ สัมภาษณ์ผู้ชตาฮัจญ์อาหมัดคาแม แวนูซอ อิหม่ามมัสยิดนุรอุสลาม บานา อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี วันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2551

² สัมภาษณ์ฮัจญ์หุเซน บินฮัจญ์สะอีด สารเฟ (อดีตคอดัมมัสยิดบานา) เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ.2537 (ท่านเป็นคนพาผู้วิจัยและฮัจญ์วัน มุหัมมัด สะอะฆีร์ อับดุลละฮ์ ไปเยี่ยมสุสาน ซัยคุ ซอฟียุคดิน อัล-อับบาส (ตะโต๊ะ ฟากีร์ติราช) ที่กูโบรโต๊ะปาแกฮ์ กรือเซะ อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี

ปาตุกา ราญา ฮัจญ์นิคมะหมุด บิน ฮัจญ์ นิกอิสมาอีล (Dato' Perdapa Menteri Paduka Raja Hj. Nik Mahmud bin Hj. Nik Ismail) เป็นผู้ริเริ่มเปิดสถาบันการศึกษาภาษาอังกฤษในรัฐกลันตันก่อนที่ทางการกลันตันจะเปิดโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษคือ Ismail English School ในปี ค.ศ.1936

โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษในรัฐกลันตันเริ่มดำเนินการ โดยสำนักงานคณะกรรมการอิสลามและจารีตประเพณีมลายูกลันตัน ซึ่งก่อตั้งอย่างเป็นทางการในวันที่ 24 ธันวาคม ปีค.ศ. 1915 สอนโดย Megat Uthman Megat Ali จากประเทศสิงคโปร์ เริ่มสอนตั้งแต่เวลา 08.00-11.00 น. (บทความ Syaikh Ahmad bin Muhammad bin Mustafa al-Fatani RH- Pemikir Agung Melayu รวบรวมโดย Abdullah Zaidi bin Hassan หน้า 13 ม.ป.ก. สำเนา)

จากการที่ลูกศิษย์ของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้รับการถ่ายทอดวิชาการอิสลามที่ครบวงจรจากมัศยิดอัล-หะรอม มหานครมักกะฮ์ เมื่อเดินทางกลับมาดูภูมิทัศน์เหล่านี้จึงเกิดแรงจูงใจในการจัดตั้งองค์กรด้านศาสนาที่ชื่อว่า สำนักงานกรรมการอิสลามและจารีตประเพณีมลายูกลันตัน (Majlis Ugama Islam dan Adat Istiadat Melayu Kelantan) โดยโต๊ะกีอนาลี, ตะโต๊ะลักสะมะนา ฮัจญ์มุหัมมัด บิน คอฎิบฮัจญ์มุหัมมัดสะอิดและตะโต๊ะเป็รดาเนา เมินเตอร์ ปาตุกา ราญาฮัจญ์นิคมะหมุดบินฮัจญ์นิกอิสมาอีลมีตำแหน่งหน้าที่เป็นฝ่ายบริหารสำนักงานกรรมการอิสลามและจารีตประเพณีมลายูกลันตัน โดยมีการประชุมจัดตั้งสถาบันการศึกษาที่ชื่อว่า มัดเราะซะฮุอัล-มุหัมมะดียะฮ์ (Madrasah-Muhammadiyah) ในปีค.ศ.1918 สถาบันแห่งนี้ได้ทำการสอนวิชาการศาสนาอิสลาม โดยจัดการเรียนการสอนเป็น 3 ภาษา คือ ภาษามลายูภาษาอาหรับและภาษาอังกฤษหลังจากนั้นทางการกลันตันจึงเปิดโรงเรียนภาษาอังกฤษที่ชื่อว่าอิสมาอีล อิงลิช สกูล (Ismail English School) ในปีค.ศ. 1936 (สัมภาษณ์ Zaidi bin Hassan 5 ธันวาคม 2550)

ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์มีบทบาทและทรงอิทธิพลในด้านการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

ในขณะที่ท่านทำหน้าที่เป็นอาจารย์สอนหนังสือในมัศยิดอัล-หะรอม มหานครมักกะฮ์ ท่านถือเป็นแบบฉบับของการเป็นนักอ่านทั้งตำราศาสนาและเหตุการณ์ปัจจุบัน ท่านติดตามข่าวสารอย่างใกล้ชิด ครั้งหนึ่งท่านได้มีจดหมายลงวันที่ 5 ญะมะดีลเอาวัต ฮ.ศ.1324 ถึงลูกศิษย์ชื่อ นิกมะหมุด บิน นิกอิสมาอีล (Nik Mahmud bin Nik Ismail) ที่ท่านส่งไปศึกษาต่อยังมหาวิทยาลัยอัสซัร ประเทศอียิปต์ ใจความดังนี้ “ได้ข่าวจากมักกะฮ์ว่าอังกฤษได้ทำการรุกรานที่ดินของราชสำนักอียิปต์จนเกิดกรณีพิพาทข้อเท็จจริงเป็นอย่างไร ขอให้ลูก (Nik Mahmud) บอกอิสมาอีลให้ส่งหนังสือพิมพ์ที่ลงข่าวนี้มายังมักกะฮ์ด้วย (ฮัจญ์วันมุหัมมัดเชาะฟีร์ บิน อัลคูลลอส, 1992: 109)

โต๊ะกืออนาลีซึ่งเป็นศิษย์เอกของชัควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ มีชื่อเดิมว่า มุหัมมัด ยูซุฟ บิน อะหมัด เมื่อกลับมาบ้านเกิดในรัฐกลันตันเมื่อวันที่ 22 มกราคม ค.ศ.1909 ได้เปิดปอเนาะที่หมู่บ้านกืออนาลี ชาวกลันตันเรียกท่านว่า “โต๊ะกืออนาลี” ท่านเป็นผู้มีบทบาทและทรงอิทธิพลในการฟื้นฟูอิสลามในรัฐกลันตัน ปอเนาะของท่านได้รับความสนใจจากนักศึกษาด้านศาสนาอย่างรวดเร็วไม่เพียงแต่จากรัฐกลันตันเท่านั้น ปัญญาชนที่ต้องการศึกษาต่อในระบบปอเนาะแบบดั้งเดิมในแหลมมลายูต่างเดินทางมาศึกษากับท่านจนรัฐกลันตันได้รับฉายานามว่า “ระเบียงแห่งมักกะฮ์” (Kelantan Serambi Meah)

อับดุลเราะฮ์มาน บิน สะอีด (1993: 107) ได้กล่าวในหนังสือ 7 Wali Melayu ว่า “Guru pencurah ilmu biar seribu, mursyid biar satu. Daripada semua gurunya itu, guru dan pembimbing Tuk Kenali yang utama ialah Al’Alamah Asy Shaykh Wan Ahmad bin Ahmad Zain bin Mustafa Al Fathani, yang juga menjadi bapa angkatnya.” ความว่า “แม้ว่าจะมีครูบาอาจารย์ที่ถ่ายทอดวิชาจำนวนมากนับพัน หรือมีหนึ่งผู้เชี่ยวชาญที่คอยให้คำแนะนำ ก็มีอาจเทียบเท่าชัควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ผู้เป็นทั้งครู ผู้ชี้แนะและพ่อบุญธรรมของโต๊ะกืออนาลีได้”

ด้านอิสมาอีล เจ๊ะดาวูด (1988: 128-129) ได้กล่าวถึงโต๊ะกืออนาลี ว่าเป็นอุละมาอ์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของรัฐกลันตัน ด้วยเหตุที่เมื่อโต๊ะกืออนาลีศึกษาความรู้ในมัสยิดอัล-หะรอหม มหานครมักกะฮ์นั้น ท่านได้ศึกษากับชัควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ อุละมาอ์ที่ยิ่งใหญ่ของปัตตานีที่มีเพียงแต่มีความรู้รอบด้านเท่านั้น แต่ชัควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ยังเป็นนักเขียนตำราทั้งภาษามลายูและภาษาอาหรับ ชัควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ซึ่งสืบเชื้อสายเคาะลีฟะฮ์ซัยยิดีนอาอูษมาน บิน อีฟฟาน เป็นอุละมาอ์ที่เขียนตำราวรรณกรรมอิสลามขั้นสูงในภาษาอาหรับ หายากนักที่อุละมาอ์ของโลกมลายูที่จะมีความสามารถเทียบท่านได้ และท่านคือมหาณูรที่ถนัดทอวิชาการศึกษาและอบรมสั่งสอนนักศึกษาหนุ่ม อาวัง มุหัมมัดยูซุฟ กืออนาลี แห่งรัฐกลันตัน จนประสบความสำเร็จในการสร้างสถาบันปอเนาะ โต๊ะกืออนาลีเป็นแหล่งผลิตอุละมาอ์ที่มีชื่อเสียงในรุ่นต่อมานั่นเอง อุละมาอ์ที่มีชื่อเสียง เช่น

ควันณูรฮัจญ์อับดุลลอฮ์ บิน คาสีร์ ปอเนาะนูตปาียง รัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย

1. ควันณูรฮัจญ์อับดุลอะซีซ บิน ฮัจญ์อะบูบะกัร ปอเนาะปาซีร์คุมบุฮ์ รัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย
2. ควันณูรฮัจญ์มุสฏอฟา (โต๊ะสปาร์ก) ปอเนาะไสโจร (ปัจจุบัน ไสเจริญ ด.นาเคียน อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช)
3. ควันณูรฮัจญ์ยะอูบ สุมาลี ปอเนาะทุ่งจัน อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช
4. ควันณูรฮัจญ์วันนิก ปอเนาะกลองมานิง ด.กลองมานิง อ.เมือง จ.ปัตตานี

5. คู่มือฮัจญ์อิครีต อัล-มัรเบาวี รัฐเปรัก ประเทศมาเลเซีย ท่านผู้นี้เป็นผู้เรียบเรียงพจนานุกรมอาหรับ-มลายู Kamus al-Marbawi

คะโต๊ะ ลักษมณา ฮัจญ์มุฮัมมัด บิน คอเต็บ ฮัจญ์มุฮัมมัดสะอิด

(ค.ศ. 1889-1939)

(Dato' Laksamana Hj.Mohd b.Khalib Hj.Mohd mad Said)

ท่านเป็นศิษย์ของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ที่นครมัคกะฮ์เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งสำนักงานคณะกรรมการอิสลามและจารีตประเพณีมลายูกันตัน (Majlis Ugama Islam dan Istiadat Melayu Kelumat) ค.ศ.1915 Tok Kenali และ Dato' Perdana Menteri Paduku Raja Hj. Nik Mahmud Bin Hj. Ismail

ก่อตั้งกองทุนชะกาตข้าวเปลือกใน ค.ศ.1916 ก่อตั้งมัคเราะฮ์ฮุ มุฮัมมาดียะห์ ใน ค.ศ.1917 ก่อตั้งหนังสือพิมพ์เปองาชะห์ (Pengasuh) ค.ศ.1918 ร่วมกับ Tok Kenali

Abdul Razak Mahmud ในหนังสือ Ikhtisar Sejarah Kelantan, 2002:184

อิทธิพลความคิดและบทบาททางการเมืองของซัยควันอะหมัดมีพลังต่อบรรดาลูกศิษย์ของท่านเป็นอย่างมากในรัฐกันตันดังที่ Nik Abdul Aziz bin Hj.Nik Hassan 1977:100 ได้กล่าวว่าแนวคิดทางการเมืองของซัยควันอะหมัด เป็นผลให้ศิษย์ของท่านเช่น โต๊ะกือนาลี ฮัจญ์นิคมะห์มุด บิน ฮัจญ์ นิกอิสมาอีล และฮัจญ์วันมุซาบิน ฮัจญ์วันอับดุลชชอมมัด (TuanTaba) เป็นคนชอบอ่านหนังสือพิมพ์เพื่อติดตามสถานการณ์ การเมืองของโลก

ส่วน Alias Muhammad เขียนในหนังสือ Intelejensia Malayu Kelantan พิมพ์โดย Mohd. Nasri Book Store, Kotabaharu 1977 หน้า 31 ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์เป็นผู้รับผิดชอบปลูกฝังแนวคิดและขบวนการต่อสู้ที่กล้าลึก (Dinamis และ Radikal) ให้กับ Hj. Wan Musa บิน ฮัจญ์วันอับดุลชชอมมัด

ฮัจญ์ Wan Musa บิน ฮัจญ์วันอับดุลชชอมมัด เกิด 1874 – 1939 เป็นอุละมาฮ์กัณฑ์ที่มีความเชี่ยวชาญในวิชาตะเซาฟ (อภิปรัชญา) ใน ค.ศ.1908 ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งมุฟตีรัฐ กันตัน อ้างถึง Nik Abdul Aziz bin Hj. Nik Hasan 1972:59-60 เมื่อเดินทางกลับถึงมาตุภูมิกันตัน ท่านตั้งใจจะเดินทางไปยังกัมพูชาเพื่อปักหลักเปิดสอนหนังสือที่นั่น ตามคำแนะนำของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ แต่ก็ถูกระงับโดย สุลต่านมันซูร (ค.ศ.1891-1902) สุลต่านต้องการให้ท่านสอนหนังสือที่โกตาบารูกันตัน จากนั้นท่านได้สร้างสุเหร่าที่ถนน เมอริอเบา สอนหนังสือจนได้.

5.6.3 อัจฉีอับดุลลอฮฺ ฟาอิม อุละมาอฺและมุฟตีร์ัฐป็นิ่ง ผู้กำหนดวันประกาศเอกราชของ ประเทศมาเลเซีย

นามเต็ม Al-Alim al-Fadhli al-Ustaz al-Kamil asy-Syeikh Haji Abdullah bin Haji Ibrahim bin Haji Tahir ท่านเกิดที่มณฑลนครศรีธรรมราชเมื่อปี ฮ.ศ.1286 ตรงกับค.ศ.1869 สิ้นชีวิตที่ Seberang Perai Pulau Pinang เมื่อปี ฮ.ศ.1380/ ค.ศ.1961 คุณปู่คือ Hj.Tahir เดิมเป็นชาวปัตตานี

อัจฉีอับดุลลอฮฺ ฟาอิม เป็นศิษย์ของซัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ที่มีความเชี่ยวชาญวิชาการศาสตร์ ท่านเป็นผู้กำหนดให้วันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ.2500 เป็นวันประกาศเอกราชของประเทศมาเลเซีย และท่านยังเป็นปู่ของคะโต๊ะเซอร์ อับดุลลอฮฺ อะหมัด บาดาวี นายกรัฐมนตรีคนปัจจุบันของมาเลเซีย (Hj.Wan Mohd.Shaghir Abdullah, 2007:1-2)

5.6.4 ศิษย์ของซัยคุอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ที่ได้รับการคัดเลือก ไปศึกษาต่อที่ อียิปต์

(Hj.Wan Mohd.Shaghir Abdullah, 2005:44-45)

1. ซัยคุอับดุลฆะมานี อาเงะหุ (Syeikh 'Abdul Ghani Aceh)
2. ซัยคุอิสมาอิล บิน อับดุลมูฏฏะลาบ อาเงะหุ (Syeikh Ismail bin 'Abdul Muthallib)
3. ซัยคุฏอฮิร ญะลาลุดดีน มินังกาเบา (Syeikh Thahir Jalaluddin Minankabaw)
4. เต็งกูชุกรมาน, เต็งกูหะซัน, เต็งกูอาดัม และเต็งกูหมัมมัด สะอีด ริเยา (Tengku 'Utsman, Tengku Hasan, Tengku Adam, Tengku Muhammad Sa'id Riau)
5. ญะอูฟิร บิน อัจฉีหะซัน มันเดลิง (Ja'Far bin Haji Hasan Mandailing)
6. โอรส 3 พระองค์ของเจ้าเมืองรัฐเคดาห์
7. ซัยคุอิสมาอิล อัล-มินังกาบาวิ (Syeikh Ismail al-Minankabawi)
8. นิกมะหฺมุด บิน อิสมาอิล กลันตัน (Nik Mahmud bin Ismail Kelantan)
9. ซัยคุหมัมมัดนุร บิน ซัยคุหมัมมัด อัล-พะฎอนีย์ (Syeikh Muhammad Nur bin Syeikh Muhammad al-Fathani)
10. อัจฉีวันอิสมาอิล บิน ซัยคุอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ (Haji Wan Ismail bin Syeikh Ahmad al-Fathani)
11. มุหมัมมัดซัยนู บิน อะหมัด กลันตัน (Muhammad Zain bin Ahmad Kelantan)
12. ซัยคุอะหมัด บิน ฏอฮิร (Syeikh Ahmad bin Thahir Kerue (Lampung))

13. ฮัจญ์อุมร์ ชาว (Haji 'Umar Jawa)
14. วันอะหมัด กัมพูชา (Wan Ahmad Kemboja)
15. วันหะซัน กัมพูชา (Wan Hasan Kemboja)

5.7 บทบาทของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ด้านภาษาและการแต่งคำรา

บทบาทของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ในด้านภาษา

ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ คือหนึ่งในบรรดาอุลมะมาอุมลายุที่มีความเชี่ยวชาญด้านภาษาไม่ว่าจะเป็นภาษาอาหรับหรือภาษามลายู ท่านเป็นที่รู้จักในฐานะนักกวีนิพนธ์ (Puisi) ภาษาอาหรับที่สามารถอธิบายวรรณกรรมคลาสสิกของอาหรับได้เทียบเท่ากับชาวอาหรับเจ้าของภาษา จึงทำให้ท่านได้รับการขนานนามว่า “พยัคฆราชแห่งมังกะฮู”

ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของศัพท์ทางวิชาการ โดยเฉพาะวิชาความรู้เกี่ยวกับอิสลามที่กำลังได้รับความสนใจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือในอดีตที่เรียกกันว่า “ตานะฮะฮ์ญาวี” (Tanah Jawi)

ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์มีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังความคิดด้านภาษาศาสตร์ที่ชนชาติมลายูต้องเรียนรู้ภาษาที่ได้รับความนิยมจากนานาประเทศ เช่น ภาษาอังกฤษ ภาษาดัตช์หรือภาษาอื่นๆ ของคนต่างศาสนา ท่านเห็นว่าการเรียนรู้ภาษาต่างประเทศจะทำให้ได้รับความรู้รอบด้าน มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน สามารถค้นหาประสบการณ์ในโลกกว้างด้วยความมั่นใจ

แม้ว่าชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์จะห่างไกลกับบ้านเกิดเมืองนอนเป็นเวลานาน ตั้งแต่ครั้งอายุเพียง 4 ขวบ ที่ท่านเริ่มจากมาตุภูมิเพื่อ ไปพำนักกับบิดาที่มหานครมังกะฮู ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ก็แสดงความสามารถและความขำของในภาษาแม่คือภาษามลายูเป็นอย่างดี ท่านตระหนักถึงความสำคัญของการเขียนภาษามลายูอักษรญาวี ท่านเป็นผู้แนะนำให้เพิ่มอักษรที่ไม่มีใช้สำเนียงภาษามลายูในการเขียนพยัญชนะอาหรับ คือ “خ” (จอ) “ع” (งอ) “س” (ซอ) และ “ح” (ฮอ) ในภาษามลายูอักษรญาวี (พศ.ดร.พีรยศ ราฮิมมูลา, 2545: 62)

นอกจากนี้ท่านยังเพิ่มจุด 3 จุดข้างบนของพยัญชนะ “ف” (ฟา) เป็นพยัญชนะ “ڤ” (ปอ) ความพยายามของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ในการใช้ภาษามลายูอักษรญาวีเพื่อให้มีความสมบูรณ์และคล้องจองกับสำเนียงภาษามลายูที่ใช้เป็นภาษาพูด ภาษาเขียนและภาษาราชการ ท่านมีบทบาทในการอนุรักษ์ฟื้นฟูภาษามลายูอักษรญาวี ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ตาบต่างๆ ที่ใช้ศึกษาเรียนรู้ศาสนาอิสลามทั่วโลกมลายูก็ใช้ก็ตาบภาษามลายูอักษรญาวีทั้งสิ้น

ชัยวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้กล่าวถึงความสำคัญของการเรียนรู้ภาษาศาสตร์ในหนังสือ Al- Allamah Syeikh Ahmad Al-Fathani Ahli Fikir Islam dan Dunia Melayu (Hj.Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 1992: 59) ว่า

Petikan dari Hadiqat al-Azhar

“Dan adalah ilmu ini (Ilmu Bahasa, pen:) sangat besar manfaatnya. Kerana bahawasa, seseorang apabila ia mengetahui dengan beberapa loghat lain daripada loghat dirinya nescaya mudahlah baginya mu’amalah, musahabah dengan sekalian itu, dan tiada memudah-mudah merekaitu dengandia. Dan memadailah pada kemuliaannya, bahawasanya jikalau tiada dengan mengetahui loghat nescaya tiada berhamburan agama Islam pada lain daripada bangsa Arab. Dan tiada di ketahuikan makna Qur’an, al Hadisl dan ahkam daripada segala kitab. Maka sayugianyalah bagi tiap-tiap orang yang muda-muda bahawasa ia belajar bahasa orang hingga ia mahir padanya. Istimewa anak raja-anak raja, orang besar-orang besar dan sekalian saudagar maka merekaitu lebih berhajar kepada demikian itu. ”

“วิชาความรู้ด้านภาษาศาสตร์มีประโยชน์อย่างใหญ่หลวง หากผู้ใดมีความรู้ด้านภาษาต่างประเทศนอกจากภาษาของตนเองแล้ว เขาก็จะมีความคล่องแคล่วในการติดต่อเพื่อความสัมพันธ์กับสังคมต่างชาติ

ถ้าหากไม่มีความรู้ด้านภาษาต่างประเทศ (โดยเฉพาะภาษาอาหรับ) ศาสนาอิสลามก็ไม่มีโอกาสได้ออกไปเผยแผ่กับสังคมโลก ศาสนาอิสลามคงจะถูกกำหนดขอบเขตเฉพาะโลกอาหรับเท่านั้น จะไม่มีโอกาสเข้าใจความหมายของพระมหาคัมภีร์อัล-กุรอาน อัล-หะดีษ และกฎต่างๆที่มีอยู่ในกิตาบ ดังนั้นเขาชนคนหนุ่มสาวต้องตั้งใจเรียนภาษาต่างๆให้มีความเชี่ยวชาญ โดยเฉพาะลูกหลานเชื้อพระวงศ์ ลูกเจ้าใหญ่โต ตลอดจนราษฎรทั่วไป”

ชัยวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์มีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้บรรดาศิษย์และบุตรของท่านตั้งใจเรียนภาษาต่างประเทศที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในโลกของวิชาการและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศนั่นก็คือภาษาอังกฤษและภาษาอหรับและอื่นๆ ชัยวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้ส่งจดหมายไปยังบุตรชายของท่านคือ อิสมาอีล ซึ่งกำลังศึกษาต่อ ณ กรุงไคโร ประเทศอียิปต์ ท่านฝากบอกให้ส่งจดหมายนั้นไปยังลูกศิษย์ของท่านคนอื่นๆ ร่วมฟังด้วย ชัยกุฎอฮิร ญะลาอุดดีน มินังกาบา (Syeikh Thahir Jalaluddin Minangkabau) ข้อความในจดหมายปรากฏดังนี้

“Tiadalah ilmu itu dikecualikan pada menuntut ilmu bahasa Inggeris sahaja, tetapi lebih dari itu, termasuk ilmu bahasa Arab. Belajarlah akan dianya. Sesungguhnya di Jeddah

sekarang ada sekolah yang mengajar bahasa Inggris. Maka bolehlah kamu belajar. Dan jika kamu belajar kepada bahasa Arab. Aku sentiasa membukakan keluasan kepadamu supaya belajar kepadaku”.

หากวิเคราะห์ในเนื้อความจดหมายที่ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์เขียนถึงบุตรของท่านที่กรุงไคโรจะทำให้เราเห็นถึงความตั้งใจและความหวังใจของท่านในอนาคตของบรรดาลูกหลานมลายูที่กำลังศึกษาในต่างแดน ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์มีบทบาทในการเร่งรัดปลูกฝังแนวความคิดและวิสัยทัศน์ในการเรียนภาษาต่างประเทศ โดยเฉพาะแต่วิชาภาษาอาหรับเท่านั้น ท่านยังเน้นในภาษาอังกฤษและภาษาคัดซ์ ผู้วิจัยเห็นว่าอุละมาอุมลายูในยุคสมัยของท่านหรือก่อนหน้านั้นไม่มีผู้ใดที่มีบทบาทในการผลักดันให้นักศึกษามลายูได้ศึกษาภาษาของชาวตะวันตก บางท่านจะห้ามไม่ให้เรียนภาษาของคนต่างศาสนาเสียด้วยซ้ำ ด้วยเหตุผลที่ว่า เป็นภาษาของคนกาฟิร (คนต่างศาสนา) (Al- Allamah, Hj.Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 1992: 63)

ความเชี่ยวชาญของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ในด้านภาษามลายูจะปรากฏชัดเจนเมื่อเราได้ศึกษาคำตอบของท่านต่อลูกศิษย์สามคนจากกัมพูชาที่มีคำถามเกี่ยวกับความหมายของคำว่า “กีดาม” (Qidam) หากแปลภาษามลายูหมายถึง “Sedia” แต่ถ้าแปลเป็นภาษาจามจะหมายถึง “Keluk” มีการถกเถียงเกี่ยวกับคำว่า “Qidam” ในภาษามลายูและความหมายในภาษาจาม ศิษย์ของท่านทั้ง 3 คน คือ Tuan Hj. Muhammad Shalih Gudhi Kampucha, Tengku Sulaiman และ Tuan Hj.Abdulhamid Kampung ในปี ฮ.ศ.1312/ ค.ศ.1894 ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้ตอบคำถามนี้อย่างละเอียดในหนังสือ “อัล-ฟัตวา อัล-พะฎอนีย์ยะฮ์” (Al-Fatwa al-Fathaniah) ซึ่งในเรื่องนี้ ฮัมดันหะซัน จากสถาบันการศึกษาภาษามลายู มหาวิทยาลัยมลายา ประเทศมาเลเซีย ได้กล่าวในบทนำจากเอกสารสัมมนา “ประวัติการเข้ามาและการพัฒนาการอิสลามในอินโดนีเซียเมื่อปี ค.ศ.1981” ว่า “หนังสือที่มีความสำคัญมากในภาษามลายู คือ อัล-ฟัตวา อัล-พะฎอนีย์ยะฮ์ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาต่างๆ ของศาสนาอิสลาม” จากการศึกษาเรื่องราวการถาม-ตอบในหนังสือเล่มนี้ทำให้เราได้รับรู้และได้เห็นเสมือนหนึ่งกระเจกเงาของความโดดเด่นของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ในวิชาการต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษามลายู

หากวิเคราะห์การใช้หลักภาษาที่ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ใช้ในการโต้ตอบและให้คำอธิบายในหนังสือที่ท่านแต่ง เช่น “หะดีเกาะตุล อัล-อัซฮัร” (Hadiqat al-Azhar) “อัล-ฟัตวา อัล-พะฎอนีย์ยะฮ์” (Al-Fatwa al-Fathaniah) และอื่นๆ จะปรากฏถึงภาพพจน์ที่โดดเด่นว่า ซัยควัน อะหมัด อัล-พะฎอนีย์ คืออุละมาอ์ที่ยิ่งใหญ่และมีความสามารถสูงส่งในการใช้หลักภาษามลายู ซึ่งในประเด็นนี้วันมุหัมมัดซะอะฟีร์ บิน อับดุลลอฮ์ ได้ให้ทัศนะว่า หลังจากยุคของ

Raja Ali Haji ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ คือ นักปราชญ์ด้านภาษามลายูที่โดดเด่นก่อน Zainal Abidin Bin Ahmad (Za'ba) ชะบา บิดาแห่งภาษามลายูสมัยใหม่

ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์มีบทบาทในการอนุรักษ์คำศัพท์ภาษามลายูเพื่อให้นักเรียนหลังได้สืบทอดการเรียนรู้ความหมายศัพท์มลายูได้อย่างลึกซึ้ง ท่านได้ตอบรับการเรียกร้องให้แต่งตำราหลักไวยากรณ์มลายู (Nahu Melayu) จากสุลต่านกลันตันและฮัจญ์นิคมะหฺมุด บิน อิสมาอีล และท่านยังได้คิดค้นพยัญชนะมลายูใหม่ (Huruf Melayu Baru) ในปีฮ.ศ.1323/ ค.ศ.1905

ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ได้ให้ความหมายของคำว่า ชาติมลายูและภาษามลายู ดังนี้ (Hj.Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 2005:118-119)

“ชาติมลายู คือกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่ มีรัฐที่อุดมสมบูรณ์ อยู่ท่ามกลางพื้นที่อันกว้างใหญ่ไพศาล ตั้งอยู่ระหว่างอินเดียและจีน ชาวอาหรับส่วนใหญ่เรียกมวลมลายูว่า “ชาว” ชาวมลายูมีภาษาเป็นของตนเอง โบราณเรียกว่า “ภาษามลายู” อันภาษามลายูนั้นเป็นภาษาที่เรียบง่าย ชาวตะวันออกกลางใช้ภาษามลายูเป็นภาษาสื่อสารเมื่อเขาเดินทางมายังหมู่เกาะมลายู ชาติมลายูเป็นชนชาติที่ซื่อสัตย์ สุขุมคัมภีรภาพและสุภาพอ่อนโยน มีมนุษยสัมพันธ์ดี โดยภาพรวมแล้วในสังคมชาวมลายู มิได้เป็นชนชาติที่ขอความช่วยเหลือ แม้ว่าชาวมลายูจะอยู่ในสภาพที่ยากจน คนมลายูเคารพและให้เกียรติผู้อื่นเสมอ เป็นชนชาติที่มีความสามารถในงานช่างทุกรูปแบบ ชอบค้นคว้าหาความรู้สมัยใหม่ ได้รับการศึกษา ปฏิบัติตนอยู่ในคุณธรรม ชาติมลายูมีอำนาจอธิปไตยแต่ก็ถูกอำนาจของกาฟิร (คนนอกศาสนา) ริดรอนและครอบครอง ข้าฯ ขอให้อัลลอฮฺ สุบหานะฮฺวะตะอาลา ได้ปกป้องพิทักษ์คุ้มครองบรรดาราษฎ์อิสลามจากกลุ่มชนกาฟิร อามีน”

ชัยควันอะหมัดได้กล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้และพืชพันธุ์ในแผ่นดินมลายูว่า การทำขารักษาโรคส่วนใหญ่จะใช้สมุนไพรจากหมู่เกาะมลายู ฉะนั้นชาติมลายู ควรอย่างยิ่งที่จะต้องอนุรักษ์และปกป้องป่าไม้และสิ่งแวดล้อม พร้อมกับดูแลปกป้องบ้านเมืองตนเอง (วันมุหัมมัดเซาะฟีร์ อับดุลลอฮฺ 2005:123)

ชัยควันอะหมัด ได้เขียนพจนานุกรมการพูดภาษามลายู (Daftar Cakapan Melayu) โดยเริ่มจากคำที่เริ่มต้นด้วยพยัญชนะอะลิฟถึงยาอฺ แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ต้นฉบับเขียนไม่จบ เท่าที่มีก็มีเพียงไม่กี่หน้า ซึ่งเป็นของลูกศิษย์ของท่าน คือ โต๊ะกีอนาบอ สายบุรี ในปี ฮ.ศ.1354 /พ.ศ.2478/ ค.ศ.1935

ผลงานของชัยควันอะหมัด ด้านวิชาการแขนงต่างๆ

วันมูหัมมัดเชาะมิร อับดุลลอฮฺ (2002 : 9-10) กล่าวว่า เขาได้บันทึกงานวิชาการ และแนวคิดของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ที่ค้นพบจากงานเขียนที่ชัยควันอะหมัด เขียนด้วยลายมือ ที่ได้นำออกเผยแพร่ทั้งที่ได้รับการพิมพ์ และเขียนลายมือมีดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับมลายู
2. แนวคิดภาษามลายู และหลักการเขียนภาษามลายู
3. แนวคิดเกี่ยวกับพะฎอนีย์ดารุสสลาม
4. แนวคิดด้านการพิมพ์และงานผลิตตำราต่างๆ
5. แนวคิดทางการเมืองและการบริหาร
6. แนวคิดเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
7. แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญา
8. แนวคิดเกี่ยวกับกาลเวลา
9. แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษา
10. แนวคิดด้านการแพทย์
11. แนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์
12. งานเขียนด้านดาราศาสตร์
13. งานเขียนด้านการคำนวณ
14. แนวคิดด้านวิชา เตาฮีด
15. แนวคิดด้านวิชาฟิสิกส์
16. แนวคิดด้านวิชาอุศูลฟิสิกส์
17. แนวคิดด้านตะเศาว์ฟและตอริกัต
18. แนวคิดด้านอัล-หะดีษ รวมทั้งมุศฎะลาหฺและริฎาล
19. แนวคิดด้านการแปลและอรรถาธิบายพระมหาคัมภีร์อัล-กรุอาน
20. แนวคิดด้านฮิกมะฮฺ (วิชาวิทยปัญญา)
21. แนวคิดด้านรูฮานี
22. แนวคิดด้านเอาฟาก
23. แนวคิดด้านนะฮฺ
24. แนวคิดด้านเศาะรอฟ
25. แนวคิดด้านบาลาฆะฮฺ
26. แนวคิดด้านอารูฎและเกาะวาฟี

27. แนวคิดด้านคอกฏ
28. แนวคิดด้านการตกแต่งหน้าหนังสือ
29. แนวคิดด้านภูมิศาสตร์
30. แนวคิดด้านบทกวีภาษามลายู
31. แนวคิดด้านบทกวีภาษาอาหรับ
32. แนวคิดด้านพีโลโลยี
33. แนวคิดด้านรากศัพท์
34. แนวคิดด้านสังคมศึกษา
35. แนวคิดด้านศาสนาเปรียบเทียบ
36. แนวคิดด้านจิตวิทยา
37. แนวคิดด้านฟิร็อซต์
38. แนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์
39. แนวคิดด้านดาราศาสตร์
40. แนวคิดด้านโหราศาสตร์
41. แนวคิดด้านเคมี
42. แนวคิดด้านพืชพันธุ์ในแหลมมลายู

บทบาทของชัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ในการแต่งตำรา

นับเป็นความโดดเด่นของอุละมาอูแห่งโลกมลายูเชื้อสายปัตตานี ผู้ซึ่งอัลลอฮ์
 สุกุบนะฮฺวะตะอะลา ได้ประทานความรู้ความสามารถตั้งแต่เยาว์วัย ท่านได้แต่งตำรา “นาซาม
 นูริล อันนัม” (نظم نور الأنام) เป็นภาษามลายูเมื่อท่านมีอายุเพียง 15 ปี เท่านั้น นอกจากนั้นท่านได้
 เขียนกวีนิพนธ์ เป็นภาษามลายู และอาหรับ เป็นจำนวนมาก รวมทั้งผลงานเขียนด้านประวัติศาสตร์
 ออตโตมาน ตุรกี ฮาดิกอตุล อัซฮัร วัลรยาฮิน (Hadiqatul Azhar war Rayahin) กล่าวถึง วิชา
 วรรณกรรมมลายูอิสลาม แนวคิดปรัชญาของท่าน วิชาการด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี หลายแขนง
 ตำรา ฟาริดาตุล ฟารอิดิล ฟิลอัลมิล อากอิด (Faridatul Faraid Fililmil Aqaid) นับเป็นตำราวิชา
 เอกภาพ ของพระเจ้า (Tauhid) ได้รับความสนใจในภูมิภาคอนุชัณดารา จนชัยคุวันอะหมัด
 อัล-พะฎอนีย์ เป็นที่รู้จักในนาม โต๊ะฟาริดะฮฺ อีกทั้งตำรา อัล-ฟัตวา อัล-พะฎอนีย์ยะ (Al-Fatuwa
 al-Fathaniyah) เป็นตำราการวินิจฉัย ตอบคำถามประเด็นปัญหาต่าง ๆ

ชัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ เป็นที่รู้จักในฐานะ นักวิชาการ ที่ผลิตผลงาน การ
 แต่งตำรา ทั้งวิชาการทางโลก และทางธรรม เฉกเช่น วิชา เตาฮิด (วิชาเอกภาพ ของพระเจ้า)

ตะชาวฟู (อภิปรัชญา) ฟิกฮุ (กฎหมาย) หลักภาษา และไวยากรณ์อาหรับ มลายู วิชาการแพทย์ ผลงานการแต่งตำราของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท

- การแต่งตำราเป็นภาษาอาหรับ
- การแต่งตำราเป็นภาษามลายู

ผลงานของซัยควันอะหมัดมีมากมายส่วนใหญ่คนในครอบครัวของท่านจะนำเอาผลงานของท่านที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ซึ่งอยู่ที่บ้านพักที่มหานครมักกะฮ์กลับไปยังบ้านยามู อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี แต่เป็นที่น่าเสียดายที่งานเขียนที่ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่หลายสิ่งถูกโยนทิ้งลงในแม่น้ำยามู เมื่อ ปี ค.ศ. 1970 ตรงกับปีพ.ศ. 2513 โดยคนในครอบครัวที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์¹ บางส่วนถูกคนที่อาศัยในบ้านซัยควันอะหมัดที่มหานครมักกะฮ์กลับไปยังบ้านของตนเองภายหลังจากซัยควันอะหมัดสิ้นชีพ เช่น คูวันฆูรฮัจญิมะหฺมุด บุตรเขยซัยควันอิบรอฮีม บิน ซัยควันอัคดุลกอศิร อัล-พะฎอนีย์ ปอนาะมาเญาฮฺมาตี อำเภอบินดัง รัฐเคดาห์ อีกส่วนหนึ่งนำกลับไปยังเกาะรีเยาโดยบุตรของซัยควันอะหมัด คือ ฮัจญะฮฺวันไซนับ (มารดาของฮัจญีวันมุหัมมัดซะหะฆิร อัคดุลลอฮฺ)

ผลงานของซัยควันอะหมัดที่เคยออกพิมพ์เผยแพร่เริ่มตั้งแต่งานเขียนด้านวิชาการภาษาอาหรับที่ท่านเขียนตั้งแต่สมัยยังวัยรุ่น ตั้งแต่สมัยที่ท่านศึกษาที่เยรูซาเล็ม ต่อมาเมื่อเดินทางกลับมายังมหานครมักกะฮ์ท่านจึงเริ่มเขียนตำราภาษามลายู อย่างไรก็ตามผลงานชิ้นแรกที่ท่านเขียนเป็นภาษามลายูท่านเขียนเมื่อท่านมีอายุเพียง 15 ปี “นาซาม นูริล อนันม” (نظم نور الأنام) แต่งเมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน ค.ศ.1870

ผลงานเขียนของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ (อ้างถึง Hj.Wan Mohd. Shaghir Abdullah 2005:95-113)

- งานเขียนภาษาอาหรับ
- บทบาทของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ด้านการแต่งตำรา
- งานเขียนตำราภาษาอาหรับ

1. ญุมบานะตุคเตาฮิด (Jumbanatul Tauhid) เขียนในปี ฮ.ศ. 1293/ ค.ศ. 1876 ที่ประเทศอียิปต์และเรียบเรียงใหม่ในวันที่ 27 เราะมะฎอน ฮ.ศ.1312/ 24 มีนาคม ค.ศ.1895 หนังสือนี้พบ 2 เล่ม อยู่ในความครอบครองของคณะโต๊ะยุดิธรรมวันอิสมาอิล บุตรของท่านและอีกหนึ่งเล่มเป็น

¹ หลานสะใภ้ของท่านซึ่งเป็นมูอาลาพะฮฺ (มุสลิมใหม่) โยนลงแม่น้ำยามู อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี หลายสิ่ง นอกจากเผ่าทิ้ง (สัมภาษณ์ฮัจญีวันมุหัมมัดซะหะฆิร อัคดุลลอฮฺ วันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ.2537)

ของลูกพี่ลูกน้องของฮัจญีวันมุหัมมัดเซาะฆิร บิน อับดุลลอฮ์ คือ ตูวันฆูรฮัจญีอับดุลกอดีร เซอร์นาอี อัล-พะฎอนีย์ ญุมบานะตุคเตาฮีด (Jumbanatul Tauhid) เขียนเป็นร้อยกรอง (Puisi) มีทั้งหมด 184 โคลง หน้าแรกของหนังสือนี้เขียนยืนยันว่าท่าน..นิกายซาฟีอี ในฟิกฮ์ (กฎหมาย) Ahli Sunnah wal Jama'ah (Al-Aoy'ariyah และ Al-Maturidiyah) ในเรื่องของอะกีดะฮ์ (หลักความเชื่อ) และตามตอริกัต ซาตารียะฮ์ ในตะเศาะวูฟ (อภิปรัชญา)

2. มุนญียะตุลอะวามลิมันหะบิลฮุคามาอินัสเซาะลาม (Munjiyatuk a'wam liman hajil huda minazh zhalam) เขียนที่ประเทศอียิปต์ในคืนวันพฤหัสบดี หลังละหมาดอิชาอ์ 12 เราะบิอุลเอาวัต ฮ.ศ.1293 / 7 เมษายน ค.ศ.1876 พบที่ปอเนาะมาญะอะฮ์มาตี รัฐเคดาห์ ประเทศมาเลเซีย เขียนใหม่โดยตูวันฆูรฮัจญีมะหฺมุด บิน ยูซุฟ ญะนาบี ในรูปแบบร้อยกรอง มีทั้งหมด 102 โคลง เนื้อหาเกี่ยวกับอะกีดะฮ์ (หลักความเชื่อ)

3. อัสติมารุซชะฮียะฮ์ ฟีมาลา ยัสตานัม มุมตาดิ อุณนาอุลฮุ มิน มาซาอีลินนะฮ์วียะฮ์ (Ats-timarusy Syahiyah Fimala Yastaghmal Mubtadi Una'unhu min Masa-ilin Nahwiyah) เขียนที่ประเทศอียิปต์แต่ไม่ระบุวันที่เขียน โดยอับดุลละฎีฟ บิน ซัยนัลออบิดีน อัล-พะฎอนีย์ ระบุว่า ท่านเขียนในปี ค.ศ.1877 เนื้อหาเกี่ยวกับวิชาไวยากรณ์ (นะฮ์ว) เขียนเป็นร้อยกรอง มีทั้งหมด 99 โคลง

4. ซัรหุติมารุซชะฮียะฮ์ (Sarhuts' Timarusy Syahiyah) ดำราซีนี่แต่งยังไม่เสร็จ เพิ่งมีการพบต้นฉบับเขียนเมื่อ 26 ญะมะดิลเอาวัต ฮ.ศ.1425/ 14 กรกฎาคม ค.ศ.2004 ที่บ้านลูกพี่ลูกน้องของท่าน คือ ซัยคอบรอฮีม บิน อับดุลกอดีร บิน มุสฏะอะฟา อัล-พะฎอนีย์

5. มันทูมอะตุลอะวามิล (Manzhumatul 'Awamil) เขียนเสร็จเมื่อวันศุกร์ ที่ 19 ชะฮ์บาน ฮ.ศ.1296/ 8 สิงหาคม ค.ศ.1879 พบต้นฉบับเขียนชื่อ (Manuskrip asli) เนื้อหาเกี่ยวกับไวยากรณ์ภาษาอาหรับ มีทั้งหมด 69 โคลง ผลงานชิ้นนี้ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้คัดลอกงานเขียนของ Syeikh Abdul Qadir al-Jurjani (สิ้นชีพ ปี ฮ.ศ.471) จากร้อยแก้ว (Prosa) เปลี่ยนเป็นร้อยกรอง (Puisi)

6. อุณกุลลาลีย์ (Unqudul La-ali) เขียนเสร็จในวันอังคาร ที่ 23 เดือนชะฮ์บาน ฮ.ศ.1296/ 12 สิงหาคม ค.ศ.1879 เนื้อหาเกี่ยวกับไวยากรณ์ภาษาอาหรับ เป็นงานเขียนประเภทร้อยกรอง มีจำนวน 28 โคลง

7. ตัสฮิลูนัยลิลอะมานีย์ (Tas-hilu nailil Amani) เขียนเสร็จในวันที่ 12 เราะบิอุลเอาวัต ปี ฮ.ศ.1300/ 21 มกราคม ค.ศ.1883 ที่มหานครมักกะฮ์ เวลาอะซานซุฮูรี พิมพ์ครั้งแรกโดยสำนักพิมพ์ Mathba'ah al-Bahiyah ประเทศอียิปต์ นับเป็นตำราไวยากรณ์ภาษาอาหรับที่

เขียนโดยซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก ถูกตีพิมพ์อย่างต่อเนื่องใน
สุราบายา บันดง อิน โดนิเซีย สิงคโปร์ ปีนัง ปัตตานี กรุงเทพมหานคร และใช้สอนในโลกอิสลาม

8. ชะเราะฮฺ มัตนิส สะคอวีย์ (Syarh Matnis Sakhawi) เป็นตำราที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับ
วิชาคำนวณ เขียนเสร็จใน ฮ.ศ.1304/ ค.ศ.1886

9. ชะเราะฮฺ วะสีละติฎฎุลลาบ (Syarh wasilatith Thullab li Ma'rifati A' Malil
Laili wan Nahar) เขียนเสร็จ ฮ.ศ. 1305/ ค.ศ.1887 เนื้อหาเกี่ยวกับวิชาดาราศาสตร์

10. สะบิลุส สลาม ฟิซรัฮฺ ฮิดายะติล อะวะม (Sabilus Salam fi Syarhi Hidayatil
'Awam) เขียนเสร็จที่มหานครมักกะฮฺ เมื่อปี ค.ศ. 1889 ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ใช้ตำรา
นี้สอนในมัสยิดอัล-หะรอหม มหานครมักกะฮฺ เนื้อหาเกี่ยวกับวิชาเตฮีด (เอกภาพของพระเจ้า)

11. อัลอิบรีซุสชิรฟิฟิฟานิษศ็อรฟิ (Al-Ibrizush Shirfi fi Fannish Sharfi) เขียน
เสร็จเมื่อวันจันทร์ที่ 4 ญะมาดีลเอาวัล ฮ.ศ.1308/ 16 ธันวาคม ค.ศ.1890 หนังสือนี้ได้รับการตีพิมพ์
ใหม่โดย คุวันฆูรูอัปดุลหะมีด ตุงกัล ปอเนาะฆาญะฮฺมาตี ปีนัง เคดาห์ พิมพ์ที่ The United Press
รัฐเคดาห์ ประเทศมาเลเซีย เนื้อหาเกี่ยวกับวิชาการผันอักษรภาษาอาหรับ (Ilmu Sharaf)

12. Ghayatul Idak fik 'Amal bi Kuratil Aflak เขียนเสร็จเมื่อวันจันทร์ ที่ 7 ราญับ
ฮ.ศ.1313/24 ธันวาคม ค.ศ. 1895

13. อิลมุ ศ็อรฟุ (Ilmu sharf) เขียนเสร็จเมื่อวันจันทร์ ที่ 21 ชะอฺบาน ฮ.ศ.1317/ 25
ธันวาคม ค.ศ.1899 ต้นฉบับของหนังสือเล่มนี้ยังหาไม่พบ มีเพียงฉบับที่บุตรของท่านคือ
คะไต๊ะยุดิธรรม ฮัจญ์วันอิสมาอีล อัล-พะฎอนีย์ คัดลอกเขียนใหม่ในปี ฮ.ศ.1318/ค.ศ.1900 อย่างไร
ก็ตามฉบับคัดลอกใหม่นี้ถูกโยนทิ้งในแม่น้ำยามู อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี โชคดีที่มีเครือญาติของซัยควัน
อะหมัด อัล-พะฎอนีย์นำขึ้นมาจากแม่น้ำได้ทันเวลาที่ เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในปี ค.ศ.1970 เนื้อหา
ของวิชาอิลมุศ็อรฟุ (การผันอักษร) เขียนเป็นภาษาอาหรับและให้ความหมายเป็นภาษามลายู

14. อับนียะตุลอิสมาอูลอัฟอาล (Abniyatul Asma' wal Af'al)

15. มัตนุ้ด้อมมิวะมัดค็อล (Matnu' Dhammi wa Madkhal)

16. อรัรฆาละตุล พะฎอนีย์ยะฮฺ (Ar-Risalatul Fathaniyah)

17. ซัรหุ้ดนิรริฆาละตุล พะฎอนีย์ยะฮฺ (Syarh Matni Risalatul Fathaniyah)

18. ตัฎริฎุศชิบยาน (Tadrijush Shibani)

19. อิลมุลอิสติอาเราะฮฺ (Ilmul Isti'arah)

20. ญัดวัลมะวะากิอฺ (Jadwal Mawaqifi)

21. ฟาอิดะฮฺบุรุษญุสโนอะชะเราะฮฺ (Faidah Buruj Itsna 'Asyara)

22. มิสบาหุลฆุลาม (Mishbahul Ghulam)

23. เกาะวาสุอัสมาอิลฮุสนา (Khawashu Asmail Husna)
24. มั่นชุมะตุตเตาฮีดวัลฟิกฮุวัตตะเศาฎุฟ (Manzhumatut Tauhid wal Fiqh wat Tashawuf)
25. อิลมุฟิกฮุอิสลามีย์ (Ilmu Fiqh Islami)
26. อิลมุตะเศาฎุฟ (Ilmu Tashawuf)
27. ชะเราะหุซัรวานีย์ (Syarah Syarwani)
28. อิลมุหิซาบ (Ilmu Hisab)
29. อิลมุพะละกะยะฮุ (Ilmu Falakiyah)
30. อัลฟะตาวัลฟะฎอนียะฮุ (Al-Fatawal Fathaniyah อ้างถึงใน พีรยศ ราฮิมมูลา, 2545 : 65)

หนังสือเล่มนี้เป็นการรวบรวมเนื้อหาหรือใจความคำตอบที่เชีค อัซมัดได้รับคำถามประเด็นปัญหาต่างๆ ที่ถูกส่งมาจากมุสลิมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปยังท่านที่นครเมกกะ (หนังสือเล่มนี้มีความยาว 220 หน้า ประกอบด้วยคำถามและคำตอบ 107 ข้อ) ทศนะและความเห็นของเชีค อัซมัด เป็นหลักฐานที่ชัดเจนในหนังสือ “ฟัตวา” เล่มนี้ ซึ่งเกี่ยวกับประเด็นปัญหาต่างๆ มากมาย อาทิ เช่น เรื่องความเป็นเอกภาพของพระผู้เป็นเจ้า (เตาฮีด) ศาสนศาสตร์ (อุซูลลุดดีน), กฎหมาย (ฟิกฮ์), หลักไวยากรณ์อาหรับ, หลักไวยากรณ์มลายู, การเมือง, สัตว์ที่มุสลิมรับประทานได้และสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ, ความสัมพันธ์ทางสังคม, วิธีการเชือดสัตว์, อภิปรัชญา ฯลฯ หนังสือเล่มนี้สามารถกล่าวได้ว่าเป็นผลงานวิชาการชิ้นเอกเล่มหนึ่งของท่าน เชีค อัซมัด เขียนทั้งภาษามลายูและภาษาอาหรับ ยิ่งกว่านั้นสามารถกล่าวได้ว่าหนังสือเล่มนี้เป็นหลักฐานที่สามารถฉายภาพความเป็นอัจฉริยะของเชีค อัซมัดในเรื่องความรู้ด้านอิสลาม เหมาะสมที่เป็นนักวิชาการหรืออุละมาฮุผู้ยิ่งใหญ่ ในยุคของท่าน อีกประการหนึ่ง สามารถกล่าวได้ว่าหนังสือเล่มนี้ เป็นหนังสือเล่มแรกที่เขียนขึ้นในบทสนทนา “ถามตอบ” โดยผ่านจดหมาย หนังสือเล่มนี้ได้รับการรวบรวมเป็นเล่มโดยบุตรชายของท่านคือ “ฮาญี วัน อิสหมัย บิน อัซมัด บิน อัซมัด บิน มุฮัมมัดเซน อัล-พะฎอนีย์” อดีตคະไต้ะบุคิธรรมศาลจังหวัดปัตตานี และได้ตีพิมพ์เป็นเล่มที่โรงพิมพ์ปัตตานีในปี 1377 A.H./1987 A.D.

31. อัคดูอาอวัลมุนาญะฮุ (Ad-Du'a wal Munajah)
32. มั่นชุมะตุลฟะฎอนียะฮุ (Manzhumatul Fathaniyah)
33. ตะลิกุลละฎีฟัตตะฆะมิลอะลียะฮิซุร (Ta'liqu Lāthif Tasytamil 'alaih Shuril lati Zauj fihal Hakim)
34. อัศลิยาสะตุวัตตัตบิร (As-Siyasatu wat Tadbir)

35. อัลลัมอะตุนนุรอนียะฮ์วันนะพะหาคุลมิตกียะฮ์ (Al-Lam'atun Nuraiyah wan Nafahatul Miskiyah)

36. Puisi Pujian dan Pengharapan Kepada Sultan Terangganu Supaya Mempelopori Penulisan Bahasa dan Sejarah Melayu

37. Puisi Pengembaraan Menuntut ilmu di Mesir

38. Puisi Mengenai Ibnu 'Abbas

39. Puisi Mengenai Thariqat Ahmadiyah

40. Puisi Mengenai Maulud Nabi Mahammad S.A.W.

41. Puisi Mengenai Syeikh Muhammad bin Ismail Daudy al-Fathani

42. Puisi Mengenai Silsilah Ulama'

43. Puisi Mengenai Rijalul Ghaib Berdasarkan Pendapat Mahyuddin Ibnu 'Arabi

44. Puisi Ketika Ziarah Masjid Saiyidi Ibrahim ad-Dasuqi

45. Puisi Ketika Ziarah Masjid al-Aqsa

46. Puisi Mengenai Maulud Nabi Pada Karya Syeikh Nawawi al-Bantani

47. Puisi Khatam al-Quran dan Maulud

48. Puisi Tawassul

49. Puisi Mengenai Haiwan Kura-kura

50. Puisi Pada Kitab Hidayatus Salikin

51. Puisi Pada Kitab Sabil al-Muhtadin

52. Puisi Pada Kitab al-Muwahib al-Makkiyah

53. Puisi Pada Kitab al-Kaukab ad-Durriy

54. Puisi Pada Kitab al-Jauhar al-Mauhub

55. Puisi Pada Kitab Mauriduzh Zhammaan

56. Puisi Pada Kitab I'anah ath-Thalibin

57. Puisi Pada Kitab Nuzhah an-Nazirin

58. Puisi dalam Kitab Bujairimi

59. Puisi dalam Kitab Iqna'

60. Puisi Mengenai Ilmu Wafaq

61. Syarhu Risalah fi A'malil Kurah

- งานเขียนภาษามลายู

1. Nazham Nuril Anam เขียนเสร็จในปี พ.ศ.2413/ค.ศ.1870
2. Puisi Pada Kitab Hidayatus Salikin เขียนในปี พ.ศ.2423/ค.ศ.1880
3. Puisi Pada Kitab Furu'ul Masail
4. Puisi Pada Kitab Syarah Hikam Melayu
5. Puisi Pada Kitab Kasyful Litsam
6. Luqthah al'Ajlan mimma Tamassa ilaihi Hajatul Insan เขียนเสร็จในปี พ.ศ. 2427/ค.ศ.1884 ที่มหานครมังกะฮุ
7. Puisi Pada Kitab Bidayatul Hidayah เขียนเสร็จในปี พ.ศ.2429/ค.ศ.1886
8. Tarikhh Turki Utsmani เขียนเสร็จในปี พ.ศ.2429/ค.ศ.1886
9. Bisyaratul 'Amilin wa Nazaratul Ghafilin เขียนเสร็จในปี พ.ศ.2430/ค.ศ. 1887
10. 'Iqdul Juman fi A'qaidil Iman เขียนเสร็จในปี พ.ศ.2431/ค.ศ.1888
11. Sa'adatul Mutanabbih fil Maut wa ma Yata'allaqu bih เขียนเสร็จในปี พ.ศ. 2432/ค.ศ.1889 ที่มหานครมังกะฮุ
12. Badrut Tamam wan Nujumuts Tsawaqib เขียนเสร็จในปี พ.ศ.2432/ค.ศ.1889
13. Hadiqatul Azhar war Rayahin เขียนเสร็จในปี 2433/ค.ศ.1890
14. Bahjatul Mubtadin wa Farhatul Mujtadin เขียนเสร็จในปี พ.ศ.2435 ที่ มหานครมังกะฮุ
15. Tuhfatul Ummah 'ala Nabiyiha Nabiyur ar-Rahmah เขียนเสร็จในปี พ.ศ. 2436/ค.ศ.1893
16. Kumpulan Do'a เขียนในปี พ.ศ.2436/ค.ศ.1894
17. Thaiyibul Ihsan fi Thibbil Insan เขียนเสร็จในปี พ.ศ.2437/ค.ศ.1895 ที่มหานครมังกะฮุ
18. Faridatul Faraid fi 'Ilmil 'Aqaid เขียนเสร็จในปีพ.ศ.2437/ค.ศ.1895 ที่มหานครมังกะฮุ
19. Unwanul Falah wa 'Unfuwanul Falah เขียนเสร็จในปี พ.ศ.2445/ค.ศ.1902
20. 'Aqidatu Ushuliddin เขียนในปี พ.ศ.2447/ค.ศ.1904 ที่มหานครมังกะฮุ
21. Mir-atul A'ajib fi Jawabi Sualil Majazib เขียนในปี พ.ศ.2449/ค.ศ.1906 ที่ มหานครมังกะฮุ

22. Puisi Shufi เขียนเสร็จในปี พ.ศ.2449/ค.ศ.1906
23. An-Nurul Mubin
24. Risalah Do'a (ไม่ระบุชื่อ)
25. Risalah Do'a (อีกเล่มหนึ่ง)
26. Sejarah Lampung Pecah
27. Al-Fatawal Fathaniyah
28. Fatwa Puasa Dengan Hisab Taqwim Dan Ru'yah
29. Sejarah Patani Melawan Siam
30. Puisi Pada Kitab Ad-Durrits Tsamin
31. Puisi Pada Kitab Zahrah al-Murid
32. Puisi Pada Kitab Sabil al-Muhradid
33. Puisi Pada Kitab Al-Jauharil Mauhub
34. Puisi Pada Kitab Maurid azh-Zhammaan
35. Nazham Fikir Pelita Hati
36. Daftar Cakap Melayu
37. และอื่นๆ

งานเขียนของชายวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ แบ่งออกเป็นสาขาต่างๆ ดังนี้

ในเอกสารประกอบการสัมมนา Konvensyen ulama Nusantara โดย
Hj.Wan.Mohd.Shaghir Abdullah, 2001:12-24 จัดโดย Yayasan Akademi Siswazah ร่วมกับ
Jabatan Hal Ehwal Agama Islam Negari Kedah Darul Aman

1. หลักศรัทธา (Aqidah Ahlis Sunnan wal Jama'ah)
 - ญุมะนะตุคเตาฮีด (Jumanatut Tauhid) ฮ.ศ.1293/ ค.ศ.1876
 - มุนญิยะตุล อะวาม ลิ มันฮะญิด ฮุดา มินาฆ เซาะลาม (Munjiyatul 'Awam li Manhajil Huda minaz Zhalam) ฮ.ศ.1293 / ค.ศ.1876
 - ซะบิลุสสลาม ฟิ ซัรฮิ ฮิดายะติล อะวาม (Sabilus Salam fi Syarhi Hidayatil 'Awam)
 - อิกดุล ญุมัน ฟิ อะกัอดติล อีมาน (Iqdul Juman fi 'Aqaidil Iman)
 - ฝะรีดะตุล ฝะรออิด (Faridatul Faraid) ค.ศ.1895

2. ฟิกฮ์ มัซฮับ ซะฟีอี (Fiqh Mazhab Syafi'ie)
 - อัล-บะฮฺจตุล มุบตะดีน วะ ฟัรหะตุล มุจญตะดีน (Al-Bahjatul Mubtadin wa Farhatul Mujtadin)
 - อัล-ฟัตวา อัล-ฟะฎอนีย์ (Al-fatawal Fathaniyah) ฮ.ศ.1324 / ค.ศ.1906
3. ตะเสาว์ฟและฏอริกัต (Tasawuf dan Thariqat)
 - หะดีเกาะตุล อัซฮัร วัร-รอยะฮีน (Hadiqatul Azhar war Rayahin)
 - มिर อะตุล อาญิบ ฟิ ญะวาบี สุอาลิล มะญาฮิบ (Mir-atul A'ajib fi Jawabi Su-alil Majazib)
4. ความรู้ค้ำอันอัล-หะดีษ (Ilmu-ilmu Hadits)
 - บิซยารอตุล อามิลีน วะนะชะเราะะตุล ฆอฟีลีน (Bisyaratul 'Amilin wa Nazaratul Ghafilin)
5. อิลมุนะหฺวและเศาะร็อฟ (Ilmu Nahwu dan Sharaf)
 - อับนิยะตุล อัสมออ วัล-อัฟอาล (Abniyatul Asma' wal Af-al)
 - อัรริซาละตุล ฟะฎอนีย์ยะฮฺ (Ar-Risalatul fathaniyah)
 - Unqudul La-ali
 - มั่นฆุมะตุล อะวะมิล (Manzhumatul 'Awamil)
 - คัสฮิลุ นัยลิล อะมานี หรือ คัสรีฮฺล เฆาะวะมิล ฟิ ชัรฮิล อะวะมิล (Tas-hilu Nailil Amani, Tashrihul Ghawamil fi Syarhil 'Awamil)
 - อัล-อิบริซุช ชิริฟี ฟิ ฟันนิส ชัรฟี (Al-Ibrizush Shirfi fi Fannish Sharfi)
 - อิลมุเศาะร็อฟ (Ilmu Sharaf)
6. อิลมุปะถาเฆาะฮฺ (Ilmu Balaghah/Retorika)
 - คัสรีฮฺล สิบยาน อิลลา คัสลิวีกิล บะยาน Tadrijus Shibyan ila Tasywiqil Bayan
7. Ilmu perubatan
 - Luqthatul 'Ajlan fima Tamassa
 - ฎอยยิบ อัล-อิหฺซาน ฟิ ฎิบบิล อิหฺซาน (Tayyib al - Ihsan Fi Thibbil Insan)
8. วิชาการคํานวณและดาราศาสตร์ (Ilmu Hisab dan Falak)
 - ตะหฺกีก มัตนิส ซะกอวี ฟิ อิลมิ หิซาบ (Tahqiq Matnis Sakhawi fi 'Ilmil Hisab)

- ตะหุกิก วะซีละตุต ฎุลลาบ ลี มะอริฟาติ อะฮฺมาลี ลัยลี วันนะฮาร (Tahqiq Wasilatut Thullab li Ma'rifati A'mali Laili wan Nahar)
 - หมอเยตุล อิดร็อก ฟี อะฮฺมาลี บี กุรอติล อัฟลาก (Ghayatul Idrak fi'Amali bi kuratil Aflak)
9. ความรู้ภาษามลายู (Ilmu Bahasa Melayu)
- Daftar Cakap Melayu
 - พจนานุกรมอาหรับ-มลายู (Qamus Arab-Melayu dan Bunyi Perkataan Melayu)
19. ประวัติศาสตร์ (Sejarah)
- ประวัติศาสตร์ตุรกี-อูษมานียะฮฺ (Tarikhh Turki'Utsmaniyah)
 - Badrut Tamam
 - Tarikhh Lampung Pecah

ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ นับเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการผลิตผลงานด้านการเขียน ท่านเป็นอูละมาอิมี่บทบาทมากที่สุดในคริสต์ศตวรรษที่ 18 และในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ชื่อเสียงของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ได้รับการยอมรับในด้านงานเขียน รวมทั้งบทบาทและแนวคิดในด้านวิชาการอื่นๆ เช่น การศึกษา การเมือง ประวัติศาสตร์ วรรณกรรม ภาษา วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีด้านการแพทย์ การพิมพ์ จากผลงานต่างๆ เหล่านี้ ถือได้ว่าชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ เป็นบุชณีย์บุคคลที่ทรงคุณค่าต่อการพัฒนาประชาคมมลายู โดยเฉพาะในแหลมมลายู และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.

ตามทัศนะของอัจญ์วันมุหัมมัดเซาะฆีร์ บิน อับดุลลอฮฺ ซึ่งเป็นหลานของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ (จากเอกสาร Seminar Antarabangsa koleksi khas pengajian Asia Tenggara Koleksi khazanah manuskrip pusaka Syeikh Wan Ahmad al-Fatoni 19-21 June 1995: 1-3 UKM Bangi) ได้ระบุว่างานเขียนตำราศาสนาอิสลาม โดยใช้ลายมือเขียน (tulisan tangan ในภาษามลายูและ Maktutat ในภาษาอาหรับ) เกิดขึ้นครั้งแรกในดินแดนปัตตานีคารุสสลามเมื่อราวปีคริสต์ศตวรรษที่ 14 โดยชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์และอูละมาอูปตานีที่เป็นบรรพบุรุษของท่าน ดังรายชื่อต่อไปนี้

ชัยคุอิบรอฮีม อัล-หะญะเราะเราะมีย์ มีศูนย์ดำเนินการที่เมืองญืออิม (ยะหริง) ปตานี คารุสสลาม ประมาณปี ค.ศ.1399

1. ชัยควันมุหัมมัดซอและหุ อัล-ลามิฮฺซี มีศูนย์ดำเนินการที่เมืองลือแฉะฮฺ (ปัจจุบัน อ.ระแงะ จ.นราธิวาส) ปตานีคารุสสลาม ประมาณปี ค.ศ.1400
2. ฟากิฮฺวันมุซา อัล-พะฎอนีย์ มีศูนย์ดำเนินการที่กำปงสะนอร์ (อ.ยะรัง จ.ปัตตานี) ปตานี คารุสสลาม ราวปี ค.ศ. 1556
3. ชัยคุฮฺญิวันมุสฎะาะฟา อัล-พะฎอนีย์ มีศูนย์ดำเนินการที่กำปงบีนดิงดาฮฺ (ต.สะนอ อ.ยะรัง จ.ปัตตานี) ปตานี คารุสสลาม ราวปี ค.ศ. 1750 – 1870 ท่านมีอายุประมาณ 120 ปี (Penyebaran,ฮัจญิวันมุหัมมัดเซาะฆิร บิน อับดุลลฮฺ 2000:10)
4. ชัยควันมุหัมมัดซัยนุ อัล-พะฎอนีย์ มีศูนย์ดำเนินการที่ มหานครมักกะฮฺ อัล-มุกัรเราะมะฮฺ ราวปี ค.ศ. 1817 – 1908
5. ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ มีศูนย์ดำเนินการที่ มหานครมักกะฮฺ ราวปี ค.ศ. 1856 – 1908
6. ตะเฑาะบูติธรรมฮัจญิวันอิสมาอิล อัล-พะฎอนีย์ (บุตรของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์) มีศูนย์ดำเนินการที่ บ้านยามู อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี
7. ฮัจญิวันมุหัมมัดเซาะฆิร บิน อับดุลลฮฺ มีศูนย์ดำเนินการที่ กรุง กัวลาลัมเปอร์ประเทศมาเลเซีย

ฮัจญิวันมุหัมมัดเซาะฆิร บินอับดุลลฮฺ ได้อธิบายในรายละเอียดว่าหลังจาก ชัยคุอิบรอฮีม อัล-หะฎะาะเราะมีฮฺ ได้เดินทางจากปตานีในปี ค.ศ.1399 ไปยังเมืองจามปา ประเทศ กัมพูชา ภาควัฒนของประเทศไทยฟิลิปปินส์ อาเงะห์และชวาเพื่อเผยแพร่ศาสนาอิสลาม ท่านได้มอบมรดกทางปัญญาซึ่งเป็นงานเขียนด้วยลายมือในวิชาการอิสลามให้กับบุตรหลานของท่าน 5 คน หนึ่งในบรรดาลูกหลานของท่าน คือ ชัยควันซ็อนิก อัล-กริซิกิ (แห่งกรือเซะ) ซึ่งได้เปิดปอเนาะเป็นศูนย์ ดำเนินการงานเขียนด้วยลายมือใกล้พระราชวังของสุลต่านปตานีคารุสสลาม และท่านผู้นี้ยังเป็นปู่ ของชัยคุดาอุด บิน อับดุลลฮฺ อัล-พะฎอนีย์ด้วย

ศูนย์แห่งที่สอง คือปอเนาะลือแฉะฮ์ หลานของชัยคุอิบรอฮีม อัล-หะฎะาะเราะมีฮฺ ที่รับผิดชอบงานเขียนตำราด้วยมือคือ ชัยควันมุหัมมัดซอและหุ อัล-ลามิฮฺซี ท่านผู้นี้เป็นบรรพบุรุษ ของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ต่อมาบุตรของชัยควันมุหัมมัดซอและหุ อัล-ลามิฮฺซี คือ ฟากิฮฺ วันมุซา อัล-พะฎอนีย์ได้ย้ายมาเปิดปอเนาะที่บ้านสะนอญันญาร์ (ต.สะนอ อ.ยะรัง จ.ปัตตานี) ในปี ค.ศ.1593 ท่านเป็นอุลมะมาฮฺร่วมสมัยกับชัยควันซ็อนิก อัล-กริซิกิ ตำราศาสนาเขียนด้วยลายมือหรือ Manuscript ที่เก็บรักษาในปอเนาะลือแฉะฮ์ถูกเคลื่อนย้ายไปยังตาโลมะมาเนาะ (อ.บาเจาะ จ.นราธิวาส) โดยชัยควันฮุเซ็น อัล-อิครุส อัล-พะฎอนีย์

ส่วน Manuscript ที่ปอเนาะกรือเซะ ชัยควันดาวูด อัล-พะฎอนีย์ ซึ่งเป็นอุละมาอูที่ยิ่งใหญ่ของปัตตานีดำรงสละมเป็นผู้เก็บรักษาและผลิตงานเขียนตำราของศาสนาเป็นจำนวน Manuscript ส่วนใหญ่ ชัยควันดาวูด อัล-พะฎอนีย์จะเก็บที่หมู่บ้านซุลกอกุลพะฎอนีย์ ในมหานครมักกะฮ์และอีกส่วนหนึ่งเก็บไว้ที่ฎออีฟ

ในด้านชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้รวบรวมงานเขียนตำราด้วยลายมือ (Manuscript) ต่างๆ ของอุละมาอูอาวูโสและของท่านเองที่มีจำนวนมาก โดยท่านจะเก็บไว้ที่บ้านพักของท่านที่ซุอิบอาลี (Syu'ib Ali) ในมหานครมักกะฮ์

จากการพัฒนาการงานเขียนด้วยลายมือ (Manuscript) ของบรรดาอุละมาอูปัตตานีตั้งแต่ปีคริสต์ศตวรรษที่ 14 จนถึงปลายปีคริสต์ศตวรรษที่ 19 ปัตตานีได้กลายเป็นดินแดนที่ผลิตอุละมาอูนามอุโฆษ เช่น ชัยควันดาวูด อัล-พะฎอนีย์และชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์

ศูนย์กลางการเผยแผ่อารยธรรมอิสลามของคาบสมุทรมาลายู (Mohd. Zamberi A. Malek, 1994:100-102)

การกำเนิดอุละมาอูที่มีชื่อเสียงโด่งดังข้างต้นตลอดจนผลงานด้านการเขียนตำราศาสนา (กิตาบ) ทำให้ปัตตานีมีบทบาทสำคัญและกลายศูนย์กลางทางอารยธรรมด้านวรรณกรรมอิสลามในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และตลอดปีคริสต์ศตวรรษที่ 19

ยุคเริ่มต้นของคริสต์ศตวรรษที่ 20 การขยายตัวของกิตาบญาวีและอาหรับนั้นได้รับอิทธิพลสูงสุดจากปัตตานี จากการวิเคราะห์ของ Awang Had Salleh พบว่า ปัตตานีเป็นสถานที่แห่งแรกที่บรรดานักศึกษาศาสนาอิสลามในแหลมมาลายูจะเดินทางมาศึกษาวิชาความรู้ทางศาสนาขั้นพื้นฐานก่อนที่จะเดินทางไปศึกษาต่อในระดับวิชาการขั้นสูงของศาสนาอิสลาม ณ มหานครมักกะฮ์ ซึ่งเป็นศูนย์การศึกษาของประชาคมมุสลิมทั่วโลก

สำหรับ Virginia G.Mathosan มีความเชื่อมั่นว่าปัตตานี ได้รับการเลือกสรร เป็นแหล่งเรียนรู้ในวิชาการอิสลาม ดังที่เขาได้กล่าวใน "PATANI DAN TAMADUN MELAYU"

"....First, as an historical question, it is important to know the contemporary standing of the Islamic literary tradition in an area which produced outstanding scholarship in the early and mid-nineteenth century. This literature circulated throughout the whole of Malay Peninsular and into Riau as well. It is an essential element in the history of Islam in the Malay World. Second, in the modern world of Islamic writing, Patani is often held up as a center of pure Islamic teaching and scholarship. The reference is to the famous Patani pondok

in which, it is held, knowledge is conveyed in absolute and uncontaminated terms, in short a basic but classical education, from which the student may then graduate to the Middle Eastern centres. Third, and obviously connected with the comments just made, in Patani, the Jawi-Islamic complex of literature is taken as defining Malay cultural identity. Their own view of their ethnic, cultural and religious identity is, therefore, fundamental. The Jawi-Islamic complex is crucial in this respect and history also plays a direct part....”

ความว่า “ปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเผยแผ่อิสลามจากปัตตานีที่ได้ขจรขยายไปทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็คือการพัฒนาการงานเขียนด้านวรรณกรรมอิสลามของบรรดาอุละมาอูปัตตานีและได้รับการยอมรับจากทั่วสารทิศ อุละมาอูปัตตานีที่ปักหลักถิ่นฐานถาวรในมหานครมักกะฮ์และอุทิศตนสอนตำรากิตาบต่างๆ ในมัสยิด อัล-หะรอม เช่น ชัยคุดาอุด บิน อับดุลลอฮ์ อัล-พะฎอนีย์, ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์, ชัยคุซัยนัลอาบิดีน อัล-พะฎอนีย์, ชัยคุอาลี อิสฮาก อัล-พะฎอนีย์, ชัยคุมุหัมมัด ซอและหุ บิน อับดุลเราะหุมาน อัล-พะฎอนีย์ ฯลฯ อุละมาอูเหล่านี้มีลูกศิษย์มากมาย ลูกศิษย์ทุกคนเมื่อได้รับความรู้ก็ได้ถ่ายทอดองค์ความรู้แห่งปัญญาชนมุสลิมให้กับภูมิภาคนูซันตาราหรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่อไป” (Mohd.Zamberi A.Malek,1994: 102)

สอดคล้องกับทัศนะของ ดร.สุรินทร์ พิศสุวรรณ ในวิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต¹ของท่าน จาก Harvard University ซึ่งได้รับการแปลเป็นภาษาไทยในหัวข้อ “Islam di Muang Thai” แปลโดย Hasan Basri ซึ่งระบุว่า “ในขณะที่เจ้าอาณานิคมตะวันตกได้เข้าครอบครองแหลมมลายูอย่างเบ็ดเสร็จนั้น ทางปัตตานีได้ประสบความสำเร็จในการผลิตปัญญาชน นักปราชญ์มุสลิม (อุละมาอู) ที่สร้างผลงานกิตาบญาวี และแปลผลงานของบรรดาอุละมาอู อารบเป็นภาษามลายู อักษรญาวี ทั้งนี้เพื่อให้ประชาคมมลายู ได้ใช้เป็นคู่มือในการเรียน การสอน ต่อมาคริสต์ศตวรรษที่ 18 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ปัตตานี ได้กลายเป็นอยู่อารยธรรมอิสลาม ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และในช่วงนี้เอง ทางปัตตานี ได้มีอุละมาอู นามอุโฆษเกิดขึ้น คือ ชัยคุ คาอุด บิน อับดุลลอฮ์ บิน อิดริส อัล-พะฎอนีย์ ท่านได้เขียนกิตาบที่เกี่ยวกับ Ushulluddin และกิตาบกฎหมายอิสลาม Fiqh ใน ค.ศ.1809 ชัยคุ คาอุด อัล-พะฎอนีย์ เป็นที่ยอมรับ ในฐานะอุละมาอูที่ยิ่งใหญ่ของนูซันตารา Dr.Surin Pitsuwan 1989:38”

¹ วิทยานิพนธ์ต้นฉบับภาษาอังกฤษหัวข้อ “Ethnic Nationalism: A Case Study of the Malay-Muslims of Southern Thailand.” 1982. Harvard University, Cambridge, Massachusetts, USA.

ดร.หะสัน หมัดหมาน 1999:12 ได้ระบุว่า

“...Patani in the early nineteenth century, became the center of traditional Islamic education to which the Muslims get their early education in Islam before transferring them to Middle Eastern institutions, especially to study under the tutelage of the teachers of the teachers at the Holy Mosque in Mecca....”

ความว่า “ปัตตานีในช่วงปี ศตวรรษที่ 19 ได้กลายเป็น ศูนย์กลางการศึกษาอิสลาม นักศึกษาที่ได้เรียนรู้วิชาการศาสนา ถูก ส่งไปศึกษาต่อยังสถานศึกษาในตะวันออกกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อไปศึกษากับบรรดาอุละมาอ์ที่มีสติ อัด-หะรอม ณ มหานครมักกะฮ์”

ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ในฐานะบัณฑิตอิสลามที่มีชื่อเสียงสูงสุดได้รับการยกย่องว่าเป็นมหาครูที่สำคัญ ซึ่งกล่าวได้ว่าในยุคของท่านไม่มีอุละมาอ์ท่านใด ที่ศึกษาอยู่ในมหานครมักกะฮ์แล้วไม่ได้ศึกษากับท่าน ปัญญาชนนักศึกษามุสลิมทั่วสารทิศ ในโลกมลายูเดินทางไปยัง มหานครมักกะฮ์เพื่อหาโอกาสที่จะเป็นศิษย์ของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์แทบทั้งสิ้น

5.8 ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ กับงานด้านประวัติศาสตร์และวรรณกรรม

ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ กับงานด้านประวัติศาสตร์

วันมูหัมมัดเซาะฆีร์ อับดุลลฮู (2005:182) ได้กล่าวว่า เป็นที่ยอมรับว่าชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ นักประวัติศาสตร์ผู้สืบเชื้อสายจากโลกมลายูได้รับการกล่าวขานในตะวันออกกลาง โดยเฉพาะการที่ท่านได้มีส่วนร่วมทางการเมือง ท่านมีความเห็นว่า นักการเมืองต้องรู้จักประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของตนเองและชาติอื่น ในฐานะนักประวัติศาสตร์ต้องเข้าใจความเคลื่อนไหวทางการเมืองยุคปัจจุบันและการเมืองในอดีต ทั้งนี้ทั้งนั้นจะได้เป็นจุดยืนในการวิเคราะห์และคาดคะเนเหตุการณ์ทางการเมืองในอนาคต

ในฐานะนักประวัติศาสตร์ ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ได้เขียนประวัติของท่านนบีมูหัมมัด ศ็อลลัลลฮูอะลัยฮิวะสัลลัมในขณะที่ท่านมีอายุ 15 ปี

สุลต่านอับดุลหะมิด ข่านที่ 2 แห่งจักรวรรดิออตโตมาน ได้ร้องขอให้ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์เขียนประวัติศาสตร์ราชวงศ์อูษมานียะฮ์ ตุรกี ซึ่งท่านก็ได้เขียนประวัติศาสตร์ของราชวงศ์อูษมานียะฮ์ ตุรกี ทั้งสองภาษาคือ ภาษาอาหรับและภาษามลายู ท่านเขียนที่กรุงอิสตันบูล ประเทศตุรกี ใน ฮ.ค.1303 /พ.ศ.2428/ค.ศ.1885 ประวัติศาสตร์ราชวงศ์อูษมานียะฮ์ ตุรกี

เคยได้รับการตีพิมพ์ในหนังสือของชัยควันอะหมัด ที่มีชื่อว่า “HADIQATUL AZHAR” ซึ่งในหนังสือดังกล่าวนั้น ได้เขียนเรื่องราวในแขนงต่างๆ เช่น

1. ประวัติ อิหม่ามมูญตะฮิด ฟิกฮุ ได้แก่ อิหม่ามหะนะฟี อิหม่ามมะลิกี อิหม่ามชาฟีอี และอิหม่ามฮัมบาลี
2. ประวัติบรรดา วัลียุลอฮฺ เช่น ไชยิดิ อะหมัด อัร-ริฟาอี ไชยิดิ อับดุลกอดีร์ อัล-ญิลานี, ไชยิดิ อะหมัด อัล-บาดาวี, ไชยิดิ อิบรอฮีม อัลดากุกี, ไชยิดิ อามิล หะซัน อัชชาซีลี ไชยิดิ ชัมซุดดีน มุหัมมัด อัล-หะนะฟี
3. หลักคิดทางประวัติศาสตร์ในแง่ร้อยแก้วและร้อยกรอง
4. วิธีการเรียนรู้การจดบันทึกความเป็นมาของมุฮัมมัด มลายู
5. ความรุ่งโรจน์ของอิสลาม ฮินดี-ดัชท์ (อินโดนีเซีย)

นอกจากนั้นในหนังสือ “HADIQATUL AZHAR” ชัยควันอะหมัด ได้เขียนประวัติสังเขปของตนเองและการตรวจทานหนังสือประวัติศาสตร์สงครามระหว่างปัตตานีกับสยาม

Hj.Wan Mohd. Shaghir Abdullah (2005 : 186-188) ระบุว่า ชัยควันอะหมัดเคยกล่าวไว้ว่า “ผู้ใดมีความรู้เรื่องราวความเป็นมาของผู้คนในอดีต เขาผู้นั้นจะสะสมอายุขัยของคนในอดีตให้กับตัวเอง วิชาประวัติศาสตร์เป็นวิชาที่สำคัญ มีประโยชน์ต่อมนุษย์ที่มีปัญญาโดยเฉพาะมนุษย์ที่มีหน้าที่บริหารบุคลากรของบ้านเมือง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระราชบิดาพระองค์ได้ตั้งเสียแก่บรรดาศักดิ์ทายาท โดยมีพระดำรัสว่า “โอ้ลูกข้าฯทั้งหลาย เจ้าจงอย่าเพิกเฉย ละเลยการอ่านหนังสือ โดยเฉพาะวิชาประวัติศาสตร์ สำหรับสามัญชนในแผ่นดินมลายูโดยส่วนมากยังไม่สนใจ เรื่องราวความเป็นมาของบรรพบุรุษ จนตนเองกลายเป็นคนอวิชา เหตุการณ์ที่ผ่านมาในอดีตเพิ่งผ่านไปไม่นานนัก แต่บรรดาลูกหลานไม่รู้จักรากเหง้าของตนเอง ชาติอื่นๆ โดยเฉพาะอาหรับเปอร์เซียและยุโรปในอดีตและปัจจุบันเขาตระหนักถึงความสำคัญของเรื่องราวประวัติศาสตร์ของชาติตน”

บทบาทของชัยควัน อะหมัด อัล-พะฎอนีย์ด้านวรรณกรรม

ภายหลังจบการศึกษาจากประเทศอียิปต์ชัยควันอะหมัดมีอายุไม่ถึง 30 ปี คนมลายูในมหานครมักกะฮฺ เรียกขานนามท่านว่า ชัยคุอะหมัด อัช-ชากีบี เมอซีรุ (ชัยคุอะหมัดอียิปต์) มมหานครมักกะฮฺ ขณะนั้นปกครองโดยราชาชะรีฟ หุเซน ในปีเดียวกันนี้ราชาชะรีฟ หุเซน ได้จัดงานประกวดบทกวีและกล่าวสุนทรพจน์เป็นภาษาอาหรับในบริเวณมัสยิดอัล-หะรอหม การแข่งขันครั้งนี้มีจุดสนใจในความไพเราะ คุณค่าและความหมายด้านภาษาวรรณกรรมชั้นสูงของภาษาอาหรับจึงเป็นแรงจูงใจให้บรรดาอุละมาอฺ มีชาวอาหรับในมหานครมักกะฮฺเสนอชื่อเข้าประกวด

มากมาย และในงานนี้ซัยควันอะหมัด อียิปต์ (นามแฝงของซัยคุอะหมัด อัล-พะฎอนีย์) ได้เสนอตัวเข้าประชันการอ่านกวีนิพนธ์และการเขียนโคลงสุภาพภาษาอาหรับด้วย

เมื่อการแข่งขันเริ่มต้นขึ้น ผู้สมัครชาวอาหรับก็ขึ้นกล่าวสุนทรพจน์ อ่านบทกวีผ่านไปหลายคน จนกระทั่งถึงเวลาของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ท่านได้กล่าวสุนทรพจน์และร่ายบทกวีในวรรณกรรมภาษาอาหรับ ท่วงทำนองและสำเนียงไพเราะเป็นยิ่งนัก ลีลาการกล่าวสุนทรพจน์สามารถดึงดูดผู้ฟัง สร้างความประทับใจให้กับผู้เข้าชมเป็นอย่างมาก เมื่อจบการประกวด ราชาชะรีฟ หุเซน แห่งมหานครมักกะฮ์ ได้กล่าวถามคณะกรรมการตัดสินว่า “หนุ่มคนนั้นเป็นใคร?” คณะกรรมการทูลตอบว่า เขาคือ ซัยคุอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ เพิ่งกลับจากอียิปต์ ราชาชะรีฟ หุเซน กล่าวเสริมด้วยความพอพระทัยว่า “ชื่อช่างเหมาะสมเสียจริง อัล-พะฎอนีย์” (รากศัพท์เดิมของคำว่าพะฎอนีย์ แปลว่า เฉลียวฉลาด) และซัยคุอะหมัดทูลตอบว่า “พะฎอนีย์คือเมืองๆหนึ่งในแผ่นดินมลายู”

การแข่งขันยังไม่ยุติ และยังไม่ทราบว่าใครจะเป็นผู้ชนะ จากนั้นก็เป็นการแข่งขันเขียนคำกลอนสดบนกระดาน ผู้เข้าประกวดเขียนกลอนท่านแรกคือ ราชาชะรีฟ หุเซน เมื่อพระองค์เขียนได้ 4 บรรทัดก็เสริมต่อด้วยผู้เข้าประกวดอื่นๆ ครั้นถึงเวลาของซัยควันอะหมัดเขียนบทกลอนปรากฏว่าคำกลอนของซัยควันอะหมัดนับเป็นคำกลอนชั้นสูงของวรรณกรรมภาษาอาหรับ จนเป็นการยากสำหรับผู้เข้าแข่งขันคนอื่นๆ จะใช้ภาษาเทียบเคียงได้ หลังจากนั้นการประกวดก็สิ้นสุดลง คณะกรรมการประกาศรายชื่อผู้ชนะเลิศในการประกวดอ่านบทกวีนิพนธ์กล่าวสุนทรพจน์ และเขียนบทกลอนวรรณกรรมอาหรับ ซึ่งผู้ชนะเลิศได้แก่ ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ จากเหตุการณ์ในครั้งนั้นทำให้ชื่อเสียงของซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้รับการกล่าวขานในมหานครมักกะฮ์และใกล้เคียง ทางฝ่ายชะรีฟ หุเซน ทรงพอพระทัยในตัวของซัยควันอะหมัดเป็นอย่างมาก พระองค์ได้ส่งมหาดเล็กประจำพระองค์ติดต่อขอตัวซัยควันอะหมัดเป็นบุตรเขยของพระองค์ แต่ซัยควันอะหมัดได้ทูลตอบพระองค์อย่างถ่อมตนว่า “ข้าพระองค์เป็นสามัญชน จะลำบากมากสำหรับมารดาของข้าฯ ซึ่งใช้ชีวิตอย่างชาวบ้านธรรมดาและทำงานเย็บปักถักร้อยในมักกะฮ์ ไม่สมควรที่จะใช้ชีวิตร่วมกับว่าที่สะใภ้ พระราชธิดาแห่งพระราชวังมักกะฮ์”

และแล้วซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ก็ได้รับการแต่งตั้งจากราชาชะรีฟ หุเซน ให้ดำรงตำแหน่งราชบัณฑิตอักษรศาสตร์ ประจำราชสำนักพระราชวังมักกะฮ์ (Hj.Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 1992:25-26)

ความเชี่ยวชาญของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ด้านการเขียนร้อยกรองมลายู
และอาหรับ (puisi)

วันมูหัมมัดเซาะฆีร์ บิน อับดุลลอฮ์ได้กล่าวถึงความสามารถของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ด้านการเขียนร้อยกรองว่า ท่านไม่ได้เป็นรองใครเมื่อเทียบกับร้อยกรองที่อุละมาอ์ของโลกมลายูรุ่นก่อนๆ ได้เขียนไว้ เช่น ฮัมซะฮฺ อัล-ฟันซุรี (Hamzah al-Fansuri) ผู้แต่งร้อยกรองภาษามลายูคนแรกของโลกมลายูในศตวรรษที่ 16 และ 17 และราชา อาลี ฮัจญี (Raja Ali Haji 1809-1870) ประพันธ์ร้อยกรองในศตวรรษที่ 18 สำหรับชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์นั้น ท่านเป็นผู้เริ่มประพันธ์ร้อยกรองมลายูในศตวรรษที่ 19

บทร้อยกรอง (puisi) มลายูที่ประพันธ์โดยชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์เป็นครั้งแรกในภาษามลายูนั้น ท่านประพันธ์ในลักษณะ NAZAM (กวีนิพนธ์) เมื่อปีส.ศ. 1287/ค.ศ.1870 ขณะนั้นท่านอายุเพียง 15 ปี และประพันธ์ในมัตฮิดอัล-หะรอม มหานครมักกะฮฺ โดยท่านให้ชื่อบทร้อยกรองภาษามลายูนั้นว่า Tranliterasi Nazam Nuril Aman (อ้างถึงใน วันมูหัมมัดเซาะฆีร์ บิน อับดุลลอฮ์,2005:3-4)

يارب صلى رسولك المصطفى

وآله وسلما وصحبه الشرفا

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين

Dengan nama Tuhan yang kaya,

Allah Tuhan yang sedia

Akan nazamku ini, aku mula akan dia

Aku iringkan dia, dengan puji yang mulia

Serta syukurkan Dia, stas tolong yang sedia

Lagi, atas nikmat-Nya, yang tiada hingga

Dengan bangkitkan kita, bagi Rasul yang mulia

Maka menunjuk ia, bagi jalan yang bahagia

Dengan penolong Tuhan maka nyatalah ia

Maka shalat yang suci, dan salam dengannya

Itu turun kedua atas Rasul yang mulia

Dan atas segala keluarganya ang mulia

Dengan shahabat yang punya martabat yang aulia
 Dan atas segala yang menggikut yang mulia
 Dengan amal yang shalih, dengan sunatnya yang aulia
 Wa ba'du, inilah kitab Nur al-Anam namanya
 Pada jagakan kita akan shalat yang cahaya
 Allah jua aku pintakan khatam akan dia
 Serta betulkan dia, dan kabulkan dia
 Dengan megah penghulu kita, Muhammad yang cahaya
 Dan keluarganya yang suci. Dan shahabatnya yang mulia.

ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้ประพันธ์บทร้อยกรองในบทนำของ Syarah Hikam Melayu ซึ่งพิมพ์ที่ Matba'ah Miriyyah Mekah (1302 H.) เช่น ในหนังสือ Penyelesaian Nazam Syair Shufi Syeikh Ahmad al-Fathani (Hj. Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 1993: 69)

1. Kitab inilah yang patut mengajinya
Dan umpamanya emas sudah di ujinya
2. Dan umpama pula makanan yang diidang
Dan yang lain itu tudung sajinya
3. Dan umpama pula buah-buahan isinya dan minyak dalam bijinya
4. Kerana ralah yang menyampaikan kepada Tuhan lagi besar pahalanya dan kajinya
5. Dan yang dapat ilmunya dan nengamalkan orang itulah sebenar di pujinya
6. Syurga itulah kediaman yang kekal ilmu ini pintunya dan bajinya
7. Dan yang jahid dengan dia, api neraka Selar, Sengat, tikamnya, grigayinya
8. Yarabbi, kurnia akan futuh Engkau Baji tiap-tiap hamba mengajinya

บทร้อยกรองกวีนิพนธ์อาหรับของ ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ที่แปลโดย 2
 อุดมะอา จากพะฎอนีย์ และเคดาห์ คือ :

บทร้อยกรองของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ในภาษาอาหรับ

(Hj. Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 2000:133-136)

1. Puisi Arab Syekh Ahmad al-Fathani

แปลโดย ฮัจญ์อับดุลกอดีร์ ชะนะวีเย์ อัล-พะฎอนีเย์

Puisi Arab Syekh Ahmad al-Fatani

Terjemahan Haji Abdul Qadir Sanawi al-Fatani

* ثَمَانِيَا كُلُّ بِنْظَمِي قَدْ تَبَتْ إِنَّ خَوَارِقَ لِعَادَةِ أَتَتْ
 * مِنْ أَنْبِيَا تَصْدُرُّ بَعْدَ الْبِعْتَةِ فَهَآكَهَا مُعْجِزَةٌ هِيَ الَّتِي
 * كَرَامَةٌ مِنْ أَوْلِيَآ صُدُورُهَا كَذَآكَ إِزْهَآصٌ وَلَكِنْ قَبْلَهَا
 * صُدُورُهَا اسْتِدْرَآجٌ إِحْفَظُ يَا كَرَامَ مَعُونَةٌ وَهِيَ مِنْ بَعْدِ الْعَوَامِ
 * إِهَانَةٌ وَهِيَ بَعْكَسٌ يَا غُلَامَ مِنْ فَاسِقٍ يَصْدُرُّ وَفَقًا لِلْمَرَامِ
 * مِنْ الْخَوَارِقِ إِحْفَظُنْ لَا تَنْسَا سِحْرٌ وَالْإِبْتِلَا وَفِيْلَ لَيْسَا

“Sungguhnya perkara-perkara

Yang mencarikkan bagi adapt dating ia

Padahal lapan semuanya itu talah sabit ia

Maka ambil olehmu akan dia,

Pertama: *Mu'jizat*, iaitu yang terbit ia

Daripada Anbiya' kemudian daripada

Dibangkitkan dia jadi Rasul

Seperti demikian itu yang kedua,

Iaitu *irhas*, namanya

Dan tetapi terbit ia daripada

Mereka itu dahulu daripada *bi'tsah*

Dan yang ketiga, *Karamah*,

Keluar ia, daripada Auliya

Dan keempat, Ma'unah,

Dan ia terbit daripada

setengah orang-orang ramai
 dan kelima, *Istidraj*,
 iaitu perkara yang keluar ia,
 Daripada orang yang *fasiq*,
 Yang bersetuju dengan kehendaknya
 Dan keenam, *Ihanah*,
 Iaitu yang perkara yang keluar ia daripadanya,
 Yang tidak bersetuju dengan kehendaknya
 Dan ketujuh, *Sihir*, dan kedelapan, *Ibtala'*,
 Kata *qil*, dua ini bukan ia daripada
 Yang mencarikkan adat
 Hafazkan olehmu, jangan engkau lupa akan dia”.

อาจารย์อะหมัด ฟะฮมี ชัมซัม เคดาห์ (Ustaz Ahmad Fahmi Zamzam Kedah)
 ทำการแปลบทร้อยกรองของ ชัยควันอะหมัด อัล-ฟะฎอญีย์

2. Puisi Arab Syeikh Ahmad al-Fathani

* وَأَرْجُ الْإِلَهَ بِحُسْنِ ظَنِّكَ وَأَصْبِرًا	يَا قَلْبُ لَا تَيْئِسْ تُنْبَلُ مَا تَرْتَجِي
* مِنْ مُرْعَجَاتِ مَنَى الْفُؤَادِ تَضَجَّرًا	فَالصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْقُفُولِ وَخَابَ مَنْ
* تَكَرَّرَ فِي صَخْرَةٍ قَدَأْتَرًا	فَاطْلُبْ وَلَا تَضَجَّرْ فَإِنَّ الْحَبْلَ مِنْ
* نَالَ الْعَلَا بَعْدَ الْبَلَا وَتَفَكَّرًا	وَتَأْمَلَنْ حَالَ ابْنِ يَعْقُوبَ الَّذِي
* يَرْضَى وَكُنْ دَوْمًا لَهُ مُتَشَكِّرًا	وَاسْتَمْنَحَنْ مَوْلَاكَ تَوْفِيقًا لِمَا
* ةَ كَذَا السَّلَامُ ذَكََا كَمَسِكَ أَذْفَرًا	فَالْحَمْدُ لِلَّهِ شُكْرًا لِمَا لَمْ يَصَلَا
* طَهَ الْبَشِيرِ أَعَزَّ مِنْ رَبِّي يَرَا	أَهْدَى إِلَى رُوحِ الْهِدَايَةِ سَيِّدِي

26. Wahai hatiku

Janganlah engkau gusar atau putus asa

Kelak akan kau capai maksud hatimu

Bersabarlah pada Tuhanmu

Dan bersangka baiklah atas segala perbuatan-Nya
Dan hendaklah engkau memperbanyak sabar

27. Sabar itu kunci segala kejayaan

Keluh kesah membawa kepada kerugian

Maka janganlah engkau mengeluh

ketika diuji dengan cabaran yang menikam ke
dalam lubuk hati

28. Maka tuntutlah ilmu,

Dan jangan banyak mengeluh cuba kau fikirkan!

Lama-kelamaan, seutas tali akan dapat memberi

kesan ke atas sebiji batu yang keras

29. Hendaklah engkau mengambil pengajaran

daripada peristiwa anak Nabi Ya'qub (iaitu Nabi Yusuf)

beliau berjaya, setelah banyak melintasi ujian

dan setelah beliau banyak berfikir

30. Dan hendaklah engkau sentiasa memohon taufiq

Dari Tuhanmu

Dan hendaklah engkau sentiasa bersyukur ke padanya

31. Segala puji bagi Allah

Sebagai tanda kesyukuran kita pada-Nya

Selawat dan salam yang harum mewangi

32. Kupersembahkan kepada roh pembawa hidayat

Pengulu kita, Taha, pembawa berita gembira

Sebaik-baik makhluk yang diciptakan Tuhan

Hj.Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 2000:119-122

CONTOH-CONTOH PUISI

SYEIKH AHMAD AL-FATANI

Di bawah ini saya salin beberapa contoh puisi Syeikh Ahmad al-fatani:

-I-

“Apa guna bermegah-megah
dengan kaya, jenuh jenal kemudahan

Sombong, mata lengah, le[ng]gang dengan elok,
baju, serbannyan, dan bagus pakaian

Dalam itu hal pun kalau ada dalam
dadanya ilmu dan petah kebijakan,

tidak jugalah dikeji dan dicela,
sebab ada modalnya dan dagangan

Ilmu itulah yang laba semata-mata,
sekarang,dan hari kesudahan

Yang mempunyanya merintah pada kaum,
dia rintahan empunya kerajaan

Hamba Allah merendah kepada dia dengan
tulus hati bukan dengan kekerasan”.

(Bahagian yang termaktub pada Furu’ul Masail, cetakan awal)

-II-

“Apa guna bagi kita sombong, megah
 Dengan baju, serban pula indah-indah
 Pulang ke negerinya sangat banyak sesal
 Sekalian manusia dating soal
 Masa itu baru sedar dengan su[n]tuk
 Habis helah tiba-tiba buat nga[n]tuk
 Dunia ini boleh juga kita halah
 Di akhirat hadapan Tuhan nyata salah

Hendak fikirilah yang lalai pada hati
 Apa patut kita bawa bekal mati

Hamba ini menasihatkan saudara
 Diri hamba tiada pula terpelihara

Sumbu pelitanya itu menerang orang
 Walau diri dia hangus jadi arang

Ilmu jualah yang laba semata-mata
 Dengan dialah menu[n]juk bagi kita”.

(Bahagian yang termaktub pada kitab Kasyful Litsam)

-III-

Tuhan yang mengadakan dan mentiadakan.
 Dan memapakan dan memadakan.
 Tuhan yang menyakitkan dan menyembuhkan.
 Dan mengurangkan dan menambahkan.
 Dan melaparkan dan mengeyangkan.
 Dan menyusahkan dan menyenangkan.

Dan Rasul yang mengambil pusaka,
 Cemerlang matahari ilmu-Nya,
 Dan cahaya kawakib hidayat-Nya oleh Ulama'
 Dan mencibuk daripada laut hikmat-Nya
 Yang amat luas oleh hukama'
 Dan memungut daripada bunga-bunga
 Kebun tibnya oleh segala tabib
 Dan mengketuskan daripada buah-buahan
 Cerdiknya oleh segala labib".
 (Bahagian dari muqaddimah Thaiyibul Ihsan fi Thibbil Insan).

-IV-

"Puji kami akan Tuhan punya ampun
 Sahabat handai sekalian ia himpun
 Ada setuju serupa buluh satu rumpun
 Hening senang ada susah serupa cermin

 Kemudian ada be[r]cerai ke sana sini
 Kerana kehendak seperti cari bini
 Satu ada tiada memadai sekarang ini
 [Syarak membenarkan empat bagi Muslimin]".
 (Naskhah asli tulisan tangan).

-V-

"Orang banyak gemar kepadanya dan berahi
 Kerana setuju dengan hawa nafsu diri

 Nafsu hawa itu menjatuh akan orang
 Ke dalam malam sesat dengan tidak terang

Mendatang akan celaka yang sangat besar
Menjatuh dalam kufur dengan tidak sadar

Ingat-ingat oleh kamu hai saudara
Dan berfikir belum jatuh dalam mara

Dengan fikir itu boleh mencari kebal
Ke akhirat tempat kediaman yang kekal
Fikir itu jilah bagi mata hati
Dengan dia dapat ingat akan mati
Fikir itu matahari langit akal
Lenyap ia dengan kelam malam nakal

Kelam malam hawa nafsunya yang jahat
Jika ditahan akan dia dapat sihat

Dengan dia derjat tinggi jadi rendah
Dan kerajaan yang tetap boleh pindah
Hamba pesan akan hamba punya diri
Serta anak cucu-cicit laki isteri”.

(Naskhah asli tulisan tangan).

5.9 ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ กับผลงานในด้านการตรวจทานและสื่อการพิมพ์

บทบาทของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ในด้านการตรวจทาน

ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ เองนอกจากจะทุ่มเทการสอนหนังสือ ท่านยังทุ่มกำลังเพื่อให้มีการพิมพ์kitabมลายู เพื่อใช้เป็นคู่มือในการศึกษาตามสถาบันปอเนาะต่างๆ ซึ่ง Hj.Wan Mohd. Shaghir bin Abdullah 1992: 80 ได้กล่าวถึง ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ในความตระหนัก รับผิดชอบเป็นหน้าที่ ฟิรดู กิฟายะห์ของท่าน ในการทำการตรวจทานkitabญาวีก่อนจะส่งเข้าโรงพิมพ์ดั่งที่ ท่านกล่าวไว้ว่า

“Dan adalah hamba al Faqir ila ‘afurllahi Ta’ala Shahibi Hazal Majmu’ telah mendirikan fardhu kifayah mentash-hihkkan kitab Melayu pada al Mathba’ah yang di Makkatul Mahmiyah daripada sanah 1300 H hingga masuk pada tahun 1307. Iaitu ini tahun dan dahulu daripada demikian itu perhamba mentash-hihkkan di negeri Mesir pada Mathba’ah Miriyah dan lainnya. Dan kasad hamba dengan demikian itu menolongkan Muslimin yang mengambil manfaat dengan segala itu hinggu hari kiamat. Maka hambalah awal mereka yang mentash-hihkkan kitab Melayu pada Mathba’ah Mesir dan Mekkan. ”

ความหมายภาษาไทย

ได้ทำหน้าที่ฟิรฎุกีฟายะฮฺ ตรวจสอบkitabมลายูก่อนที่จะเข้าพิมพ์ที่โรงพิมพ์ al-Mathba’ al-Miriyah ในมหานครมักกะฮฺ เริ่มปี ฮ.ศ.1300 ถึง 1307 ก่อนหน้านั้น ข้าพเจ้าได้เป็นผู้ตรวจสอบkitabต่างๆ ในประเทศอียิปต์ คือ ที่โรงพิมพ์ al-Mathba’ al-Miriyah และอื่นๆ เจตนาของข้าพเจ้าก็คือเพื่อช่วยเหลือพี่น้องมุสลิมให้ได้รับประโยชน์จากการศึกษาkitabเหล่านั้น จนถึงวันอาคิเราะฮฺ ข้าพเจ้าเป็นคนแรกที่เป็นผู้ตรวจสอบkitabมลายูก่อนจะเข้าพิมพ์ที่โรงพิมพ์ในอียิปต์และมหานครมักกะฮฺ (ดู Hj.Wan Mohd. Shaghir bin Abdullah, 1992: 80)

สอดคล้องกับงานเขียน ของ ผศ.ดร.พิรัช ราฮิมูลา 2545:52 ที่กล่าวว่า “หลังจากคณะกรรมการหรือบอร์ดได้จัดตั้งขึ้นในปี ค.ศ.1884 เช็ค อฮฺมัด บิน มุฮำเซน อัล-พะฎอนีย์ ในฐานะหัวหน้าบรรณาธิการจะต้องรับผิดชอบในการติดต่อกับตัวแทนของรัฐบาลตุรกีออกโตมานในนครเมกกะเพื่อแสวงหาทางของความช่วยเหลือและสนับสนุนทางด้านงบประมาณให้แก่คณะกรรมการหรือบอร์ด เช็ค อฮฺมัดและตัวแทนรัฐบาลตุรกีออกโตมานได้ปรึกษาหารือในเรื่องความเป็นได้ที่จะขอพิมพ์ผลงานทางวิชาการหรือkitabญาวีที่ใช้เครื่องแท่นหิน (Lithographic) ในที่สุดการประชุมปรึกษาหารือระหว่างอุละมาอุมลายูปัตตานีกับตัวแทนรัฐบาลตุรกีออกโตมานประจำนครเมกกะเห็นชอบในหลักการบนพื้นฐานความเข้าใจร่วมกัน และตัวแทนรัฐบาลตุรกีออกโตมานได้มอบความไว้วางใจให้เช็ค อฮฺมัด เป็นผู้รับผิดชอบในการพิมพ์ผลงานทางวิชาการทางศาสนาภาษามลายูหรือkitabญาวี ดังที่สนุก ฮูกรอนจี (Snouck Hurgronje)¹ ได้กล่าวไว้

“รัฐบาลตุรกีออกโตมานได้มอบความไว้วางใจให้เช็ค อฮฺมัด อิบนิ มุฮำมัด เชนจากปัตตานี (มะละกา) เป็นผู้ดูแลการพิมพ์แผนกมลายู ด้วยเหตุผลอันนี้เป็นไปได้ว่าผลงานวิชาการทาง

¹ ดูประวัติ สนุก ฮูกรอนจี (Snouck Hurgronje) ในวิทยานิพนธ์ หน้า 189-190

ศาสนาของปัตตานีจำนวนมากเป็นฉบับพิมพ์ที่เมกกะ (Mekkah editions) อัสมัดท่านนี้เป็นเมธีผู้ทรงคุณธรรม”

ชัยคุ อัสมัด ได้มอบความไว้วางใจให้แก่ เช็ค ดาอุด บิน มุสตาฟา บิน มุฮัมมัด อัล-พะฎอนีย์ (เป็นคุณลุงของเช็ค อัสมัด บิน มุฮัดเซน อัล-พะฎอนีย์) ให้เดินทางไปยังตุรกีเพื่อพบปะกับรัฐบาลตุรกีและอธิบายรายละเอียดความประสงค์ของคณะกรรมการหรือบอร์ด ในการแก้ไขและจัดพิมพ์ผลงานวิชาการทางศาสนาที่เป็นภาษามลายูที่นครเมกกะ เช็ค ดาอุด บิน มุสตาฟา อัล-พะฎอนีย์ ได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่นโดยรัฐบาลตุรกี

ชัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์นับเป็นอุลมะมาอฺของ โลกมลายูคนแรกที่บัญญัติศัพท์ “Tashhah” หมายถึง การตรวจทาน คำว่า Tashhah เดิมมาจากภาษาอาหรับ เป็นศัพท์ที่นิยมใช้จนถึงปัจจุบัน

การรวบรวม Manuscript หลายชิ้นที่เป็นผลงานของชัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ มีความคล้ายคลึงกับงานตรวจทานที่มาของรากศัพท์ในวิชานิรุกติศาสตร์ (Ilmu filologi) ซึ่งซีตีฮาวา ฮัจญีซอลิหฺ (Siti Hawa Haji Salleh) ได้ให้ความหมายว่า “Filologi ialah studi tentang naskah lama untuk menetapkan keaslian bentuknya semula, serta makna isinya” ความว่า นิรุกติศาสตร์หมายถึง วิชาว่าด้วยที่มาและความหมายของคำ

คำศัพท์ Manuskrip ในภาษาอาหรับหมายถึง Maktutat หากงานชิ้นใดยังไม่ได้รับการตีพิมพ์ก็จะเรียกว่า “Naskah Tulistangan” Forum Ilmiah Jabatan Pengajian Melayu (Manuskrip Islam Dunia Melayu โดย Hj.Wan Mohd.Shaghir Abdullah, 1995:1 วันที่ 27 September 1995 จัดโดย Jabatan Pengajian Melayu Universiti Malaya)

Hj.Wan Mohd.Shaghir Abdullah ได้ให้ทัศนะว่า ชัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ เป็นผู้ตรวจทานกิตาบที่แต่งโดยอุลมะมาอฺจากปัตตานี เช่น ชัยคุดาอุด อัล-พะฎอนีย์ ซึ่งมักจะมีการใช้ถ้อยคำที่เป็นสำนวนปัตตานีในการแต่งตำรา เมื่อชัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ตรวจทานท่านก็จะคัดสำนวนปัตตานีออก โดยใช้สำนวนภาษามลายูกลาง งานเขียนของอุลมะมาอฺบันญารุ (Banjar) อินโดนีเซียก็จะมีสำนวนของภาษาบันญารุปะปน ซึ่งชัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ก็เรียบเรียงใหม่ให้เป็นภาษามลายูกลาง (Bahasa Tengah) งานการตรวจทานตำราต่างๆ ของชัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ จะถูกแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. กิตาบภาษาอาหรับ
2. กิตาบภาษามลายู

(Hj.Wan Mohd.Shaghir Abdullah 2005, 114-116)

บทบาทของชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ด้านสื่อการพิมพ์

ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์เป็นทายาทที่สืบเชื้อสายมาจากนักเผยแผ่อิสลามมาจากสะพานเราะเมาต (ประเทศเยอรมัน) ซึ่งได้เข้ามาตั้งรกรากในปัตตานีเป็นเวลาช้านาน แม้ว่าท่านจะเดินทางออกจากบ้านเกิดเมืองนอนตั้งแต่อายุยังน้อย ท่านก็ได้เกิดในเบ้าหลอมสถาบันศาสนาคือ ปอเนาะบันดังกายอและได้รับการเลี้ยงดูในบรรยากาศอิสลามจากครอบครัวในมหานครมักกะฮฺ เมื่อท่านได้เขียนตำราขึ้นมามากมาย ท่านได้มีความคิด ความสนใจที่จะรวบรวมตำราศาสนา (กิตาบบญาวี) ที่เขียนด้วยลายมือเข้าสู่ระบบการพิมพ์ด้วยเครื่องจักร สอดคล้องกับข้อเขียนของ ผศ.ดร.พิริยศ ราอิมมูตา 2545:50 ที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “ในฐานะอุละมาอ์ที่ยิ่งใหญ่และโดดเด่น ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ มีบทบาทสำคัญในด้านการสอนด้านบรรณารักษ์และด้านการแปล ผลงานด้านศาสนา จากภาษาอาหรับเป็นภาษามลายู ถึงแม้ว่าท่านจะจากบ้านเกิดเมืองนอน (ปัตตานี) เดินทางไกลแสนไกลถึงนครเมกกะ ประเทศชะฮะอูดิอาราเบียก็ตาม แต่ท่านไม่เคยลืมแผ่นดินแม่และสังคมมลายู ปัตตานี วิทยุญาณความรักชาติปัตตานีและความจงรักภักดีต่อภาษาแม่ของท่าน คือ ภาษามลายู ยังคงตรึงอยู่ในดวงใจของท่านตลอดมา ทั้งนี้สามารถมองเห็นได้จากผลงานวิชาการของท่านที่ท่านทุ่มเทเวลาส่วนใหญ่ในการพัฒนาอิสลามศึกษาในปัตตานี ท่านได้แปลและเขียนผลงานทางวิชาการ ศาสนามากมายจากภาษาอาหรับเป็นภาษามลายูโดยใช้อักษรหรืออักษรญาวี เพื่อเป็นผลประโยชน์ของชาวมลายูมุสลิมของปัตตานี เพราะประชาชนมลายูมุสลิมที่นี่พูดภาษามลายู และใช้อักษรญาวีหรืออักษรญาวีในการเขียนและสอนหนังสือ นอกจากนี้ท่านยังมีความประสงค์ที่จะอนุรักษ์ทั้งศาสนาอิสลามและเอกลักษณ์ความเป็นมลายูสำหรับชาวมลายูมุสลิมในภูมิภาคปัตตานีด้วยรวมหรืออีกนัยหนึ่งก็เพราะชาวมลายูมุสลิมในภูมิภาคปัตตานี เข้าใจ ศาสนาอิสลามโดยผ่าน “กิตาบบญาวี” และเขาเหล่านั้นพิจารณาว่าอักษรญาวีหรืออักษรญาวีเป็นตัวหนังสือศาสนา

ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ครุ่นคิดถึงปัญหาการพิมพ์ ก่อนที่ศาสตราจารย์ ดร. สนูค ฮูฆรอนญี (Snouck Hurgronje) นักบูรพคดีชาวเนเธอร์แลนด์ผู้มีความสนใจในวิชาการอิสลาม เขาได้ปลอมตัวเป็นมุสลิม เข้าไปศึกษาศาสนาอิสลามที่ญิดดะฮฺ โดยใช้ชื่อว่า ดร. अबดุลฆอฟฟิร (จักษุแพทย์) สนูค ฮูฆรอนญี เข้ามายังมหานครมักกะฮฺในปี ค.ศ. 1884 เขามีความประสงค์จะรวบรวมบทความ ข้อเขียนที่เขียนด้วยมือของบรรดาอุละมาอ์แห่งเอเชียอาคเนย์ สนูค ฮูฆรอนญีได้เปิดใจกับชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ว่า เขาจะรวบรวมกิตาบบญาวีที่เขียนมือโดยอุละมาอ์จากชาวมุคิสและอื่นๆ โดยจะใช้เครื่องพิมพ์สมัยใหม่ ซึ่งเขามองว่าจะได้รับทุนสนับสนุนจากรัฐบาลเนเธอร์แลนด์ สนูค ฮูฆรอนญีได้เกลี้ยกล่อมเพื่อให้ชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ให้ความร่วมมือด้วย แต่ก็ได้รับการปฏิเสธจากชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ อย่างนุ่มนวล เพราะชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ตระหนักดีว่า สนูค ฮูฆรอนญี มีแผนการที่จะสืบหาจุดอ่อนของประชาชาติมุสลิม

ผู้วิจัยได้ทราบข้อมูลจากฮัจญ์วัน มุห์หมัดเซาะฆิร บิน อับดุลลอฮ์ เพิ่มเติมว่า สนุก ฮูมรอนญี เป็นสายลับของรัฐบาลเนเธอร์แลนด์ สุกท้ายเสียชีวิตแบบคริสเตียน (สัมภาษณ์ Hj. Wan Mohd.Shaghir bin Abdullah วันที่ 28 เมษายน 2548)

สนุก ฮูมรอนญี ได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้อาณาวิทยาอิสลามกับซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์หลายครั้งที่บ้านพักของท่าน เขายังคงพยายามที่จะดึงตัวซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ให้ร่วมมือจัดพิมพ์กิตาบบัญชีโดยการสนับสนุนของรัฐบาลเนเธอร์แลนด์ ซึ่งสุกท้ายซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ก็ตอบอย่างเด็ดขาดว่า “ข้าพเจ้าได้ร่วมกันก่อตั้งสมาคมการตรวจทานและผู้ตรวจทาน โดยมีข้าพเจ้าเป็นนายกสมาคม เรามีศักยภาพในการผลิตผลงานด้านการพิมพ์เองและเราก็ได้ติดต่อขอความอนุเคราะห์จากรัฐบาลตุรกีแล้ว โดยที่รัฐบาลตุรกีรับที่จะให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่”

สนุก ฮูมรอนญี ได้ศึกษาหลักวิชาภาษาอาหรับขั้นสูงกับ ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ และซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ เคยได้ข่าวว่า สนุก ฮูมรอนญี นักบูรพคดี ชาวเนเธอร์แลนด์ผู้นี้ได้เข้ารับอิสลามแล้ว ถึงอย่างไรก็ตามเพื่อความสบายใจ ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ได้ขอให้เขากล่าวคำปฏิญาณตนเป็นมุสลิมอีกครั้งต่อหน้าท่านและคนอื่นๆ

จากนั้นความสัมพันธ์ของคนทั้งสองก็แนบแน่นขึ้น จนกระทั่งสนุก ฮูมรอนญีได้ศึกษาวิชาการอิสลามแขนงอื่นๆ จากซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์

ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ได้รับการยกย่องจาก สนุก ฮูมรอนญี ว่า ท่านเป็น “นักปราชญ์เมธีผู้ทรงธรรม” (a savant of merit) หรือในภาษามลายู “Seorang Sarjana Ulung” (Hj. Wan Mohd.Shaghir bin Abdullah, 1992: 77-79)

สมาคมตรวจทานและผู้ตรวจทานได้แบ่งฝ่ายการพิมพ์ภาษามลายูและภาษาชวา และภาษาบูกิส โดยซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้มอบหมายให้ซัยคุอับดุลหะมิด กุซซก้ากับคุณเล ภาษาชวา ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ในฐานะผู้ก่อตั้งและหัวหน้า โดยมีซัยคุมุห์หมัด บิน อิสมาอีล ดาอุด อัล-พะฎอนีย์และซัยคุมุห์หมัดสะอิด บิน อีซา อัล-กลันตันนี เป็นที่ปรึกษา ส่วนคณะกรรมการประกอบด้วย ซัยคุดาอุด บิน อิสมาอีล อัล-พะฎอนีย์ ซัยคุอิตรีส บิน หุเซน อัล-กลันตันนี ซัยคุดาอุด บิน มุสฎะฟา อัล-พะฎอนีย์

ปัญหาเรื่องเครื่องจักรพิมพ์เป็นปัญหาใหญ่ที่ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ตระหนักว่า ถึงเวลาแล้วที่อุลละมาอุมลายูจะต้องมีเครื่องจักรพิมพ์เป็นของตนเอง ภายหลังจากปฏิวัติอุตสาหกรรมชาวยุโรปได้ผลิตเครื่องจักรมากมายหลายประเภท ทางด้านตะวันออกกลางก็เริ่มมีเครื่องจักรกลสำหรับการผลิตเป็นของตนเอง แต่ในโลกมลายูยังคงด้อยพัฒนาวิทยาการการพิมพ์ยุโรปและตะวันออกกลางเริ่มใช้เครื่องพิมพ์ด้วยตัวอักษรคิบุก (klise) แต่ในโลกมลายูยังคงใช้แท่นพิมพ์ด้วยอักษร Litograti (อักษรหินดำ)

โลกมลายูก่อนสมัยชัควันอะหมัด ดำารผลิตด้วยแท่นพิมพ์อักษรหิน ดำารอิสลาม ที่ผลิตส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับบทกวีและพงศาวดารเท่านั้น ในปี ฮ.ค.1288/พ.ศ.2414/ค.ศ.187 ด้วยวัยเพียง 16 ปี ชัควันอะหมัด เริ่มครุ่นคิดในประเด็นเกี่ยวกับการพิมพ์ตำราศาสนาผู้สังคม ท่านพบการพิมพ์ที่ผลิตจากต้นฉบับที่เขียนด้วยลายมือ ทำให้ท่านมีแรงจูงใจที่จะศึกษาข้อผิดพลาดแล้วนำไปปรับปรุง ท่านได้นำกิตาบอาหรับและกิตาบบลายูเดินทางไปยังประเทศอียิปต์ ในปี ฮ.ศ.1293/พ.ศ.2419/ค.ศ.1876 ชัควันอะหมัดนำเรื่องเกี่ยวกับการพิมพ์ตำราไปปรึกษาหาของของท่านคือ มุสฏาะฟา อัล-บากีย์ อัล-ชะลาบีเย์ เศรษฐีอาหรับผู้เป็นเจ้าของโรงพิมพ์ในอียิปต์ ข้อเสนอของชัควันอะหมัดได้รับการสนองตอบจากมุสฏาะฟา อัล-บากีย์ อัล-ชะลาบีเย์ แต่เขาจับที่จะพิมพ์เฉพาะงานเขียนที่เป็นภาษาอาหรับเท่านั้น ส่วนงานเขียนในภาษามลายูได้รับการปฏิเสธ ด้วยเหตุผลด้านการตลาด สำหรับการพิมพ์ตำราที่เป็นภาษามลายูชัควันอะหมัดได้แหล่งทุนสนับสนุนโดย Al-Amjad al- kasymiri Fida Muhammad และบุตรชายชื่อ Abdul Ghani ทั้งสองเป็นมุสลิมอินเดีย ประกอบธุรกิจที่กรุงไคโร และต่อมา ฮ.ค. 1294/พ.ศ.2420/ค.ศ.1877 ชัควันอะหมัด อัล-พะฎอนีเย์ ได้แต่งตั้งคณะกรรมการตรวจทาน ที่เรียกว่า “Tashhih”

กิตาบบลายูเล่มแรกที่ได้รับการตีพิมพ์โดยชัควันอะหมัด อัล-พะฎอนีเย์ พิมพ์ ณ กรุงไคโร ด้วยความอุปถัมภ์ของ Fida Muhammad ของ Abdul Ghani ผู้เป็นบุตร คือกิตาบที่ชื่อว่า Hidayatus Salikin ผลงานของชัควันอะหมัด อัล-พะฎอนีเย์ พิมพ์โดยโรงพิมพ์ Matba'ah Syeikh Husan at-Thurkhi เมื่อปี ฮ.ศ.1296/พ.ศ.2422/ค.ศ.1879 โรงพิมพ์แห่งนี้ตั้งอยู่ใกล้มัสยิดญามิอ์ อัล-อัซฮัร

ส่วนในมหานครมักกะฮ์ในขณะนั้น ราชาชะรีฟ แห่งมักกะฮ์ ยังไม่ทรงอนุญาตให้ตำราที่เป็นภาษาต่างประเทศนำเข้าสู่มหานครมักกะฮ์และนครมะดีนะฮ์ ทรงอนุญาตเฉพาะตำราที่ใช้ภาษาอาหรับเท่านั้น เป็นเหตุให้ชัควันอะหมัด อัล-พะฎอนีเย์ ทำหนังสือคัดค้านแนวคิดดังกล่าวส่งถึงสุลต่านอับดุลหะมิดข่านที่ 2 แห่งออตโตมาน ซึ่งมีอำนาจปกครองมหานครมักกะฮ์ขณะนั้น ชัควันอะหมัดมีความตั้งใจจะเข้าเฝ้าสุลต่านออตโตมาน ก่อนจะไปตุรกี ชัควันอะหมัดได้เดินทางไปดูงานทั้งในตะวันออกกลางและยุโรป ท่านให้ความสนใจในวิทยาการสมัยใหม่ทางเทคโนโลยีเครื่องจักรการพิมพ์ ด้วยความใฝ่รู้ทำให้ชัควันอะหมัดได้รับการกล่าวขานในตุรกี จนในที่สุดสุลต่านอับดุลหะมิดข่านที่ 2 ได้เชิญชัควันอะหมัดเข้าเฝ้า ณ พระราชวังอิสตันบูล การพบปะกับสุลต่านตุรกี ชัควันอะหมัดได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการพิมพ์เผยแพร่ตำราวิชาการของโลกมุสลิมผู้สังคมโลก ในที่สุดสุลต่านอับดุลหะมิดข่านที่ 2 ได้แต่งตั้งให้ชัควันอะหมัด เป็นหัวหน้าสำนักพิมพ์ของรัฐบาลตุรกี ที่ชื่อว่า Matba'ah Turki Usmaniyah

ต่อมาได้กำเนิดโรงพิมพ์ 3 แห่งในตะวันออกกลาง คือ กรุงอิสตันบูล กรุงไคโร และมหานครมักกะฮ์ โรงพิมพ์ทั้ง 3 แห่งได้ใช้ชื่อว่า Matba'ah al-Miriyah หลังจากซัยควันอะหมัด ทำงานในกรุงอิสตันบูลท่านก็เดินทางมาทำงานพิมพ์ในกรุงไคโร ท่านทำหน้าที่เป็นหัวหน้าสำนักพิมพ์ Matba'ah al-Miriyah al-kainah bi Bulg Mesir. จากนั้นท่านก็เดินทางกลับสู่มหานครมักกะฮ์ ทำหน้าที่ดูแลงานพิมพ์ในหน้าที่หัวหน้าตรวจทานการพิมพ์ของโรงพิมพ์ Matba'ah al-Miriyah al-kainah งานพิมพ์ในมหานครมักกะฮ์ที่เป็นภาษามลายู จะมีแผนกพิมพ์อักษรพิมพ์มลายูโดยเฉพาะ โดยซัยควันอะหมัดได้มอบหมายให้ศิษย์ของท่านสองคนเป็นผู้รับผิดชอบ คือ ซัยควาดูด อัล-พะฎอนีย์และซัยควอดิรียะ บิน หุเซน อัล-กัลันตานีย์ สำหรับงานเขียนของอุละมาอูจากอาเงะห์นั้นท่านได้มอบหมายให้ซัยควอิสมาอิล บิน อับดุลมูฏเฏาะลิบ อัล-อาซี ที่กรุงไคโร นำไปมอบให้ ซัยควอฮิร ญะลาลุดดีน มินังกะเบา เป็นผู้ดูแล ด้านงานเขียนภาษาชวาได้มอบให้ซัยควอับดุลหะมิด ญุคุด งานเขียนภาษาบูกิสมอบให้ซัยควมุหัมมัดอมีน บูกิส

ผู้ที่ได้รับมอบหมายให้กำกับดูแลงานพิมพ์ทั้งหมดคือลูกศิษย์ของ ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ที่ศึกษากับท่านในช่วง ฮ.ศ.1300/พ.ศ.2365/ค.ศ.1882 ถึง ฮ.ศ.1307/พ.ศ.2432/ค.ศ.1889 และซัยควอะหมัดก็เดินทางไปมาระหว่างมหานครมักกะฮ์กับกรุงไคโรและอิสตันบูล นอกจากนี้ท่านก็ได้เดินทางไปอินเดียสองครั้งและต่อไปยังจาม ปตานี แหลมมลายู สิงคโปร์ ธิเบตงานพิมพ์ที่ได้ดำเนินการทั้งหมดได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลอุษมานียะฮ์แห่งตุรกี

เมื่อระบบการศึกษาในชาติของตนเองได้รับการพัฒนาจนมีความเจริญมากขึ้น ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ก็จัดตั้งโรงพิมพ์ขึ้นที่กลันตัน โดยท่านมอบหมายให้ศิษย์ของท่าน คือ โต๊ะควาดูดคอเต็บหรือชื่อเต็มว่า ซัยควาดูด บิน อิสมาอิล อัล-พะฎอนีย์ เป็นผู้ดูแล เขาผู้นี้ได้รับการแต่งตั้งเป็นอาจารย์ประจำราชสำนักวัง โกดาบารู กลันตัน ในรัชสมัยสุลต่านมุหัมมัดที่ 4 สำนักพิมพ์แห่งนั้นใช้ชื่อว่า Matba'ah al-Miriyah al-kamarimiyah. (Hj.Wan Mohd. Shaghir Abdullah , 2000 : 94-99)

เมื่อการคมนาคมระหว่างเอเชียอาคเนย์กับตะวันออกกลางสะดวกมากขึ้น การศึกษาด้านวิชาการอิสลามก็เจริญมากขึ้น บรรดาอุละมาอูปตานีในมหานครมักกะฮ์จึงมีความคิดว่าจะทำอย่างไร ให้ตำราด้านศาสนาอิสลามที่แต่งโดยอุละมาอูจากเอเชียอาคเนย์ถึงจะได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ให้ทั่วถึง ผู้มีบทบาทให้การเสนอความคิดเกี่ยวกับการจัดตั้งโรงพิมพ์เพื่อผลิตตำราส่งมายังภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ คือ ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ความคิดนี้เริ่มขึ้นตั้งแต่ ปี ฮ.ศ.1288/พ.ศ.2414/ค.ศ.1871 จากการที่ท่านได้เดินทางทัศนศึกษาในดินแดนเอเชียอาคเนย์ และอื่นๆ ซัยควันอะหมัดได้รับประสบการณ์จากการเรียนรู้สภาพเศรษฐกิจ สังคม จิตวิทยา การศึกษา รวมทั้งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยเฉพาะงานด้านการพิมพ์ ท่านให้ความสนใจเป็นพิเศษโดยท่านได้

กล่าวในเรื่องนี้ว่า “เขามีความจริงจังและพยายามอย่างมากในการพิมพ์ตำราที่ใช้เวลาไม่นาน ผลิตตำราออกเป็นพันๆ เล่ม หากเราเขียนตำราด้วยลายมือในเวลาเดียวกันหนึ่งเล่มก็ไม่จบ”

กิจการการพิมพ์นั้นมีความเจริญก้าวหน้าในตะวันออกกลางก่อนเอเชียอาคเนย์ เนื่องจากตำราบทกวีที่พิมพ์ในสิงคโปร์ยังคงใช้แทนพิมพ์หิน ในขณะที่ตะวันออกกลางใช้แทนพิมพ์ที่ทำด้วยดีบุก และความเจริญด้านการพิมพ์ที่สิงคโปร์ก็เพราะความสัมพันธ์ระหว่างสิงคโปร์กับตะวันออกกลางเช่นกัน ดังเช่น William R. Roff (1974 : 44) ได้กล่าวใน The Origin of Malay Nationalism ว่า

“In the nineteenth century the role of literary and publication enter for the Malayo – Muslim world came increasingly to be assumed by Singapore, with the added stimulus of more frequent and intensive communication with the Middle East, and the growing use first of the lithograph and then of the printing press”.

มีความหมายดังนี้ “ในคริสต์วรรษที่ 19 บทบาทการเป็นศูนย์กลางด้านการพิมพ์และผลิตตำราของโลกมุสลิม นับวันสิงคโปร์จะเป็นผู้มีบทบาทด้านการพิมพ์และผลิตตำราในที่สุดทั้งนี้เพราะสิงคโปร์มีความสัมพันธ์แนบแน่นกับตะวันออกกลาง ระยะเวลาจะพิมพ์กับแทนหินและเปลี่ยนเป็นเครื่องจักรพิมพ์ในเวลาต่อมา”

ในมหานครมักกะฮ์บรรดาอุละมาอุปทานี ได้จัดตั้งศูนย์หนังสือ โดยใช้ชื่อว่า “Al-Maktabatul Fathaniyah” ตั้งอยู่ที่ Qasyasyiah (เกาะซาซียะฮ์) ใกล้กับซอซอเกาะกุลพะฎอนีย์ ผู้ริเริ่มก่อตั้งศูนย์หนังสือแห่งนี้คือชัคควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์กับชัคคุมุหัมมัด บิน อิสมาอิล ดาวูดีย์ อัล-พะฎอนีย์ ภายหลังจากที่ผู้บุกเบิกทั้งสองเสียชีวิต ชัคคุมุหัมมัดนุรุ บิน ชัคคุอิสมาอิล ดาวูดีย์ ก็ได้สานงานต่อ ตำราซึ่งเป็นผลงานของอุละมาจากปตานี กลันตัน และอื่นๆ มีจำหน่ายที่ศูนย์แห่งนี้

แหล่งพิมพ์ที่ตามลายุที่ตะวันออกกลาง

1. Al Kasymiri, Mesir ใกล้กับมัซยิดอัล-อัซฮัร
2. Daruth Thiba'ah Mishariyah al Kubraa, Mesir.
3. Daru Ihya-il Kutubil Arabiyah, Mesir.
4. Musthafa al Baaby aal Halaby, Mesir.
5. At-Taqaddumul Ilmiyah, Mesir.

6. Al-Khairiyah, Mesir, dan Istanbul (Turki)
7. Al-Anwar, Mesir.
8. Darul Mashir, Mesir.
9. Al-Miriyah, Mekkah.
10. Al-Taraqil Majidiyah al Usmaniyah, Mekkah.
11. Al-Makkiyah, Mekkah.
12. Al-Amiratul Islamiyah, Mekkah.
13. Al-Almuhamadi, Bombay, India.
14. Al-'Alawiyah, India.
15. Dan lain-lain.

แหล่งพิมพ์ก็ตามหลายที่เอเชียอาคเนย์

1. Al-Ahmadiyah, Singapura.
2. Al-Iman, Singapura.
3. Haji Muhammad Amin, Aingapura.
4. Melayu Tanjung Pagar, Singapura.
5. Sulaiman Mar'I, Singapura dan Surabaya (Indonesia).
6. Al-Kamaliyah, Kota Bharu, Kelantan.
7. Majlis Ugama Islam, Kota baru.
8. Islamiyah, Kota Bharu, Kelantan.
9. Al-Ahliyah, Kota Bharu, Kelantan.
10. Zainiyah, Pulau Pinang.
11. Bersama, Pulau Pinang.
12. Al-Mu'arif, Pulau Pinang.
13. Pattani Press, Fathani Press.
14. Shahabat Press, Yala.
15. An-Nabani, Surabaya.
16. Staqafah, Surabaya.
17. Petamburan, Betawi (Jakarta).
18. Sayid Ali Alaydus, Betawi (Jakarta).

19. Al-Ma'arif, Bandung.
 20. De Volharding, Padang.
 21. Dan lain-lain.
- (Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 1992 : 95-99)

หนังสือที่ได้รับการตรวจทานโดยชัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ได้ตรวจทาน ก่อน
ส่งพิมพ์ (Wan Mohd.Shaghir Abdullah, 2005 : 95-116)

หนังสือภาษาอาหรับ

1. I' anatut Thalibin ผลงานของ Saiyid Abu Bakri Syatha
2. Al-Ajrummyah ผลงานของ Imam Shanhaji
3. Nuz-hatun Nazhirin งานเขียนของ Saiyid Ja'far bin Ismail al-Barzanji
4. Al-Kharidatul Bahiyah งานเขียนของ Syeikh 'Abdullah bin 'Utsman Makki
5. Mukhtarus Shahhah
6. Muhith al-Muhith
7. Ibitiz ad-Dani fi Maulid as-Saiyid al-Adnani งานเขียนของ Syeikh Nawawi al-Bantani
8. Kitab Dala-ilul Khairat งานเขียนของ Syeikh Sulaiman al-Jazuli
9. Tafsir Al-Quran Juz Amma งานเขียนของ Syeikh Mahammad Amin Bugis
10. งานเขียนแทบทั้งหมดของอาจารย์ของท่าน คือ Saiyid 'Umar asy-Syami
11. และอื่นๆ อีกมากมาย

หนังสือภาษามลายู

1. Tafsir Baidhawil Turjumanul Mustafid งานเขียนของ Syeikh 'Abdur Rauf bin 'Ali al-Fansuri
2. Shirathul Mustaqim งานเขียนของ Syeikh Nuruddin ar-Raniri
3. Syarah Hikam ไม่ระบุชื่อผู้แต่ง
4. Ad-Durrun Nafis งานเขียนของ Syeikh Muhammad Nafis bin Idris al-Banjari
5. Hidayatus Salikin งานเขียนของ Syeikh 'Abdus Shamad al-Falimbani
6. Siyarus Salikin งานเขียนของ Syeikh 'Abdus Shamad al-Falimbani
7. Ghayatut Taqrib งานเขียนของ Syeikh Daud bin 'Abdullah al-Fathani
8. Ad-Duruts Tsamin งานเขียนของ Syeikh Daud bin 'Abdullah al-Fathani

9. Bughyatut Thullab งานเขียนของ Syeikh Daud bin ‘Abdullah al-Fathani
10. Furu’ul Masail งานเขียนของ Syeikh Daud bin ‘Abdullah al-Fathani
11. Warduz Zawahir งานเขียนของ Syeikh Daud bin ‘Abdullah al-Fathani
12. Minhajul ‘Abidin งานเขียนของ Syeikh Daud bin ‘Abdullah al-Fathani
13. และงานเขียนอื่นๆ ของ Syeikh Daud bin ‘Abdullah al-Fathani ประมาณ 30 เล่ม
14. Bidayatul Hidayah งานเขียนของ Syeikh Muhammad Zain bin Faqih Jalaluddin Aceh
15. Tuhfatur Raghabin งานเขียนของ Syeikh Muhammad Arsyad bin ‘Abdullah Banjari
16. Sabilal Muhtadin งานเขียนของ Syeikh Muhammad Arsyad bin ‘Abdullah Banjari
17. Tajul Muluk งานเขียนของ Syeikh Ismail bin ‘Abdul Mutahllib Aceh
18. Mathla’ul Badrain งานเขียนของ Syeikh Muhammad bin Ismail Daud al-Fathani
19. Al-Jauharul Mauhub งานเขียนของ Syeikh Wan ‘Ali bin ‘Abdur Rahman Kutan al-Fathani
20. Wusyahul Afran งานเขียนของ Syeikh Wan ‘Ali bin ‘Abdur Rahman Kutan al-Fathani
21. Al-Jauharul Mauhub, งานเขียนของ Syeikh Wan ‘Ali bin ‘Abdur Rahman Kutan al-Kalantani.
22. Al-Mawahibul Makkiyah งานเขียนของ Syeikh ‘Abdul Qadir bin ‘Abdur Rahman al-Fathani
23. Mauriduzh Zhamaan งานเขียนของ Syeikh Abdullah bin Qasim as-Sanquri (Senggora Darussalam)
24. Kasyful Ghaibiyah, งานเขียนของ Syeikh Zainal ‘Abidinbin Muhammad al-Fathani (Tuan Minal). เป็นต้น

Hj.Wan Mohd. Shaghir Abdullah (2000 : 44) ได้กล่าวถึง ชัยคุ ดาวิด บิน อิสมาอิล (Tok Daud Katib Kelantan) ว่า “ท่านเป็นพลังสำคัญของชัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ในการต่อสู้ เพื่อให้ได้รับการอนุญาต พิมพ์kitab มลายู – อักษรณาวี เพราะก่อนหน้านี้ มิได้รับอนุญาต ให้พิมพ์

เป็นภาษามลายู จาก ผู้ปกครองนครมัทกะฮู ซัยควันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ จึงได้พา ซัยคุดาอูด บิน
อิสมาอีล ไปยังประเทศตุรกี เข้าเฝ้าสุลต่าน แห่งออตโตมาน เพื่อเจรจาในเรื่องขออนุญาตพิมพ์กีตาบ
มลายู อักษรญาวี ที่มฮานครมัทกะฮู”.

Prince of Songkla University
Pattani Campus